

RAST

An impressionist painting of a tree trunk, likely by J.M.W. Turner. The trunk is the central focus, rendered with thick, textured brushstrokes in shades of brown, tan, and grey. The background is a vibrant, swirling mix of colors including yellow, green, red, and blue, suggesting a sun-drenched landscape. The overall style is characteristic of the Impressionist movement, emphasizing light and color over fine detail.

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XIX, DECEMBER 2008, št. 6 (120) ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

TW
1841
T. W. TURNER
SPRINGER
1804

LITERATURA

Poezija	Pet pesmi	488	Miklavž KOMELJ
	Pesmi	493	Mojca ŠUŠELJ
	Na trgu	495	Marica SKORJANEC
	Breme	495	
	Ljubkovanje	496	
Proza	Pripovedka o Ženski in Sinjebradčevem duhu	497	Cilka ŽIBERT
	Gomila	500	Rasto BOŽIČ
	Aforizmi	504	Slavko KLANČIČAR
Prevod	Poljub	505	Dušan DUŠEK
	Poroka	506	Prevod: Darja PIVK
	Jok	507	
	Sinovi	507	
	Fotografije	508	
	Skladnost	509	

KULTURA

Jezero pri Trebnjem	511	Danilo BREŠČAK
Rajhenburški grad včeraj, danes in jutri	517	Jože STRGAR
Prvih 800 let frančiškanskega prirodoslovja v Novem mestu	523	Stanislav JUŽNIČ
Grad Gradac v Beli krajini	531	Tomaž GOLOB
Črnomelj in stari Črnomaljeci	535	Darja PIVK
Latinski napisi v Novem mestu	542	Mitja SADEK

NAŠA GOSTJA

Dolenjka, ki razkriva svet podob in podobe sveta – Pogovor z dr. Barbaro Jaki	549	Dragica BREŠČAK
---	-----	-----------------

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Kakšno krizo imamo?	564	Joža MIKLIČ
K vprašanju avtohtonosti Slovencev na Hrvaškem	568	Jernej ZUPANČIČ
Demokracija v dolenjskih občinah	580	Franci ŠALI
Izobraževanje romskih otrok skozi oči Evropskega sodišča za človekove pravice	587	Dolores MODIC

ODMEVI IN ODZIVI

Ob 15-letnici smrti nestorja novomeške arheologije

Toneta Kneza

593 Rasto BOŽIČ

V Črnomlju od nekdanj bili so veseli

596 Marinka DRAŽUMERIČ

KRONIKA

Kronika: avgust – oktober

598 Lidija MARKELJ

NASLOVNICA: Ivan Grohar: MACESEN, 1904, olje, platno, 110 x 98 cm

Rihard Jakopič: KRIŽANKE V JESENI, 1909, olje, platno, 101 x 71 cm

*Miklavž Komelj**PET PESMI**Artemis*

*Ne morem se opreti niti na eno zrno prahu pepela
ali na silo spomina – tukaj so samo tla – gozdna tla –
kdor se je uprl, zavrača, da bi se oprl –
ogelj je rekel: »Svetlejša je pozaba.« Da.*

*Samo tla – tla obraza – pazi, vsak korak lahko prinese
od tukaj s sabo to, kar je tukaj zaman iskal –
toda ne v spominu – ne v zavesti – ne v nezavednem – – na čevljih.
Ogenj je utihnil – ogenj je krvav.*

*Jaz sem se uprla – zavračam, da bi se oprla –
vsako zrno prahu pepela je veliko kot Kaaba –
ne prah – ne pepel – ne tla – to so meteorji.
Jaz sem se uprla in rekla: »Svetlejša je pozaba.«*

■

*Debla dreves
so odločitve.
Desetletja rasti
nekega bliska.*

*Les je z ognjem
neizenačen.
»Tukaj stojim
in ne morem drugače.«*

■
*Med zgornjo in spodnjo ustnico
stisnjen horizont.*

Skrivi se v bolečini.

*Izpuščen je
na tla.*

»Že tema. Metež.«

*Gola človeška čela
zaznam tako, da sledim
padanju vsake snežinke posebej
in poskušam uganiti, ob čem so se
tiste, ki so se stopile,
stopile.*

*Med zgornjo in spodnjo ustnico stisnjen
horizont.*

■
*Konjenik (ne vidim spola) jezdi
na rjavem konju,
pokritem z belo plahto.
Bela plahta vihra.
To je signal.*

■
*(Izgubiti ime,
da bi se lahko vstopilo
vanj.*

*da bi se ga
izgubilo.*

*Po črkah.
Katerih
črkah?*

*Psi so
napeli
ušesa.*

*A iz
drugih
razlogov.)*

*V sanjah
sem
videl*

*Pesem
o strašnem
imenu.*

*Verze, napisane samo zato,
da v njih ne bi bilo
treba*

*izgovoriti
nekega
imena.*

*In vendar se tisto ime –
ne morem se ga spomniti (ker ga ni) –
ponavlja iz verza v verz.*

*In v vsakem verzu
je težje
in usodnejše.*

*Spominjam
se samo
naslova:*

Pesem o
strašnem
imenu.

*In dolžine
dolgih
verzov.*

*(In bilo je
samo to:
naslov*

*in dolžina,
samo dolžina
verzov.)*

*Vsakega
je nekje pretrgalo
tisto ime.*

*(Pojavilo
se je
kot tik na obrazu.)*

*Vsakega
je
pretrgalo.*

*Ime.
»Strašno
ime.«*

*Tako se je
približevalo.
Tako*

*so se besede
oddaljemale
od njega.*

Miklavž Komelj *Da ne bi
vstopilo
vanje.*

*Samo
tega
ne.*

*O
o
o.*

*(Psi so
napeli
ušesa.*

*Iz
neznanih
razlogov.*

*Videl
sem
Pesem*

*o
strašnem
imenu.*

*Izgubil
sem
ime.*

*Po črkah.
Po katerih
črkah?)*

*Si že tako predano ljubil,
da si se raztreščil?
Da so tvoji atomi varovali ranljivost drugega?
Si?
Si kdaj slekel preveliko kožo
in se podaril?
Si že bil pomečkan v pričakovanjih,
da se je skozte izlivala svetloba,
ker nič drugega ni moglo obstati?
Si?
Je kje kaj ravnega, ravnopravega in dovolj temnega,
da bi prenesel?
Svetloba te moti?
Mižiš?
Gledaš proč?
Usoda pa stresa minute pred tvojimi vrati.*

///

*Kako zadržati rob prepričanj,
ko narava vode spodje kamen.
In zakaj bi morala
v razkoraku in z rokami v boku
stati in se braniti,
če pa vse v meni zgošča zemljo
in udomačuje srce.*

///

*Zlil si se v prostor.
Moja hči je z držo metulja in
neomajnim pogledom
stala sredi sobe.
Odidi prosim,
tkem čas za svete obrede mater in hčera.
Prisotnost je tako gosta, da bi te ranila.*

*Morda se zgodba začne z dedkom,
s tvojim očetom,
s čajem iz vrtnic,
s številom 11,
s prvo sliko,
z nadštevilom prisotnosti.
Morda je bila ovita z mislimi o mleku.
Toda danes je dan eter in noč voda.
Dihava odprto in ranljivo.
Iz zgodb pregibava origami.
S srčno natančnostjo
stakava podobe in brusiva zemljevide.
Kam bom stopila zjutraj,
ko se zgane dan ?*

*Brezdanji vir se v loku vzpne v višine.
Počasi gresta starki k rani maši,
golob s fontane prhne, se preplaši...
Odmev ljubezni v pesmi ne premine.*

*Minulost trka s palico po tlaku.
Morda že Julija je tod hodila
(ker je ljubezen Pevca zavrnila,
Pod oknom so ji fantje peli v mraku).*

*Jutranja luč je strehe pozlatila,
s Kapitlja zvon odmerja takt koraku,
pas reke se blešči kot temna svila.*

*Vsa hrepenenja v zemljo so se zlila,
pršenja k zvezdam, zlatemu oblaku
v brezbrežnosti neba so ugasnila.*

BREME

*Na sklonjenem hrbtu
nosim pretežko breme
po bregu navzgor,
zazrta k tlom,
v razbrazdani kolovoz.*

*Vzpenjam se
med zamolke vonje izabele,
pod nogami se meljejo
drobna, pohojena jabolka.
Hlevska vrata
z vročo sapo
preparajo
vrečo na mojem hrbtu,
breme odteka
po bregu navzdol.*

Marica Škorjanec

*Zravnam se:
mesečina jasni nebo,
na zahodu se odpirajo okna
nedosežnih svetov.*

LJUBKOVANJE

*Golob in golobica
iz alabastra
se še vedno ljubkujeta
v vitrini
mračne prodajalne
na Kreti.*

*Razbeljena kamnita ulica
vrvi proti morju.*

*V tišini
zamaknjena,
ljubeča
ponovljivost
dotikov.*

PRIPOVEDKA O ŽENSKI IN SINJEBRADČEVEM DUHU

Sedela je na vzpetini, v poznem poletju izbrani za vrančev in rjavčev grob. Gledala je v dolino skozi redko zaveso prvega snega in poslednjih odpadlih hrastovih listov. Jesen se je zlagoma in nezadržno levila v zimo tako kot njeno življenje zadnjih nekaj let. Sledila je svetlikajoči se niti potoka, ki se je kazal in izgubljal med meglenimi lokami. Še vedno je topo bolelo, kot odrezan ud, ki ga zdavnaj ni več. Namotavala je votek spomina na sinje drevo hrepenenja.

Tistega avgusta je bilo za njo že štirideset zim. Mimogrede je stopil v njeno pisarno. Odbila in zgrozila jo je surova, strahotna moč, ki je butala iz njega, njegov volčji pogled. Vendar se je ozrla za njim. Za sabo je puščal čuden vlek. Pozabila je na to bežno srečanje. Knjižnično delo in njene živali so jo izpolnjevale in navdihovale. Zaraščena polja svojega bitja je puščala spati. Za njo je bil zakon s človekom, ki ga je imela rada, nič več. Razdražen nemir neizpolnitve jo je gnal v grešno zaljubljenost, ki jo je sežgala z zakonom vred. Na pogorišču sta prepleteno rasli osvobojenost in krivda. Minilo je leto, odkar je videla tiste jantarjeve oči. Spet sta se srečala. Sodelovala sta radovedno in radostno v stvarih, ki so oba vznemirjale in zaposlovale. Žetev je bila dobra. Umetnost in ideali so ju družili v pogovorih in delu. Čutila je napetost in pritajeno tlenje, ki je valovilo med njima. Povabil jo je na večerjo za svoj rojstni dan. Poslušala je njegove zgodbe z mešanico čudenja in nejevere. Pripravil jo je govoriti o rečeh, o katerih je vedno molčala. Prepuščala se je počasi, s senco slutnje nevarnosti. Z divjo močjo je v njej dramil žensko in upepelil ves strah, sram in dvom, v kar je bila od zmeraj ujeta. Sunki strasti in valovi nežnosti so oblivali školjko, da se je scela odprla. Vse izven njegovega sveta je brlelo z neznatno svetlobo. Uročena je sledila zamahom čopiča, oživljanju starih zidov in letu misli, ki sta jih zlagala. Gorela je v njegovih dotikih in zapirala oči, ko jo je žgal z volčjim pogledom. Hranil jo je z medom in pelinom, mazilil z mehko skupnih juter in trl z okrutnostjo samotnih večerov. Zaobljubila sta si, da bosta čuvala posodo, iz katere pijeta. Ne sme se razbiti. Pletla sta kito gnezda iz kruha, vrtnic in zvezd. Šamanski ples njegovih čustev je ustvarjal razdejanja in nove vrtove. Izvabljal ji je krike zanosa in groze, ko se je dotikala temačnih globin njegove duše. Nenadoma jo je odrinil. Umikal se je njenim pogledom in vprašanjem. Njene roke so ga puščale mrzlega in tujega. Molk je mučil, ni razumela. Kot da bi se bil ustrašil sil, ki jih je izzval v njiju, se je tolažila. S tem jalovim upanjem se je plazila v njegov brlog za miloščino topline in pogovora. Odhajala je, kot je prišla, s krivdo vred. Vse redkeje jo je pripuščal v svoje sobane. V nočeh obupa in samote je blodila okrog, iskaje pot, ki bi jo sprejel. Sprijaznila se bo z odsotnostjo bližine in združitve, samo da se posoda ne razbije. Školjka se je zapirala, zaraščala v krasto. Sramovala se je svojih želja, telesa, početja. Zbegana, ponižana, osramočena se je oprijela slehernega mostu, da prekorači brezno in ohrani njun svet. Postala je dekla njegovega doma, njenih živali, ljudi, stvari. Tkala je platno, da bo na-

slikal nanj svojo sliko o vzvišenosti premagovanja vseh zemeljskih lakot in strasti. Verjela je, da mislita iste misli in sanjata iste sanje. Ko je hranila to vero s svojim mesom in kostmi, so ji usta trdela v skorjo suhega kruha, oči so slepele, spol se je sušil, pozabljala je imena nežnosti. Ni več ni prepoznavala vabila redkih pogledov in dotikov želje bližine. Slepa, otopela, prepričana v odsotnost njegove potrebe po tej hrani iz njenih rok je negovala skrb, vztrajnost in zvestobo za večne čase. In tajila skrito hrepenenje po odrešitvi iz puščave za oba. Njuni razločeni zemlji je prekrivalo eno samo nebo. Tam sta se srečevala naključno, včasih sta skupaj potovala. Zvezde v kiti gnezda so sijale, kruh in vrtnice so se sušile. Na teh njunih stezah je imel meniški obraz, tople roke in mehke oči. Taki trenutki so bili nebeška hrana zanju, vedela je to. Odkrivala je odejo z njegovega otroštva in s skrivnosti črnih jam podzemlja, da mu pokaže seme Sinjebradčevega duha. Včasih jo je pozorno poslušal, gledal vase, včasih se je smejal. Minevalo je sedmo leto. Nekega dne je zbežala. Besede so usekale in trgale meso s kosti, okrutnosti dejanja ni zmogla več sprejeti. Skrila se je v zavetje toplih živalskih oči, pojočega potoka in ptičje tišine. Ždela je v pričakovanju njegovega glasu, koraka in čakala, da jo poišče. Da polži kri z njenega obraza, položi roke na vse stare rane in izreče eno besedo tolažbe in povabila, enkrat samkrat za vselej. Ni je poiskal. Prišel je, ko ga je poklicala. Srečevala sta se na njunih prostorih in govorila, kako najti skupaj pot. Minilo je leto, poletje je šlo v cvet. Natakala mu je kavo in ujela njegov pogled. Spreletel jo je srh, tako je ni gledal še nikoli. Jantarjeve oči so sevale s sivim sijajem jeklenega rezila. Preden je zmogla kaj reči, je odvrnil obraz. Potem je pozabila. Spregledala je znamenje. Kresnice so cvetele. Prišel je z besedami konca. Ni je spraševal, ni povedal odgovorov. Zgolj tisti stavek o prijateljstvu, ki ga ustijo odhajajoči. Objel jo je, na spuščениh vekah so visele solze. Povedali so drugi. Nova ženska, nove sanje. Hotela je slišati iz njegovih ust. Trebila je iz njega besedo po besedo, dokler ni na svet sedla sajasta tema. V njej je dneve in dneve prižigala njun ogenj z vztrajno vero in zaupanjem. Nalagala je zadnje kose svojega bitja na pepel, v katerem je svetil plamen samo zanj. Odpeljali so jo k belim haljam za železne rešetke, kjer je posedala na stopnicah poti v razsutje. Ni hotela odpreti oči za to, kar je bilo zunaj oltarja, ob katerem je klečala. Pisala mu je pisma. O svoji krivdi, rani, zavrtosti, slepoti. O zakopanem poželenju in brezmejni vdanosti. Rojevala se je iz bolečine krhka, odprta, drugačna. Šla je v njegovo trdnjavo prepričana, da se bo tam zbudila iz nočne more. Dokler ni srečala pogleda iz volčjih oči. Sesedla se je v svoj nekdanji stol. S Sinjebradčevim smehljajem jo je fotografiral. Kako bo lepa ta slika, ki jo bom namalal, je dejal. Telo ji je trzalo kot obglavljeni živali, iz lovčevih ust je rožljala razsodba. Skrčila se je v zrno semena v ujedinem kljunu. Odšel je ravnodušno zbran, zrak je drhtel, bežeč pred puhtečo slo. Sidral je osti razbesnele strasti v sveže meso. Umila je obraz v hladni vodi. Čutila je sebe sočiti kislino in dihati ledeno sapo. Trgala je vezi z vsemi, vozle vpetosti v svet je sekala z natančnim udarcem rablja. Da ostane gola prst njive bivanja. Na dan njegove poroke bo usmrtila vranca in rjavca. Žrtvovanje je pripravljala z mirnostjo brezumja. Vranec je nepremično stal ob ogradi in spremljal s pogledom vsak

njen gib. Vedel je. Razpletla je lase in si črnila oči, ko je česala njuni grivi. Gledala sta jo nedolžno in otožno, ko jima je pela pesem o dveh sestrah, ljubezni in smrti. Luna jo je zasledovala s srditim obrazom boginje, varuhinje življenja. Iz blodnih mor se je prebujala s tresočimi udi in poblaznelega pogleda. Jama in igla smrti sta bili pripravljene. Še dva dni mora vzdržati. Srečala se je s sestro in obiskala njegovi hčeri. Dotikala se je prosojne kože njegovega komaj rojenega vnuka. Zdrznila se je. Ženske so ji zastavile pot. Sestra, hčere, prijateljice, zdravilke, matere. Drobceno telo novorojenca. Pulile so ji nož iz rok in jo rotile. Odtavala je v hoste in se plazila po blatnih strminah, tuleč od bridkosti in nemoči z glasom pohabljenega volkulje. Ptice so utihnile in drevesa so obračala krošnje stran od nje. Hrana, ki jo je z gnusom požirala, je imela okus krvi. Izbljuvala jo je. Na večer pred dnem, ko mu je hotela izročiti svojo daritev, je sedla pred kočjo, ki sta jo postavila. Zlagala je kamenčke časa z gibi starke. Stara psica je cvilila, nemirno in neutolažljivo. Izgovarjala je njegovo ime, iztegovala roke za njim. Videla ga je, kako se sklanja nad žensko v belem in jo hrani z mesom, odtrganim iz odrezanih glav vranca in rjavca. Slišala je mrmrajoče glasove žensk, ki so naraščali v svarilno grmenje. Objela jo je blagost izraza njegovih oči v trenutkih milosti. Dotikale so se je roke vseh, ki jih je izgnala. Sprejemala je neizogibno. Kavljice Sinjebradčevega duha si bo moral izdreti sam, kot ona svoje. Negovala bo vrt, kjer bo rasel koren lečen za njune muke. Vstala je in stopala proti vzpetini, namenjeni prostoru za grob. Ulegla se je na tla in potisnila obraz v vlažno travo. Zlo je izcejala v zemljin drob, da bo odgnano in sežgano. Prosila je zemljo, črve, vode, kanje, drevesa, vse, kar je. Prosila je za milost in mir zanjo in zanj. Sedela je na gomili in gledala v dolino. Na lokah so se pasle srne z mladiči. Iz hrastove krošnje je prhutnila kanja. Psica ob njej je zasopala, konja sta hrzala. Svetla noč in lunin smehljay sta objela sedečo žensko, šepetajočo dve besedi. Izgovarjala ju bo dan za dnem.

Rasto Božič GOMILA

Odlomek iz Mesta situl

Odlomek prinaša eno izmed poglavij knjige Mesto situl, arheološko-zgodovinske-domišljajske pripovedi, ki skozi dvajset poglavij obravnava sledove najstarejše človekove prisotnosti na novomeškem in dolenskem območju ter jih vpenja v širši slovenski in evropski prostor. Avtor izhaja iz arheološko dokazanih domnev, poglavja se navezujejo na določene arheološke najdbe, predmete in druge vire, upoštevajo zgodovinska dejstva, strokovna dognanja pa poljudno dopolnjujejo, jih tolmačijo in domišljajsko nadgrajujejo. Knjiga je te dni izšla pri novomeški Založbi Goga.

Sloves železa je na gradišču ob reki pripeljal nove družine, kmete, pastirje, obrtnike. Naselji sta se krepili in rasli. Živina se je množila, polja daljšala, okoliški gozd redčil. Obiski trgovcev so bili vse pogostejši. Domačini niso več menjali le osnovnih dobrin. V zameno za železno orodje, orožje ter steklene bisere so jim trgovci ponujali bogat nakit, surovi jantar, predmete iz daljnih dežel ob južnem morju, bronaste posode z zahoda, bronasto svetleče orožje, čelade, oklepe, meče, skrbno izdelane gladko glajene keramične posode in v mehovih črno vino, ki je pivcem hitro lezlo v glavo. Najbolj so cenili vino južnih dežel. Vinske tovore so spremljale vznemirljive novice o bleščečih utrjenih mestih, tehničnih dosežkih, modrecih, vojnah, junakih, lepoticah, pošastih, odmaknjenih morjih in življenjskih navadah, o nakitu in lišpu.

Domačini so iz ječmena, pira in prosa varili gosto pivo, iz fermentiranega medu in vode so pripravljali sladkast napitek, po katerem so kmalu izgubili oblast nad nogami in jezikom, iz zmletih stisnjenih lesnik in jerebik se je dalo prav tako izdelati pijačo, po kateri pa je naslednji dan močno bolela glava. Iz lepo dišečih grozdov samorasle trte so dobili kisel približek vina. Tudi vaški žreci so se znali prav imenitno omamiti. V žerjavico so vrgli kakšno nenavadno smolo z vzhoda ali gobo in nato vdihovali dim. Povezal jih je s svetom duhov.

Tega poznopomladnega jutra je bilo še prezgodaj za užitke ali pogovore z bogovi. Na nebu je lebdelo nekaj oblčkov, spodaj je bilo vse zeleno. Na desni je iz loga prinašalo ščebet ptic in srnjakov lajež, na levi so se vrstili travniki z visoko valujočo travo. Vmes je bilo dolgo in široko polje. Dozorevajoče žito je bilo v klasju, ob ugodnem vremenu je potrebovalo le nekaj malega do žetve, rahlo je pokljalo. Vmes so poganjali nežni rdeči makovi cvetovi in sploščeni klaski ljulke, proti nebu se je vzpel škrjanček. Izmed košatega travja njivskih robov in ozar se je občasno dvignil človeški hrbet. Podoba se je vzravnala in z roko otrla znojno čelo pa spet sključena nadaljevala z obdelovanjem njive, iznad travno žitne odeje je bilo vnovič zaznati le zamahe z motiko.

Med njivami se je v smeri sosednjega gradišča vila pot, malo nižje se je cepila proti reki, kjer so se v zelenkasti vodi ogledovali le sonce in oblaki. Nekje do polovice reke se je odslikaval gozd. Sliko so motili le posamezni iz vode štrleči nanosi lehnjaka, ob robovih obraslega z ostro vodno travo. Jata rac mlakaric se je glasno gagajoč preganjala ob rečnem zavoju.

Na jugu je stalo mogočno utrjeno gradišče. Pod nasipom je pot vodila v dolino. Vrata v naselje so bila na stežaj odprta, pravkar je skoznje peljal voz z volovsko vprego, slišalo se je vpitje in robantenje voznika. Iznad slamnatih in škodlastih streh se je sukljal dim, gospodinje so pripravljale obed. Od nekdaj je prinašalo zvonke kovinske udarce po nakovalu, iz spodnjega dela naselja z obori in gospodarskimi poslopji se je slišalo mukanje goveda. Iz doline pod zahodnim nasipom se je dvigal gost črn dim: oglarji, železarji in lončarji so bili na delu.

Na temenu griča le dobra lučaja od severnega vhoda v naselje, je stal opleten voz. Natovorjen je bil s sveže nakopano prstjo, je spráševal, kam naj strese tovor, in vmes miril par volov. Vpreženi živali sta se nemirno prestopali, stegovali jezika za šopi trave in z repoma odganjali mrčes.

»Počakaj, kako naj vemo, kaj bi rad zmešani kovač. Vaški glavarji mu preveč nasedajo,« se je oglašil na toporišče lopate oprt dedec in pri tem nemarno pljunil skozi škrbine.

»Kaj je sploh treba vseh teh novotarij? Truplo zaneseš na grmado, prižgeš jo, nato se kadi in malo smrdi. Vmes kaj spiješ in poješ na čast pokojne duše, izgrebeš pepel, ga daš v lonec in hop z njim v luknjo. Duhovi so zadovoljni, mrtvec na varnem, mi pa se tukaj nekaj afnamo in gremo posnemati one fine Helene tam doli, ki se gredo vojne zaradi nezvestih bab,« je bilo še slišati iz sveže izkopanega krožnega jarka. Šlo je za običajno nerganje delavcev. Naročeno jim je bilo, da po napotkih starega kovača zravnajo zemljišče in nasujejo gomilo, ki bo družini služila za večer počitek. Rod bo ostal povezan, duhovi zadovoljni in potešeni. Ostala bo vez med življenjem in smrtjo, med ljudmi in sencami onostranstva. Že mnogo let so vaški veljaki poslušali zgodbe iz daljnih krajev. Novice so prihajale tako z vzhoda kot zahoda. Nastopali so novi, burni časi. Stari bogovi so se upekali, prihajal je čas novih. Dotakratni način upepeljevanja mrtvecev so vse bolj opuščali. Ob naseljih so rasle visoke nasute gomile, vanje so pokopavali trupla, postale so poslednji dom za cele družine.

»Gomile je še najbolje postaviti ob poti. So znak bogastva in moči naselja. Popotnik ob njih spozna pomen prebivalcev, njihovo mogočnost in sloves. V topli Heladi ali tam, kjer zahaja sonce, v skrivnostni Etruriji, imajo navado na gomilo ali poleg nje postaviti kamnito ploščo z nekimi simboli. Ti govorijo o pokojnikih, njihovih družinah, velikih delih in zaslugah. Obiskovalec tako pred vstopom v naselje izve vse o vladarjih in komu se pokloniti. Nekatera naselja nižje ob reki so že nasula prve gomile. Čas je, da se zganemo tudi pri nas,« je vaški posvet zaključil najbolj vpliven mož naselja. V to so ga prepričali številni trgovci, popotniki in potujoči žreci. Nedavno se je eden celo nastanil pri njih. Zadnji žebelj v krsto žganega pokopa je zabil stari kovač, h kateremu se je napotil po nasvet.

»Zadeve se lahko lotiš na več načinov,« je začel stari.

»V sredo izbranega in zravnane zemljišča zapičiš količek in nanj navežeš kakšnih petnajst do dvajset sežnjev dolgo vrvico, s pomočjo katere izrišeš krog. Da se ris ne izbriše, ga posujete s peskom, z apnom ali s pepelom. Potem se morate odločiti glede gradiva, ki vam je na voljo.« Presedel se je, počohal po pleši in nadaljeval. »Sredi gomile je navadno vkopan osrednji grob, namenjen glavi družine. Saj ne, da bi ti želel smrti, gospodar, ampak nikoli se ne ve, kdaj te duhovi pokličejo k sebi. Ta grob lahko še pred nasutjem zgradite iz kamenja ali brun. Ko je gomila nasuta, ga lahko tudi vkopljete in utrdite s kamenjem ali plohi.«

Suho grlo je poplaknil s požirkom: »Ob robu gomile naj delavci izkopljejo plitek jarek, kakšen seženj širok. Na njegovem mestu je treba zgraditi od dva do tri sežnje visok kamnit zid. Zadrževal bo zemljo in gomilo ščitil pred dežjem. Padavine bi prst sprale in

gomilo z leti znižale. Kamenje lahko nadomestite z lesenimi bruni. Najboljše so hrastove ali kostanjeve klade, vendar je treba lesene konice pred tem obžgati, tako zdržijo dlje. Velikost in višina gomile sta tvoji izbiri, ve se, kdo je v vasi najmočnejši in najuglednejši. Ko imaš obzidje in osrednji grob končana, je vse ostalo igrača. Vmes je treba le še nasuti prst. Med nasutje je dobro zakopati kakšno sekiro ali sulico. Obdarovati je treba bogove in pomiriti duhove; ti darove sprejmejo in zemljo posvetijo. Na sredini gomilo oblikujete v stožec ali površino oblasto zravnavate. V tujih deželah sem opazil, da ponekod na sredo gomile postavijo leseno ali kamnito podobo malika, lahko tudi uglednega pokojnika.«

Za hip si je vnovič oddahnil, zajel zrak in nizal naprej: »Ko bo gomila gotova, naj jo žrec obhodi in pokadi. Ta obred dobro pozna, prav gotovo bo prisoten pri prvem pogrebu. Drugi grobovi se naj vrstijo po pomenu pokojnika ali pokojnice, tečejo naj od sredine navzven, sledijo naj krožnicam. Gomilo bo hitro obrasla trava, to bo obenem tudi zaščita pred dežjem.« Sledil je daljši premolk, govor je starca utrudil: »Tako moraš storiti. Gomile lahko v okolici postavijo še druge družine. Tudi jaz bi si želel stare kosti odpočiti v eni izmed njih,« je s slabotnim glasom končal napotke.

Po njegovih navodilih se je gradnja kmalu začela. Naključje je hotelo, da so v to prvo vaško gomilo zagrebli ravno zemeljske ostanke starega kovača. Ostareli šaljivec je potek gradnje večkrat preveril. Pred smrtjo je v smehu pogosto rekel: »Če bo kaj narobe, se bom vrnil in vas strašil!«

Podobno kot je na pot blagostanja popeljal prebivalce naselja, je njihov vodnik ostal tudi na drugem svetu. Kasneje so v sosesčini zrastle nove gomile, njihovo število je naraščalo. Celi rodovi so bili pokopani v njih. Kmalu se je bilo treba ozreti za novim zemljiščem; gomile so nasuli v okolici gradišča in ob njegovem vznožju. Poleg gomil na današnji Kapiteljski njivi so se ohranile še gomile na območju Ragovega loga, Portovalda in na vrhu griča nad ulico Marjana Kozine.

Tudi prebivalci sosednjega gradišča na Kapiteljskem griču so si kmalu omislili lastno grobišče. Prve gomile so nasuli v Kandiji in na Znančevih njivah, tam, kjer danes stoji naselje stanovanjskih blokov. Mogoče so gomile stale tudi ob nekdanji Zagrebški, današnji Kandijski cesti. Znani sta še Malenškova gomila in gomila v Smolovi hosti. Nekaj jih je bilo menda v okolici starega občinskega poslopja, vendar o njih govorijo le nejasne omembe. Prav gotovo marsikatero neznano gomilo skriva zemlja in prav je tako. Večni sen starodavnih Gomilarjev je prekinil šele sodobni čas industrije in novih gradenj, čeprav so ljudje na podeželju ves čas vedeli za stare pomnike. Njihovo naravnih oblik vajeno oko jih je v gozdu ali na polju spoznalo kot tujek in delo človekovih rok. Takih

krajev so se izogibali, o njih so krožile zlovesče zgodbe. Bajali so, da je v njih skrit zaklad, zakopano zlato tele, mogoče v eni izmed njih počiva oni strašni Atila, bič božji. Zgodbe so odjek starega znanja, sporočilo iz davnine. Sporočajo, da vse od takrat življenje ni prenehalo. Mogoče je za nekaj desetletij zastalo, tradicija pa se je ohranila. Izročilo je ostalo, povezuje nas z nekdanjimi rodovi, živečimi na tem prostoru.

Znane so številne izpeljanke besede gomila. Kjer je govora o teh,

je zagotovo počivališče prednikov. Ohranjene gomile niso več tako mogočne, kot so bile v časih utrjenih gradišč. Skozi približno poltretje tisočletje jih je izpiral dež. Ob njih je zavijal veter, menjavali so se letni časi, prekrival jih je sneg, zemljo je odnesla erozija. Robniki so popustili. Gomile so se razsule in sploščile, toda v kakšnem gozdu, tudi v neposredni okolici Novega mesta, še vedno najdemo po več metrov visoke nedotaknjene primerke. Kar ni izginilo po naravni poti, je pogosto uničil človek: kmet s plugom, poljedelec s traktorjem, gradbinec z rinežem. Prek gomil so položili železniške tise, zgradili hitre ceste, zadnji in uničujoči udarec pa so jim zadala umetna gnojila. Ostanke kemičnih zvarkov so pronicali globoko v zemljo, kjer sicer ne motijo večnega sna starih junakov, uničujejo, razgrajujejo in raztapljajo pa njihove grobne pridanke; predmete, edine priče njihovega življenja in pomnike življenjskih zgodb.

Na srečo je zavest današnjih prebivalcev nekoliko višja kot v preteklosti. Kostí se v jedki dolenski ilovici redko ohranijo, najdbe pa končajo v muzeju, kjer za njih strokovno poskrbijo. Zavarujejo jih in dokumentirajo. Vendar pa se vedno najdejo brezdušneži, ki najdbe uničijo, skrijejo, zamolčijo ali skrivaj prodajo.

Slavko Klančičar **AFORIZMI**

Vse bo še prinesel čas: kakšen siv las in dolg obraz.

Priti na oblast je velika čast in lepa prilika za kaj pokrast.

Lastna hvala – cena mala, tuja hvala – utvara.

Kdor ne dela, se ne moti, torej bodimo – troti.

To je ironija in ne kakšen vic: mlada, tiha simpatija mi je rekla – stric.

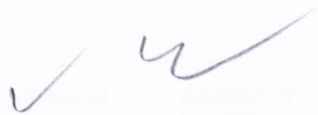
Alkohol nam vedno dobro dene, nas razvneva, širi vene in kolena.

Če ti gre vse od rok in je na vidiku zmaga, vsak rad pomaga. Tudi ljubi bog.

Kaj ji pomaga dušica blaga in pridnost izredna, ko pa ni greha vredna.

Delo osvobaja, če le predolgo ne traja.

Vseh teh, ki so v veri, politiki preveč zagnani, nas bog obrani.

DUŠAN DUŠEK, rojen leta 1946, je slovaški pisatelj, pesnik, avtor radijskih iger in filmskih scenarijev. Študiral je kemijo in geologijo na Univerzi Komenskega v Bratislavi. Delal je kot urednik, pozneje se je preživljal samo kot pisatelj, danes predava na oddelku za dramaturgijo in scenaristiko na Filmski in televizijski fakulteti Akademije umetnosti v Bratislavi, kjer tudi živi. Izdal je dvanajst romanov, dve pesniški zbirki, več knjig za otroke, vrsto radijskih iger in scenarijev za film. Za svoje delo je bil večkrat nagrajen. Odlomki, ki jih je prevedla Darja Pivk, so iz knjige Pešo do neba (Peš v nebesa), ki je izšla pri založbi Slovart 2000 v Bratislavi.

Perje lahko žgečka. Tudi brki: naravnost v nosu. Od perja je boljši samo puh: že na prvi dotik. Z gosjim perjem se da pomesti moko z deske, ki je ostala po valjanju testa, toda da se z njim tudi gladko in tresoče dotakniti obraza ali pa takoj zdrkniti dol po golem hrbtu in narediti slastne mravljinice: zdrob in cimet. Staremu očetu je perje prišlo v nos. Kar naenkrat je imel pod nosom krila.

Žgečkali so ga že od prvega trenutka, ko si jih je pustil rasti in ko jih je nehal briti z britvijo, kakor je to delal na licih in na bradi – in zato jih je moral krotiti s škarjicami ali pa puliti s tanko pinceto.

To je bolelo. In to zelo: da je imel solze v očeh. Toda raje malo bolečine kot pa mučno žgečkanje v nosu, ki mu je vedno mrščilo in premikalo ves obraz, spremenjen v grimase.

Drgnil si je nos, pri tem pa je še kihal.

Po več kot štiridesetih letih mi je nekoč pri britju pokazal, kako je z brki očaral staro mamo, tako da nanj ni znala in ni mogla pozabiti, čeprav je zelo hotela, le da zaman, ni ji več bilo pomoči.

»Ali pa ti nisi mogel pozabiti name,« je rekla stara mama. Nehal se je briti. Premaknil si je očala na čelo, potem pa ga je nagrbančil kot harmoniko, zaradi česar so mu spet padla na nos – in negotovo prikimal.

»Ali.«

Pripotoval je zaradi oglasa, da bi postal vodja v trgovini živilskega združenja, toda delo je spalo; kupcev je bilo malo. Že po prvem tednu je vedel, da bi moral oditi ali pa crkniti. Prvo ali drugo: najbrž prvo. Zato ker je drugo govoril šele po nekaj letih.

Ali šele po poroki.

Obenem pa si je govoril: nikamor ne hiti.

Odprl je vrata in gledal izza pulta na trg. Tudi ta je spal. Sedel je pred ogledalce svoje garniture za britje in z malimi škarjicami začel mahati okoli nosa. Gibal je z glavo: premikal je zgornjo ustnico in iskal najboljše kote. Da bi videl; da ga ne bi nič žgečkalo. In prav tedaj je opazil, da ima iz brkov krila, s katerimi zna mahati, jih nagibati v stran, pluti z njimi v vetru tudi v popolnem brezvetrju.

Ni mu bilo treba nikamor hiteti. Vse je imelo svoj čas. Nič mu ni moglo uiti in čim počasneje je delal, bolj gotovo je bilo, da nikomur ne bo škodoval in da si ne bo pridobil sovražnikov.

Izpulil si je naslednjo dlako in zasikal od bolečine.

»Rekel sem si, da bo prvo dekle, ki pride v mojo trgovino, moja žena. In kaj misliš, kdo je takoj prišel, kaj?« je vprašal.

Tiho se je oglasilo: »Jaz.«

Stara mama je kupila vrečko moke, pol kilograma skute in zavitek rozin: za kolač. Cimetov sladkor je še imela. Izmed mok je najboljša gladka: nularca. Ali pa dišeči puder, ki prekrije dlake na bradi in neukrotljive ženske brčice, ki so obroba ustnice. Kot majhno pozornost je od podjetja dobila vrečkico sušenega in mletega sadja.

Potem jo je stari oče vprašal, če je lahko tako drzen, da ji nekaj pokaže. Previdno je privolila; samo z očmi. Ostrmel je in v tem so se mu pod nosom začela frfotati krila neznanega rdečega ptiča.

Stara mama se je nasmehnila.

In odšla.
Sredi trga jo je dohitel poljub, ki mu je z ust žgečkljivo preskočil na krila brkov in ji pristal v lasih.

POROKA

Spoznavanje je dotik z očmi. Torej: z očmi tudi. Poljub je dotik z usti. Torej: z usti tudi. Že pri spoznavanju lahko pade poljub, na primer z ustnic na roko, toda boljše je, če poljub trešči vsaj na lice, kar najbližje k drugim ustom. Stari oče je poljubil staro mamo približno v peti minuti njunega poznanstva. Samo da tega ni vedela. Na srečo: zato ker mu kaj takega ne bi dovolila.

Začel ji je dvoriti.

Hodil je k njim na besedo, kot je govoril – v nedeljo popoldne pa jo je povabil na sprehod po lipovi aleji. Morala je imeti spremstvo: vodila je s seboj sestrico, malo Tulo, ki je bila od nje mlajša celih šestnajst let, tako da leta 1912 ni imela več kot štiri leta. Stari oče ji je kupoval bonbončke: natehtane in pakirane, bele in roza dražeje, drugič spet rumove, kisle a mentolove, ali pa karamele, janeževe bonbone ali pa gumijaste črve.

Bil je izučen, imel je tudi obrt, toda s sladkimi poljubi je nekako zamujal. Končno: vedno so jih treskale ženske z dolgimi nosovi. In tega stara mama nikoli ni imela.

Postopoma sta se zblíževala.

Toda še vedno sta si bila kar precej daleč. Najbolj se to vidi na poročnih fotografijah – na primer s poroke Veronike Palcove, najboljše prijateljice stare mame, ki je z njo hodila v isti razred in sedela v isti klopi: vsak stoji na nasprotni strani posnetka.

Sta pa na naslednji za spoznanje bližje.

Stara mama je skrbno zbirala in spravljala te fotografije. Imele so svoj vrstni red: stala sta na njih vedno bližje. Zato sta bila pri listanju od zadaj naprej vedno bolj oddaljena.

Ohranilo se je pet takih skupinskih fotografij, štiri pred njuno poroko, ena pa po poroki – in tudi na njen stoji vsak na drugem mestu, kakor da ne bi pripadala drug drugemu, toda v prvi vrsti kleči na preprogi z drugimi otroki tudi moj očka v kratkih jelenovih hlačah, mršči se in jezno gleda, stari oče pa je že povsem brez las.

Poročne fotografije stare mame in starega očeta nisem nikoli našel.

Pa sem jo iskal.

Zares.

Namesto iskane fotografije sem našel prepis poročnega lista z dne 4. aprila 1930. Država: Slovaška. Okraj: Senica. Številka: 18. Datum poroke: 25. november 1916. Matičar v njem po plačilu kolka za pet kron izjavlja, da je ta izpis po obsegu enak z navedbami poročenih v matični knjigi tukajšnjega matičnega urada. Podpis: nečitljiv.

Tako: imam vsaj nekaj, četudi manjka fotografija, kar je škoda, kajti stara mama je na vsaki fotografiji lepa – od punčke v šoli pa do suhe, krhke in srebrne slive pred smrtjo.

Iz nje izžareva presunljiva lepota, ki se veže s še presunljivejšim mučenjem in sanjami: nikoli se ne smeje. Lahko pa da brez poročne fotografije tudi poročne noči ne more biti.

Stara mama mi je o njej enkrat govorila: »Sinček moj, ničesar ni bilo, ničesar nisem vedela, ničesar mi niso povedali, samo jokala sem in jokala, vso noč tarnala in se cmerila vse do jutra.«

Zamahnila je z rokami in se zasmejala: »Pa sem hotela imeti krdelo otrok!«

Zmajevala je z glavo: »Pa reci!«

SINOVI

Imela sta štiri otroke. In imela sta dva najstarejša sinova. Stara mama je za vse molila: za otroke, moža, snahe, vnuke. Predvsem za otroke, dokler so bili majhni – to pa so bili vedno, na veke, amen.

Njun najstarejši sin Vladko je živel samo dva dni. Stara mama je molila, da ne bi umrl, toda ni ji uspelo izmoliti njegovega zdravja. In tako je najstarejši postal Matej. Kot da bi se vsi za korak premaknili, stopili naprej, tako da je bil moj oče potem drugi, čeprav je bil tretje rojeni: drugače se na njihovega najstarejšega brata ne bi dalo pozabiti. Tega niti niso hoteli. Na ta način jih je to samo malo manj bolelo. Kasneje je stari mami uspelo z molitvijo vrniti Mateja z ruske fronte, kjer je bil kot vojak HD, torej Hitre divizije, na Kavkazu, neposredno v boju. Jokali so že za njim in žalovali, na koncu pa je bila molitev stare mame uslišana – po letu dni je bil spet doma, le da malo bolan.

Še pred tem pa je stara mama pričakovala četrtega otroka, na podlagi vsega tega četrtega sina, nadomestilo za prvega.

Nikomur ni nič povedala niti črhnila – in imela je hčerko, Dorotko, za katero je tako zelo molila.

Najstarejši sin je ostal najmanjši, z njimi je živel kratko, toda po smrti spet najdlje in najbliže: v enem grobu.

In na vekomaj.

Na eni fotografiji je očka in na drugi mama. Najbrž imata okoli deset let. Očka stoji med soigralci nogometne enajsterice, mama pa med sošolci iz osnovne šole. Obe fotografiji sta stari in poškodovani: manjkajo jima vogali.

Vsi otroci gledajo predse.

Očka še nima velikega nosu. Tudi visok ni, ima le približno meter in pol. Ocenjujem to po голу za njim, kajti stoji pri drogu, okoli pa drugi dečki v kratkih hlačah in majicah s kratkimi rokavi – za njimi pa napis moški. Očka se je menda dolgo jezil, da je majhen, manjši kot njegovi vrstniki, toda kasneje je vse prerasel. Toda zaenkrat je majhen. Pravzaprav najmanjši. Če bi imel polizane lase kot drugi, bi bil še manjši, ker pa ima skodrane lase, ga to malo poviša.

Nekaj dečkov kleči.

Pred njimi pa sedi vratar s kapo s ščitnikom: ima prekrižane noge, črn dres, med koleni pa stiska usnjeno žogo. Nikoli več je ne bo izpustil.

Zadaj so drevesa: prihaja pomlad.

Fotografija ima bel okvir, popraskane robove, na enem koncu je celo zlomljena, toda tudi papir je močan – in tako upam, da z nje niti košček ne odpade.

Mogoče so zmagali; mogoče so izgubili. Mogoče je že po tekmi. In mogoče tik pred njo. Mogoče je začetek jeseni: na drevesih so gole veje. Mogoče: sami mogoče.

Na mamini fotografiji je to drugače: končalo se je šolsko leto. Dva dečka, ki sedita na tleh, držita tablo s podatki o šoli in letu, toda prav tam je na sliki odtrgan papir, manjka vrsta z emulzijo.

Ugibam: leto 1932/33.

Mama stoji čisto na koncu. Prva z desne. Oblečeno ima belo obleko, mogoče samo svetlo, modro obarvano, kar ji je bilo vedno všeč. Roke ima pod krilom, v lasih pa vidno prečko. Poleg mame je na fotografiji še ostalih 44 otrok; njena najboljša prijateljica Margitka je dve vrsti višje – in ima enako prečko. Ena izmed sošolk je pozneje postala moški; že na fotografiji izgleda kot fant. In oče Rozalije Pikelove je bil okrajni cestar. Dva dečka sta bosa. In prav eden izmed njiju drži tablo, v gumbnici na srajci pa ima zataknen nagelj. Poleg tega ima nagubano čelo.

V prvih dveh vrstah sedijo in klečijo samo dečki. V naslednjih treh so deklince. Nad njimi pa zadnja vrsta dečkov.

Mama stoji v prvi dekliški – v njej sedi tudi gospa učiteljica. Za vratom ima verižico. Za mamino okno z razbitim steklom.

Gleda me.

Tudi očka me gleda.

SKLADNOST

Najbližja postaja za hitre vlake je v Kutyh, vanjo se stekajo vsi lokalni vlaki. Tudi zveza za Skalico. S pravkar ustavljenih lokomotiv hitrih vlakov teče znoj. Kot po dolgem teku: kot po vsakem nogometu. Očka se je vsako jutro vozil v gimnazijo.

Najprej je vlake dohiteval; potem spet prehiteval.

Ni več spal tako dolgo, tako da mu ni bilo treba niti trenirati: samo še igral je. Isto tudi Matej. Vlekla sta to skupaj sredi igrišča: očka kot srednja rezerva, Matej kot srednji napadalec. Zнала sta si podati tudi z zaprtimi očmi. Njune sanje: dati podajo na slepo, toda tako, ki ima oči. Očka je imel same petke, vsaj po pripovedovanju stare mame, znal je dobro odbijati z glavo, Matej pa je imel enice, česar stara mama ne bi priznala, znal pa je natančno streljati. In zadeti gol. Očka je pobiral vse centre pred golom. Vse do vojne sta igrala za ŠK Slavia Holič. Zato sta se vozila z vlakom tudi v nedeljo, po isti trasi in s to isto zvezo kot v šolo, toda izstopila sta vedno eno postajo prej, ker sta imela še ene nogometne sanje: kupiti si motor – najraje javo ali težkega nortona.

Matej je hodil na dveletno trgovsko šolo, toda v obeh razredih je zaostal, tako da je v njej preživel štiri leta: kot na trgovski akademiji. Lahko se je s tem hvalil, kar je tudi delal, in se smejal, da če bi se dalo, bi hodil v vsak razred še tretjič. In v tem istem stilu: za šolo. Predvsem jeseni in spomladi, ko so bili topli dnevi, je s svojimi prijatelji skakal z vlaka in se šel kopat v potok Vytržina, ki je pritok Morave, ali k pregradam pri Prepadnem mlinu. Zaman ga je moj očka prosil, naj gre v šolo, ni se dal prepričati. Tudi pokleknil je pred njim. Tudi jokal je od jeze.

Med eno tako potjo, še preden so skočili s stopnice vagona, so pretepli sprevodnika, ker jim je prepovedal peti. Vlak se je ustavil, prišel je strojevodja, pretepli so tudi tega. In še smejali so se, da jim ni treba skakati ven med vožnjo, ampak lepo in dostojno izstopiti kot na peronu v Kutyh.

Kasneje je očku in Mateju neizmerno postalo všeč motorno kolo BSA in takoj sta skupaj sanjala, da se bosta z njim vozila na vse priprave in tekme, toda ko sta začela varčevati zanj, je očka maturiral in prestopil v klub ASO Bratislava. Motorna kolesa BSA so bila nizka in elegantna: to je nekaj veljalo. Tudi očka je nekaj veljal: klub je za njegov prestop dobil štirinajst kovčkov za nogometase.

Na zadnjo tekmo je kot vedno potoval z vlakom. Igrali so proti ŠK Baťovany. Očka se je naenkrat zavedel, da je na vsakem vagonu rumen napis SŽ, nekaj kot monogram, ki ga vsi spregledajo. Ugotovil je tudi, da se z nobene razdalje, razen iz najbližje okolice, njihov cerkveni zvonik ne opazi. Tudi s tem Dunajem je gotovo bila laž. In prav tako z Alpami. Toda kar naenkrat se je spomnil, da je bil sam presenečen, da je vojakec, ki je igral zlato solo na trobento, sodil k 38. polku češke legije, ta pa se je imenoval po italijanskem vrhu Doss Alto, kar je nekje pri Piavi.

Matej je v tem času že dolgo služil na ruski fronti.

In to je bila že druga razdalja.

Matija Jama: VAS V ZIMI (Hiše v snegu), 1911-1912, olje, platno

Danilo Breščak

JEZERO PRI TREBNJEM – 1800 LET SPOMENIKOV

1 Lovenjak Milan, *Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1, Nevidunum, Ljubljana 1998, z navedeno starejšo literaturo.

2 Pečnik Jernej, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, IMK 14, 1904.

3 Petru Peter, *Varstvo spomenikov* 8, 1960-1961, 208; *Arheološki vestnik* 13-14, 1962-1963, 500.

Spomladi 2008 je prišlo ob prenovitvenih delih na fasadi cerkve sv. Petra na Jezeru pri Trebnjem do odkritja novega rimskega nagrobni-ka z napisom. Vzidani rimski napisni kamni v zidovih te cerkve so bili prvič zabeleženi v arheološki literaturi že ob koncu 19. stoletja¹, dolenski starinokop Jernej Pečnik² pa je poročal tudi o najdbah rimskih žganih in skeletnih grobov na njivah v bližnji okolici cerkve. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bil na Hrastarjevi njivi najden žgan rimski grob s hišasto žaro³. Celoten inventar groba je shranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani. Domačini vedo povedati, da se pri oranju na Zupančičevi njivi pojavi malta, na isti njivi pa so v zgodnjih petdesetih letih našli kovinsko »šnolo«, verjetno pasno spono. Na grobove pa naj bi naleteli tudi ob gradnji stare magistralne ceste Ljubljana–Zagreb tik pred nadvozom pri vasi Jezero, a so jih brigadirji v udarniški vneči uničili, kamnite spomenike pa zdrobili in jih vgradili v spodnji ustroj ceste.

Ljudsko izročilo govori, da naj bi bila cerkev zgrajena po zaobljubi. V gozdičku Lojšč na vzpetini nad cerkvijo naj bi stal grad, v dolini pod vasjo pa je bilo jezero. Domnevamo lahko, da je šlo le za občasno zadrževanje vode ob visokih vodostajih, saj so v gozdu proti sv. Ani zadnji ponori Temenice. Kakorkoli že, graščak se je zaobljubil, da bo zgradil cerkev, če voda iz jezera odteče, kar se je očitno zgodilo.

Pri izbiri lokacije so ljudi vodili povsem praktični, pa tudi simbolni vzgibi. Pričakovali bi, da bodo cerkev gradili sredi vasi, ne pa na samem, odmaknjeno sredi njiv in travnikov. Postavili so jo namreč neposredno na lokacijo rimskega grobišča, na katerem so z razgradnjo grobov, grobnih parcel in nagrobnikov prišli do zelo uporabnega gradbenega materiala, ki so ga vzidali v temelje ladje in njene vogale, kasneje ob dograditvi prezbiterija in zvonika pa tudi v njune temelje. Simboliko lahko vidimo v posvetitvi sv. Petru. Poznamo več primerov, da so temu svetniku posvetili krščanske cerkve, ki so bile postavljene na rimska (za krščanstvo poganska) grobišča (najboljši primer za to trditev je nekropola v Šempetru v Savinjski dolini, kjer je bilo grobišče antične Celeje). Da bi uspešno premagali »zmaja« predkrščanskih verovanj, so bližnjo cerkvico v Lukovku posvetili sv. Juriju. Tudi to ni osamljen primer, saj poznamo podobno simbolno prevlado nad antičnim templjem, v tem primeru posvečenem bogu Mitri, v Rožancu pri Črnomlju, kjer cerkev sv. Jurija stoji sredi gozda nad vasjo, v pobočju nad mitrejem. Cerkev sv. Petra na Jezeru se sicer v pisnih virih prvič omenja leta 1391, in sicer kot podružnica župnije v Trebnjem. Med podružnicami trebanjske župnije jo omenja

(*di Kirche s. Petri zu Naiseru*) tudi Janez Vajkard Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689.

Cerkveno arhitekturo sestavljajo tristrano zaključen prezbiterij, podolžna ladja in ob njeno vhodno fasado prislonjen zvonik. Ladja je v osnovi še srednjeveška, prezbiterij in zvonik sta iz prvih desetletij 17. stoletja. Iz tega časa je tudi glavni baročni oltar. V osrednji niši je kip sv. Petra, ob straneh kipa sv. Pavla in sv. Andreja, v atiki pa je bil kip sv. Mihaela. Pod tlaki današnjega prezbiterja se verjetno skrivajo temelji prvotno manjše polkrožne apside, pa tudi odprtina v slavoločni steni je bila prvotno ožja. Na to kaže prav na novo odkriti rimski nagrobnik, ki je bil v srednjem veku v celoti viden izven prezbiterja, ob prezidavi pa so nanj naslonili novo južno steno povečane in tristrano zaključene gradnje.

Območje Dolenjske je bilo v času rimskega cesarstva del province Panonije, prostor od današnje meje s Hrvaško vse do Ivančne Gorice pa je sodil v mestno območje (*ager*) Neviodunuma (danes Drnovo pri Krškem). Ob glavni rimski cesti (*via publica*, *via militaris*), ki so jo gradile rimske legije, so nastale mestne naselbine (kolonije, na primer Colonia Iulia Emona – Ljubljana, in municipiji, na primer Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum) pa tudi manjše vojaške, poštno in carinske postaje (Praetorium Latobiorum – Trebnje, Romula – Ribnica pri Mokricah), preprežne in oskrbne postaje (*mansio*, *mutatio*). Pred prihodom Rimljanov je ta prostor naseljevalo keltsko prebivalstvo plemena Tavriskov in Latobikov, ki so se romanizirali, postopoma so izgubili svojo identiteto in prevzeli tako duhovno kot materialno kulturo velike rimske države.

Okolica Trebnjega je bila zaradi ugodnih pogojev za življenje gosto poseljena tako v prazgodovini kot antiki, na kar kažejo številni sledovi in najdbe (prazgodovinska gradišča na Vrhtrebnjem, pri sv. Ani nad Vrhpečjo, Cvinger nad Koriti pri Dobrniču, antične najdbe na primer v Benečiji pri Trebnjem, Šentlovcu, Veliki Loki, Štefanu Kamnem Potoku, Rodinah, kamnolom v Dolnji Nemški vasi, Jezeru). Trebnje samo kot antični pretorij in sedež manjše vojaške posadke je pomembno najdišče rimskih posvetilnih napisnih kamnov, arhitekturnih ostalin, na Pristavi pa je bilo doslej odkritih 128 rimskih grobov.

V južni steni cerkve sv. Petra na Jezeru so bili doslej vidni en figurarno okrašen in dva napisna rimska nagrobnika. Prav tako je bilo poznanih nekaj rimskih gradbenih elementov v tleh okrog cerkve, nekaj od njih pa je bilo uporabljenih za stopnice pred zvonikom in južnimi vrati.

Ob delih leta 2008 se je podoba tega objekta bistveno spremenila in dopolnila. Pod starimi ometi so se namreč pokazali veliki obdelani kamniti (apnenčasti) bloki, ki so bili uporabljeni za zidavo cerkve. Iz njih so sestavljeni vsi štirje vogali ladje, nekaj jih je tudi pri tleh v prezbiteriju in zvoniku. Gre za antične (rimske) gradbene elemente in nagrobnike z napisi. Njihovo skupno število se je povzpelo na 48, posamezni bloki pa so glede na svoje dimenzije težki od 300 do 2200 kg. Doslej smo o treh z gotovostjo trdili, da so rimski nagrobniki, saj sta dva vzdana v temelje ladje z napisnim poljem navzven, tretji, v temelju zvonika, pa je navzven obrnjen z bogato ornamentirano bočno stranico.

V južni steni ladje je vzdian nagrobnik Gaja Avrelija Firmina. Na-

Lega novo odkritega rimskega nagrob-
nika. Foto: D. Breščak, arhiv ZVKDS,
OE Novo mesto

pisno polje tega nagrobnika je že močno zabrisano, saj je bilo stoletja izpostavljeno vremenskim vplivom. Iz napisa na njem izvemo, da je bil postavljen dekurionu, torej članu mestnega sveta antične Emone, torej današnje Ljubljane. Nagrobnik je nastal v 3. stoletju.

V zahodni steni ladje južno od zvonika leži nagrobnik, ki ga je postavil 70-leten Gajus Claudius Romanus zase in za svojo ženo Aurelio Romano. Datiran je v 2. stoletje.

V jugozahodnem vogalu zvonika je vzdian nagrobnik, katerega napisno polje ni vidno, stransko polje pa je ornamentirano z dvoročajno posodo – kantarosom, iz katerega raste vinska trta, na njej pa sedi ptica. Napis in druga bočna stranica, ki je prav gotovo tudi bogato okrašena, sta očem skrita.

Večina drugih kamnitih blokov, ki so bodisi vzdiani v vogale ladje oziroma temeljni dve vrsti zidov, nimajo dimenzij nagrobnikov, ampak so prvotno tvorili kamnite ograde družinskih grobnih parcel. Bloki niso bili povsem pravilno klesani, med seboj pa so bili povezani z železnimi in s svinčcem zalitimi sponami, katerih ležišča so na kamnih dobro vidna. Ob letošnjih delih ob južni steni in zahodno od zvonika je bila v originalni legi odkrita še vrsta blokov, dva med njimi sta povezana s še ohranjeno spono s svinčeno zalivko.

Presenetljivo in za arheologijo še posebno pomembno pa je odkritje novega četrtega rimskega nagrobnika. Kamnit blok tvori celotno bazo jugovzhodnega vogala ladje in južnega dela slavoločne stene, saj so njegove dimenzije kar 134 cm x 95 cm x 66,5 cm in tehta skoraj 2200 kg. Da smo nagrobnik odkrili v celoti in ga primerno obdelali, je bilo potrebno izvesti preboj temelja stene prezbiterija. Preboj je bil ustrezno gradbeno obdelan, odprtina pa zunaj in znotraj zaprta s kaljenim steklom. Tako je omogočen vsaj minimalen ogled nagrobnika, saj skozi preboj dostopa dnevna svetloba.

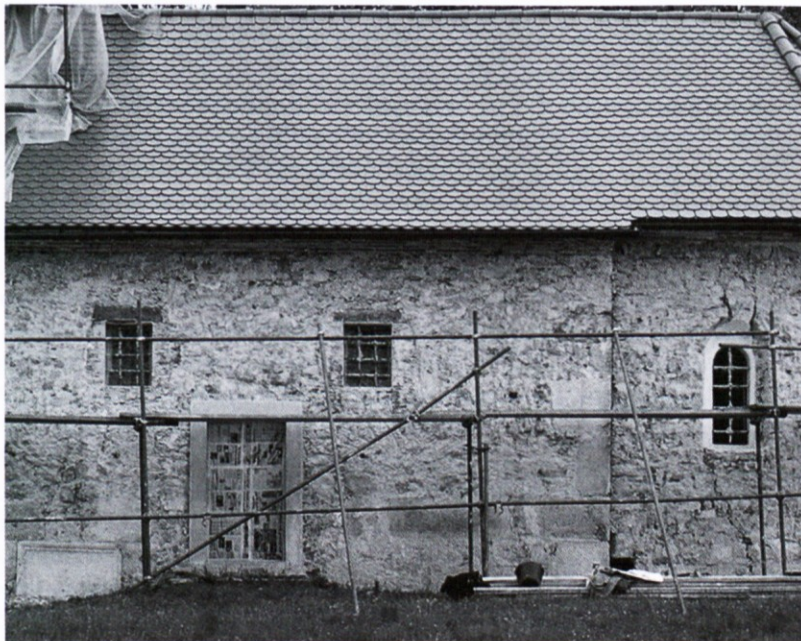
Iz napisa izvemo, da ga je dal bogovom manom – dušam umrlih postaviti Gaj Longinij Severin, mestni svetnik in župan Klavdije Celeje,

ko je bil star šestdeset let. Postavil ga je zase, za svojo ženo Akuto Matrono in svojega sina Longinija Avita, ki je bil star sedemintrideset let, ko je umrl. Tudi on je bil mestni svetnik in župan Klavdije Celeje. Celotno napisno polje je obrobljeno s trojno profilacijo, vrhnji del pa je okrašen z dvojno voluto, nekakšnim ribjim mehurjem. Napis obsega devet vrst besedila s skupno 113 znaki. Nekatere črke so pisane skupaj, v ligaturah, tako, da dve črki uporabita skupno hasto, na primer E in T, et, lat. in, A in E, A in V ali V in T. Za nekatere besede so uporabljene standardne okrajšave, na primer DEC za *decurio*, lat. član mestnega sveta, ali AN = *annorum*, lat. let. Med večino besed je vklesano trikotno delilno znamenje. Velikost črk je od 7,7 cm v prvi vrsti do 4,7 cm v zadnji, pri napisu je torej zaradi nekoliko dvignjenega položaja nagrobnika upoštevana perspektivna korekcija. Glede na klasično obliko črk in pravilnost napisa ga datiramo v 2. stoletje n. š.

Vsi kamniti bloki, tako tisti, vzdani v zidove cerkve, kot tisti v prvotni legi okrog nje, so na pogled iz iste kamnine, torej tudi iz istega antičnega kamnoloma. Gre za siv mikritni apnenec jurske starosti. Podrobnejša analiza, ki jo je opravil geolog mag. Tomaž Verbič⁴, pokaže, da je njeno izvorno območje oziroma antični kamnolom, v katerem so bloke lomili, po vsej verjetnosti v enem od opuščenih kamnolomov v vznožju vzpetine Brnek pri Nemški vasi. Makroskopsko vzorci kamnine s te lokacije povsem ustrezajo tistim v cerkvi in ob njej na Jezeru. Zanimivo je, da so bili enaki kamniti bloki, uporabljeni za isto funkcijo, torej za ograjo družinske grobne parcele, odkriti ob izkopavanju antičnega grobišča v Dragi pri Beli Cerkvi. Tudi zanje je izvorni kamnolom v Nemški vasi, prevoz pa je potekal po stari antični glavni cesti, kar je bilo za tedanje prevozne možnosti dokaj zahteven podvig. Prevozi so tedaj le izjemoma prese-gali volumen, primerljiv današnjemu kubičnemu metru. Za tak prevoz je po ravnem in po kamniti makadamski cesti zadoščalo nekaj parov

4 Verbič Tomaž, Predhodno poročilo o izvorni lokaciji rimskih kamnitih blokov z lokacije Jezero pri Trebnjem, 2008.

Južna fasada cerkve po odbijanju ometov. Foto: F. Aš, arhiv ZVKDS, OE Novo mesto

5 Mušič Branko, Poročilo o geofizikalni raziskavi, Jezero pri Trebnjem 2008.

konj, na vzponih oziroma večjih prevozih je bilo potrebno vprego pripraviti še z dodatnimi. Razdalja od Nemške vasi do Jezera ni problematična, za manipulacijo s tako težkimi bloki pa so uporabljali ustrezno tehniko. Rimski nagrobnik, ki je predmet te obravnave, ima na sredini zgornje ploskve vsekano vdolbino, ki se pri dnu bočno razširi. Služila je za namestitev železnih »klešč« dvigala po sistemu škripca, s katerim so take bloke lahko prestavljali in postavili na svoje predvideno mesto.

Bližnja okolica cerkve in notranjost cerkvene ladje sta bili tudi predmet geofizikalne raziskave. Izvedel jo je dr. Branko Mušič⁵, uporabil pa je 400 MHz georadarsko anteno. Meritve so izvajali v vzporednih profilih na razdalji enega metra, znotraj cerkve pa na pol metra. Na ta način so bili zajeti podatki za izdelavo tlorisnih prikazov radarskih odbojev na različnih globinah med 0,3 m in 1,2 m. Izrazite radarske odboje je mogoče interpretirati in jih pripisati arhitekturnim ostalinam. Največ takih arheološko pomenljivih podatkov v obliki radarskih odbojev je bilo ugotovljeno v neposredni okolici cerkve in v njeni notranjosti, kar dokazuje obstoj kamnitih struktur, ki pripadajo rimskemu grobišču, s tem pa smo poskušali arheološko zanimivo območje zamejiti tudi na površini. Poskušali smo ugotoviti tudi strukturo in potek rimske ceste, ki smo jo domnevali na njivah južno od cerkve, vendar pregled ni dal jasne slike. Morda drži varianta trase ceste, ki naj bi sledila današnji poljski poti proti vasi Jezero južno od magistralne ceste.

Da bi novo podobo cerkve primerno predstavili, smo se skupaj z župnijo odločili, da ostanejo vzdani kamni v največji možni meri vidni (vogali ladje, spodnji del južne stene), nagrobnike z napisi, ki so zaradi atmosferskih vplivov že močno prizadeti, pa zaščitimo s steklom. Ekipa Restavratorskega centra Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije pod vodstvom Jožeta Drešarja je opravila čiščenje kamnitih blokov. Na kamnih severovzhodnega vogala cerkve, ki je vizualno najmanj izpostavljen, so izvedli čiščenje s pomočjo alusilikatnih peskov in stisnjenega zraka. Pri tem so kamni dobili originalen barvni ton kamnine ob rezanju iz kamnoloma. Za druge bloke je

Del južne fasade po montaži zaščitnega stekla pri enem od nagrobnikov in zamenjavi stopnic. Foto: J. Grobovšek, arhiv ZVKDS, OE Novo mesto

bila uporabljena zgolj mehanska metoda čiščenja s komprimiranim zrakom, zato je patina kamnine ostala ohranjena.

Ob stranskem vhodu v cerkev, ki je bil prebit kasneje, smo odstranili iz rimskih spolij sestavljene stopnice in jih nadomestili s kovinskimi. Tako je omogočen pogled v celotno gradbeno strukturo, stopnice pa so bile nadomeščene z novimi, kovinskimi, ki se naslanjajo na cerkev in raščena tla tako, da se ne dotikajo antičnih blokov. Zamisel zanje kakor tudi za steklene zaščitne površine, s katerimi so zaščiteni nagrobniki pred nadaljnim propadanjem, so bile izdelane po zamisli arhitekta Jova Grobovška, konservatorskega svetovalca Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Za njihovo izdelavo in montažo sta poskrbela Ključavničarstvo Šenica iz Jurke vasi in Steklarstvo Šiško iz Novega mesta.

Južna fasada cerkve po obnovi. Foto: F. AŠ, arhiv ZVKDS, OE Novo mesto

Za cerkev, ki je vpisana v Register kulturne dediščine Ministrstva za kulturo pod EŠD 2596 (evidenčno številko dediščine), bo Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije pripravil strokovno osnovo za razglasitev za kulturni spomenik. Pri vseh morebitnih bodočih delih, predvsem pri zamenjavi tlakov v ladji in prezbiteriju, pa bo potrebno izvesti arheološko zavarovalno izkopavanje. Na ta način bi dokazali starejšo obliko apside in raziskali strukture, ki so se pokazale pri georadarskem pregledu in so verjetno del grobnih konstrukcij antičnega grobišča. Ob prevzemu prenovitvenih del konec junija 2008 sta Župnija Trebnje in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije izdala informativno zloženko.

RAJHENBURŠKI GRAD VČERAJ, DANES IN JUTRI

Rajhenburški grad danes. (Foto: M. Markelj)

Občina Krško in škofija Celje sta 21. aprila 2008 na gradu Rajhenburg priredila kolokvij o tem, kako uveljaviti sedanje dejavnosti obstoječega muzeja in kako naprej, upoštevajoč prenovo in delovanje celotnega grajskega hriba. Problem je večplasten, torej velik in za njegovo razreševanje so odgovorni poleg občine in lastnika zemljišča tudi širše zaledje in država kot celota. Zato je nadvse hvalevredno, da sta to dejstvo v vsej širini in globini zaznala in sprejela najprej občina Krško in tudi lastnik zemljišča, to je škofija Celje. Obe ustanovi sta hkrati poklicani, da sta na čelu prenove. Spričo pomembnosti in velikosti problema pa smo povabljeni in poklicani, da pri prenovi sodelujemo tudi drugi – najprej sosednje občine, država, ustrezne ustanove in tudi posamezniki.

Rajhenburški grad in njegovo zaledje skozi čas

Rajhenburški grad je v pisnih virih najstarejši grad na območju Slovenije. Omenjen je že v letu 895. Skozi čas je imel mnoge in različne lastnike, a v letu 1881 so ga dobili v last trapisti, to je cistercijanski red, ki je k nam prišel iz Francije. Spočetka so ga vodili francoski trapisti, tik pred drugo vojno pa so ga v celoti obvladovali slovenski trapisti. Njihovo redovno pravilo »moli in delaj« so v polni meri izpolnjevali vse do nemške okupacije v letu 1941, ko so Nemci vse menihe pregnali. O gospodarskem delovanju menihov in njihovem pomenu za kulturo in gospodarstvo v širšem okolju je napisanega že kar nekaj. Na kratko naj ponovimo, da so bili trapisti tudi odlični kmetovalci, živinorejci, sadjarji, mlekarji in še kaj. Njihova tovarna čokolade pa je bila med najbolj kakovostnimi v širšem svetu. Vse njihove dejavnosti so spodbujale kulturo in gospodarstvo daleč naokoli. O vsem tem vedo veliko povedati tudi starejši okoliški prebivalci, ki so poleg vzornega zgleda za gospodarstvo dobivali tudi zaposlitev.

Med drugo vojno, ko so nemške okupacijske oblasti pričele izseljevati ljudi na vse strani, najprej na Hrvaško in v Srbijo, največ pa potem v Nemčijo, je grad Rajhenburg skupaj s svojimi gospodarskimi poslojmi postal zbirno taborišče. Ker sem bil tudi sam, komaj dvanajstleten, med številnimi izgnanci, imam spomin, kako so nas tam zadrževali po tri ali celo več dni, preden so sestavili transportne vlake, ki so nas odvažali v tuje dežele. V tistih dneh so nas strpali v nekdanje hleve, ležali smo na slami kar na tleh.

Po vojni pa so se trapisti počasi vračali od vseh strani – iz taborišč in iz krajev, kjer so preživljali vsa štiri leta. Hoteli so obnoviti svoj samostan, svoje gospodarstvo, skupaj s tovarno za proizvodnjo čokolade. Toda tudi nova oblast Titove socialistične Jugoslavije je trapiste ponovno razgnala, deloma obsodila in jih strpala v zapore, grad skupaj z zemljo in preostalim gospodarskim inventarjem pa zaplenila. Trapisti so počasi izumirali, v letu 2008 ni nobenega več.

Po nekaj letih pa je nova oblast, ki naj bi nas osvobodila, kakor so nam na ves glas govorili, na rajhenburškem hribu ustanovila novo taborišče, in sicer za ženske. V tistem času je bilo »mnogo žensk, ki

so ogrožale socialistično ureditev«, zato so jih zapirali. Mnoge od njih so še žive in imajo na grad in na celoten hrib kaj bridke spomine. Ko je minil tudi ta čas, je bil grad nekaj časa pribežališče za madžarske begunce, ki so iz svoje domovine bežali pred sovjetskim nasiljem.

Zgodovina rajhenburškega hriba, z gradom na čelu, je torej dokaj pisana, za mnoge ljudi usodna. O vsem tem je že marsikaj napisanega, še več pa je takega, kar bi bilo vredno temeljitejše obravnave.

Kaj vse pa lahko vidimo in doživljamo danes? Grad še stoji in je v okviru občine Krško pred temeljito obnovo. V njem je muzej s spremljajočimi dejavnostmi. Zemljišče je vrnjeno celjski škofiji, ki je pravni naslednik trapistovskega reda. Na zemljišču so še pomožne in gospodarske stavbe, ki počasi propadajo. V teh stavbah ima svoje mesto in prostore Društvo izgnancev. Obdelovalne površine ima v najemu kmetijsko gospodarstvo Evrosad, ki ima na njih urejene sadovnjake. Na dominantni točki je bila po drugi vojni na novo sezidana velika stavba, domačini ji pravijo »policijski blok«, ki tudi močno razpada. V njeni bližini, na južnem robu hriba, na bivši samostanski zemlji je postavljena samostojna in obljudena privatna hiša. V nekdanjem urejenem parku z znamenitim drevoredom vred so vidni le še ostanki. Povsem zanemarjeno je tudi samostansko pokopališče, ki je imelo na hribu v času delovanja samostana častitljivo in osrednje mesto. To je stanje, ki ni v ponos ne občini in lastniku zemljišča, ne državi in nima nikakršne perspektive.

Zgodovina narekuje in čas kliče po prenovi

Klic za prenovo sta dobro zaznala oba glavna nosilca odgovornosti – to sta občina Krško, ki mora na svojem področju skrbeti za javne zadeve, in potem lastnik zemljišča, pravni naslednik nekdanjega trapistovskega samostana, škofija Celje – ki sta skupaj dogovorno in sporazumno pričela s pripravami za nov zagon, za novo življenje rajhenburškega gradu in hriba kot celote. Omenjeni kolokvij lahko razumemo kot uradni začetek obnove. Razumljivo je, da obnova in delovanje trapistovskega samostana ni več mogoča, saj nosilec, to je menihov in bratov trapistov, ni več. Obstajajo pa druge možnosti, ki bi po eni strani upoštevale nekdanje dejavnosti in jih dopolnile z novimi, takimi, ki so izvedljive in ustrezajo današnjim potrebam. V ta okvir, v to »stanje razmer«, sem bil povabljen, da sodelujem pri obnovi, najprej s strani lastnika zemljišča, škofije Celje, in s podporo občine Krško. Ker gre pri tem za obnovo celotnega hriba prvenstveno za krajinsko in parkovno ureditev, je to tisto, kar sodi v moje osnovno poklicno dejavnost, zato se veselim povabila za sodelovanje. Hkrati imam še dodaten in poseben odnos do grajskega hriba. Bil sem namreč med tistimi, ki smo »uživali okupatorsko gostoljubnost«, ko smo v zbirnem taborišču, torej na grajskem hribu, pred odhodom v Nemčijo ležali na slami, na tleh v bivših hlevih in tudi v barakah na železniški postaji.

Spričo obstoječih dejavnosti, ki v gradu in na hribu že potekajo, in spričo potreb za »danes in jutri«, ko je treba dodati še kaj novega, je sodelovanje vznemirljivo in zahtevno. A eno je gotovo! Vse dejavnosti, sedanje in nove, je potrebno povezati in uravnati na usklajeno ter med seboj povezano delovanje. Grad brez ostalega dela hriba ni nič in hrib brez gradu in njemu pripadajoče zgodovine prav tako ne

pomeni kaj posebnega. Takšno povezanost, medsebojno dopolnjevanje omogoča krajinsko oblikovanje hriba. S prvimi krajinskega oblikovanja je mogoče dodati še nove ter privlačne vsebine. Grajski hrib mora zaživeti kot celota, kot prostor, ki predstavlja zgodovino in nas s svojo novo ureditvijo usmerja v prihodnost. Vse to je pomembno za zgodovinski kraj sam, potem za okoliške kraje, zlasti vse tiste, ki so bili med drugo vojno izseljeni, in končno pomemben je za vso državo. Tu so potekali dogodki, ki niso bili zgolj grajski ali krajevni. Tako je tudi še danes.

Misli o posameznih enotah

Grad je tisti del hriba, s katerim se je vse začelo in ima tudi danes svojo veliko nalogo. Muzej, ki je v njem, se bo širil in povečal svojo dejavnost, tako tudi druge pomožne funkcije – prostori za raznotere prireditve in še kaj. Seveda bo zaživel v vsej polnosti, ko bodo končana obnovenjska dela. Trenutno so na sporedu študijska in načrtovalska dela, ki jih upravlja podjetje Gea Consult, d.o.o., Škofja Loka z Alešem Hafnerjem na čelu. Pri tem gre zgolj za grad. Za nadaljnjo obdelavo ostaja neposredna okolje, dvorišče z nekdanjih parkom ob njem. Od nekdanjega parka je ostalo komaj kakšno drevo, ki še ima svojo vrednost. To dvorišče skupaj z gradom bo prva legitimacija za celoten hrib.

Pokopališče, ki je postavljeno sredi hriba, je bilo nekdanj bistveni sestavni del trapistovskega samostana. Na okrnjenem prostoru so sedaj le ostanki nekdanj urejenega pokopališča. Na njem je bilo pokopanih 61 trapistov. Nova ureditev bo morala pokopališče uvrstiti med bistvene sestavine prenovljenega hriba, podobno, kakor je v muzeju uvrščen tisti del, ki predstavlja življenje in delo trapistov. Predstavljam si, da bi temu namenu ustrezalo pokopališče v obliki parka. Torej parkovno pokopališče, ki ima svoj določen prostor, svojo notranjo obliko in vsebino in je hkrati odprto v širši prostor, v navezanost na celotno ureditev. Prvine, ki spominjajo na prejšnje pokopališče, če še imajo svojo vrednost, življenjsko moč, naj bi bile izhodišče za vse drugo.

Rajhenburg, samostansko pokopališče.

Drevored, ki je bil vsaj do pokopališča dvoreden, je nekdanj povezoval vse predele hriba – od gradu do gospodarskih poslopij. Poleg povezovalne funkcije so imeli drevoredi v tistem času še dodatne simbolne pomene. Drevoredi so v tistem času, to je v 18. in 19. stoletju, poudarjali in usmerjali na življenjski red, na višjo stopnjo kulture, a hkrati so tudi poudarjali reprezentativnost. Gradovi, palače, mesta in celo pomembnejše meščanske hiše – povsod so bili drevoredi tiste prvine, ki so poudarjale pomembnost hiše ali kraja.

Nova ureditev bo omenjeno pomembnost vsekakor morala upoštevati že zaradi povezovanja vseh samostojnih enot, ki so že sedaj, ali bodo nastale na celotnem hribu. Z urejanjem parkirnih prostorov, ki bodo na hribu potrebni, pa bodo imeli drevoredi še dodatno vlogo.

Gospodarstvo in pripadajoča poslopja. Nekdanji hlevi, ki so po obsegu kar veliki, in njim pripadajoče stavbe, kot so kovačnica, skladišča, kozolec in še kaj, so sicer že delno poškodovane, načel jih je zob časa, a še niso dotrajane. Deloma še vedno služijo potrebam gospodarstva, podjetju Evrosad, ki ima od škofije v najemu velike obdelovalne površine, zasajene s sadnim drevjem. Sadjereja ima na tem območju velike možnosti, zato je pogodbeno razmerje za nadaljnjo gospodarjenje dobrodošlo. Upati je le, da bodo pridelovali dobro sadje. V sklopu teh zgradb je tudi obsežno notranje dvorišče, ki tudi kliče po obnovi in namembnosti. Del stavb in dvorišča je tudi že namenjen delovanju Društvu izgnancev.

V stavbi pred gospodarskimi poslopiji, na levi strani, kjer je sedaj delavnica, bi kazalo urediti sanitarije, sezonsko okrepčevalnico in morda še prostore za upravo. V gradu je sicer že predviden gostinski obrat s sanitarijami, a to je in bo premalo. Tudi je preveč oddaljen od vsega drugega.

Spomenik (obelisk) izgnancem. Dogodki v drugi svetovni vojni so za širše zemljepisno okolje in njihove ljudi tako veliki, tako pomembni, da zaslužijo poseben in trajen spomenik oziroma obelisk. Okupator je hotel povsem spremeniti značaj teh krajev, in to na najbolj nehuman način, na odstranitev avtohtonih prebivalcev, in jih zamenjati z drugimi. Zato so nas izselili. Bil sem kot dvanajstleten otrok, skupaj s sestrami, brati, starši, starimi straši in vsemi drugimi iz moje rojstne vasi, med njimi. V živem spominu imam dogodke iz tistega časa in sem jih podrobneje opisal v knjigi spominov z naslovom *Od vrtnarja do župana* (Mohorjeva družba, Celje 1999). Sedaj pa sem zadovoljen in vesel, da sta tako lastnik grajskega hriba – Škofija Celje z odgovornim škofijskim ekonomom, gospodom Jožetom Pribožičem, in občina Krško na čelu z županom, gospodom Francem Bogovičem, na čelu sprejela in podprla misel o takem skupnem spominskem obeležju. Zamisel je bila lepo sprejeta tudi v širšem krogu na kolokviju, ki je na začetku omenjen.

Spomenik naj bi bil postavljen na vidno mesto, na njem bi omenili vse kraje (vasi), iz katerih smo bili pregnani, in morda še število vseh izgnancev. Primerna bi bila tudi kakšna značilna misel tega ali onega izgnanca. Za obliko in velikost spomenika bi kazalo razpisati natečaj. Morda je med nami živimi še kdo, ki se s takimi reči ukvarja poklicno? Primerno naj bi bilo urejeno tudi neposredno okolje v smislu visoke parkovne kulture, kot posebnost, kot nekaj, kar bomo radi obiskovali.

Spomenik izgnancev ni zadeva zgolj lastnika zemljišča in občine Krško. To je širša dolžnost nas vseh in vse države. Najprej vseh občin, iz katerih smo bili izgnani, torej širšega okolja, in, kot rečeno, celotne slovenske države. Še posebej pa vseh nas, ki smo bili izgnani in smo se vrnili. Prišli smo nazaj, kakor nekdanji Izraelci iz svojega suženjstva.

Sedaj smo spet tu, na svoji zemlji in hočemo zabeležiti velik zgodovinski dogodek. Naslednjim rodovom pa povedati, kaj se je bilo zgodilo.

Kakor beremo v knjižici Pomniki našega trpljenja v letih 1941 – 1945 (Društvo izgnancev, 2005), je po raznih krajih postavljenih že več spomenikov, napisnih tabel, kapelic in še kaj. To je podobno, kakor je bilo po prvi vojni, ko so skoraj v vseh župnijah postavljali spomenike padlim vojakom, poleg tega pa so posebej zgradili še veliko kostnico. Menim, da je tak središčni obelisk v središčnem kraju tisto pravo, kar bi zajelo vse in poudarjeno obeležilo velike dogodke.

Parkirni prostori. Tako obsežen in raznolik program, ki je predviden za celoten hrib, bo privabljal številne obiskovalce od blizu in daleč, ki bodo potrebovali svoj parkirni prostor. Trenutno je edini in po obsegu skromen parkirni prostor na dvorišču ob gradu. Po novi ureditvi dvorišča bo tam za parkiranje avtomobilov ostalo le kaj malega ali nič. Potrebni so obsežnejši parkirni prostori. Razporejeni naj bi bili na manj kakovostnem zemljišču. Ti parkirni prostori ne bi smeli biti industrijski ali, kot še rečemo, nehumani, kjer je vse samo asfalt in bleščeči avtomobili. Biti morajo po »meri človeka«, kjer bo poleti tudi kaj sence in bo prostor kot celota prijeten za oči in za splošno počutje.

Še dodaten razlog za ureditev rajhenburškega hriba

Naj k celotnemu pogledu na ureditev grajskega hriba posebej dodam še svoje poklicno videnje, nanašajoče se na celoto. Rekel bi takole: Ureditev celotnega grajskega hriba spričo preteklih, sedanjih ter bodočih dejavnosti nujna in je za občino Krško posebej pomembna. S tem bi v občini nastala in se ohranjala za prihodnje rodove ustanova visoke kulturne vrednosti, ki bi ob vseh drugih razvojnih projektih dopolnjevala pomembnost kraja. A nadvse važno je še nekaj: Naj mi občina Krško ne zameri, če dodam še to dimenzijo. Mesto se hitro in obsežno veča. Rastejo stavbe (če nuklearke in savskih elektrarn sploh ne omenjam), urejujejo se komunikacije in še kaj, a vse preveč, kar preveč v smeri v anorganski svet, to je v veliko stavb, cest, blišča vseh vrst in nemira, vse večinoma brez zadostne poveza s prvinami narave. Okrog nas nastaja svet, ki kljub »naprednosti« siromaši naš življenjski prostor in našo, to je človekovo navezanost nanj. Poglejmo na primer križišče, odcep z avtoceste na Drnovem – kakšna ogromna stavba (logistika) z izstopajočo žično ograjo je tam zrasla, a brez zelenja. Temu v mojem poklicu rečemo »totalno izkoriščanje naravnega prostora«. Kje je tu povezava z okoljem, s svetom, na katerem sloni človekovo zdravje? Nikjer v zahodni Evropi se kaj takega ne bi mogel privoščiti nihče. To je mogoče samo v bivših socialističnih državah. Take prizore sem v zadnjem času videl v Bolgariji. Medtem ko sem v Nemčiji s hriba dol, v mestu pod seboj, iskal cel hektar veliko stavbo.

Nisem je videl in našel. Zakaj? Ker je bila celo streha zelena, torej parkovno urejena. Tudi pri nas se moramo čimprej odlepiti od takega totalnega izkoriščanja prostora in se približati spoznanju, da rastline niso samo za okras, za lep pogled nanje in za sodoživljanje naravnega ritma narave, ko jih lahko opazujemo v njihovi rasti, cvetenju in zorenju skozi leto in čas, so mnogo več. Z njimi žlahtnimo naš življenjski prostor, ob njih dihamo svež zrak in krepimo naše zdravje.

Ali pa pogledjmo še nekaj drugega – vhod v Krško s smeri Drnovega. Koliko novih in mogočnih stavb, zelenja pa malo ali nič. Pač, pri kakšni je videti drobno zelenje ali po nekaj stebrastih klekov (cipres), ki so prej v nesnago kakor za potrebo. (Stebrasti kleki, ki se tako širijo na vse strani, so kakor kuga, prostorska kuga, v naših krajih.) Ali drugače, ta ali oni se morda le domisli, da bi kazalo kaj posaditi, pač zato, da nekaj raste ali za dekoracijo. Tak odnos do zelenja je kaj pogost in se večinoma izkaže kot navaden kič. Take stvari ne doprinašajo h kulturi prostora, k urejeni zunanji podobi in kakovosti bivanja. Marsikdo ne upošteva ali ne ve, da je urejanje zunanjega prostora zahtevno poklicno delo in da se prične že pri osnovnem urbanizmu. Zato tega ne more delati kdorkoli in poljubno. Kakor za vse druge zadeve pri gradnji objektov potrebujemo za vsako stvar posebej izšolane ljudi, tako je tudi pri urejanju okolja. V razviti Evropi obstajajo posebne šole za urejevalce okolja že več kakor sto let. Tudi pri nas jih že imamo. A kaj se dogaja, vsaj večinoma? Nekje v teku projektiranja stavb ali naselja nekdo nariše nekaj krogov, češ da mora biti ob stavbi ali ob cesti tudi kakšno drevo. Potem, na koncu gradnje, največkrat zmanjka denarja zanj. Ali pa, če denarja kaj ostane, pride kdorkoli, češ da saditi zna, in posadi karkoli. Takih primerov tudi okoli Krškega ne manjka.

Omenim naj še to: Če se peljemo globlje proti Krškemu z iste drnovske strani, bomo ob pozidavah izpred 30 ali več let videli več zelenja, več bivalne in prostorske kulture kakor pri novih pozidavah. Na misel mi prihaja, da je takrat tu živel in deloval prof. France Vardjan, Leskovčan, ki je očitno imel nekaj veljave in so ga poslušali. Torej, grajski hrib je treba urediti tudi zato, ker drugje v mestu in širšem okolju ne naredimo dovolj, da bi kraj ohranjal ali celo pridobival na kakovosti in naravnejši urejenosti prostora. Čeprav upam, trdno upam, da ne bo vedno tako. Krško in tudi drugi kraji daleč naokoli imajo še priložnost, da svoj kraj, svoje kraje oplemenitijo s prvinaми narave, s prvinaми, ki lepšajo zunanji odprt svet, naše bivalno in delovno okolje.

Če se sedaj, ob kratkem izletu v širše potrebe občine Krško, povrnem nazaj, na rajhenburški hrib, naj še enkrat izrazim veselje nad tem, da je dozorela misel, da je ta hrib simbolno in dejansko močno povezan z vsemi nami – z vsemi, ki živite in delujete v matičnih krajih, in z vsemi nami, ki smo se razkropili na vse strani, ki pa še vedno dihamo zrak teh krajev in se veselimo slehernega napredka in zlasti tistega, ki hkrati z gospodarskim in socialnem razvojem upošteva osnovne potrebe po sožitju z zakonitostmi narave.

PRVIH 800 LET FRANČIŠKANSKEGA PRIRODOSLOVJA V NOVEM MESTU

Ob 800-letnici frančiškanskega reda v letu 2009

1. Uvod

Frančiškani so s Frančiškovim vodilom za zbiranje svetih spisov na častnih krajih močno vplivali na razvoj knjižnic med Slovenci in še posebej na branje prirodoslovno-matematičnih knjig. Bili so in so še najštevilnejši red na Slovenskem. Mnogi naši učenjaki so se šolali pri njih in vstopali v njihove vrste. Kdo so bili frančiškanski matematiki, astronomi in fiziki pod zelenimi dolenjskimi griči?

Razvoj frančiškanskega reda vseskozi temelji na izročilu sv. Frančiška; njegov v naravo usmerjeni pogled je bil vedno zelo blizu prirodoslovnim vedam. Zato so frančiškani ob svojih novih postojankah redno postavljali bolnišnice in lekarne, za njihove knjižnice pa so, ob vodilnih uslužbencih-bibliotekarjih, pogosto skrbeli izurjeni knjigovezi-redovniki.

Na Dolenjskem so svoj pečat pustile vse veje frančiškanov. Manjši bratje frančiškani so maja 1897 združili veje observantov in drugih reformiranih struj;¹ delovali so tako v Ljubljani kot v Novem mestu. Kapucini (manjši bratje puščavniki v črnih habitih) so leta 1528² s papeško bulo po nekaj letih nesoglasij dosegli samostojnost pod vrhovnim vodstvom minoritov (konventualov) kot posebna, tretja veja frančiškanov. Popolno pravno samostojnost so dosegli leta 1610;³ prav tedaj so med protireformacijo postali zelo prepoznavni pridigarji v slovenskih krajih.⁴

2. Vplivna srednjeveška frančiškana med Slovenci: Lull in Skot

2.1. Neotipljivost v frančiškanski misli: Bacon, Lull, Pavel iz Taranta

Kmalu po ustanovitvi reda sta frančiškansko misel vsak po svoje zaznamovala Lull in sholastik Skot. Raimund Lull je bil gotovo najvplivnejši frančiškanski srednjeveški znanstvenik ob mlajšem sodobniku Skotu, Rogerju Baconu in assisiškem minoritu Pavlu iz Taranta. Pavel je svoja alkimijska dela objavljajal pod imenom Arabca Gebra, ker so provinciali posameznih frančiškanskih pokrajin občasno prepovedovali poskuse z alkimijo med letoma 1272–1323;⁵ Pavlov manj previdni starejši sobrat Bacon je kar petnajst let grizel zaporniški kruh. Lull se je kot potomec najvplivnejših Kataloncev znal neljubi usodi izogniti s pogostimi potovanji ob podpori vplivnega očeta, ki je bil kraljev majordom. Delovanje Lullovih učencev je bil drugačno od Skotovega, predvsem bolj zavezano mističnim tradicijam. Podobno je bilo z Baconom, ki mu je vrata znanja na oxfordski univerzi odprl frančiškanski raziskovalec optike, Grosseteste.

Katalonski frančiškan Lull je veliko popotoval; v svojem za tedanje razmere zelo dolgem življenju je uspel po vsem svetu razprostraniti svojo sistematično razporeditev znanstvenih panog in način njihovih

1 Škofjanec, 2000, 28.

2 Merlo, 2007, 401, 408; Bahčič, 2007, 152.

3 Dolinar, 2004, 138; Egger, Lehmann, Rotzetter, 2003, 36.

4 Škrabec, 2002, 41.

5 Grdenič, 2007, 9, 317, 322.

6 Grdenič, 2007, 315.

7 Dolar, 2000, 442.

8 Sporočilo patra Felicijana Pevca 1.
8. 2008.

9 Dolar, 1993, 46.

10 Dolar, 1993, 47.

11 Bahor, 2005, 689; Šoštar, 2000, 35;
Benedik, 1995, 166.

12 Šoštar, 2000, 40, 41.

poglobljanj kot temelj poznejših enciklopedij. Lullova dolga stoletja zelo vplivna prepričanja so temeljila na domnevi, da je vse možno znanje že premeleto; zato ga je treba le še pravilno razporediti oziroma razvrstiti, da se bomo znali dokopati do novih spoznanj z reševanjem danih problemov. Po Lullovi smrti je kralj Ferdinand II. Katalonski v Lullovi domači Palma de Mallorci utemeljil univerzitetno središče lullizma. Lullova dela so bila izdana v številnih inačicah z dopolnitvami njegovih učencev in poznejših občudovalcev, ki so delo velikega mojstra razvili po alkimijski plati. Seveda so po tedanji navadi Lullovi učenci pod mojstrovim imenom kaj radi objavljali knjige, ki jih sam Lull morda niti ne bi bil vesel; frančiškani so jih brali tudi v deželah, poseljenih s Slovenci,⁶ med drugim v ljubljanski frančiškanski knjižnici skupaj s knjigo alkimista Ernestusa Georgiusa Stralijusa.⁷ Lullove spise so hranili tudi ljubljanski škofje na Gornjem Gradu, deželni glavar Volf Engelbert Turjačan pa se je z njimi zabaval v Ljubljani; celo Gabrijel Gruber je iskal navdiha pri Lullu.

Seebach je na Gornji Grad zanesel Lullovo delo, objavljeno leta 1523, kar priča o globokem zanimanju za frančiškansko mistiko na slovenskih tleh. Razevet alkimije pri kranjskih učenjakih plemenitega rodu je bil v 17. stoletju tesno povezan s preučevanjem Lullovih shem človeškega znanja. Gabrijel Gruber je posebno pozorno preučeval Lulla; o njegovi zavzetosti pričajo številne marginalije in kazalo v Gruberjevem izvodu Lullovega dela, privezanem ob razglabljanja Lullovih študentov, ki ga danes hrani NUK.

3. Zdravniki slovenskih frančiškanov med inkunabulami in barokom

Na različno naravnost frančiškanskih in kapucinskih knjižnic je vplivalo predvsem poučevanje v javnih šolah, ki so se ga lotevali le prvi;⁸ v javnih nadaljevalnih šolah so poučevali predvsem v Novem mestu, Kostanjevici in Kamniku, kostanjeviški frančiškani pa so občasno predavali v Gorici. V skladu s svojo zaverovanostjo v naravo so frančiškani tudi na Slovenskem nabavljali številne zdravilske knjige. Po kamniškem frančiškanskem katalogu iz leta 1760 je medicina s kirurgijo, anatomijo in botaniko vred spadala v 12. od skupno 14 strokovnih skupin, filozofija z matematiko, meteorologijo in aritmetiko pa v 10.⁹ Newtonovo Optiko z dodatkom njegovih razprav, objavljenih v Phil.Trans., so kupili v latinskem Clarkovem prevodu, izdanem pri graških jezuitih.¹⁰ Prav značilno je, da so v slovenskem prostoru zgolj kamniški in novomeški frančiškani dokazljivo kupili originalni Newtonovi deli, saj so prav oni poučevali na višji stopnji.

Krški kapucini so si utemeljili samostan leta 1640; kljub vandalizmu med drugo svetovno vojno so ohranili enega najstarejših knjižničnih katalogov s slovenskih ozemelj (1695). 1322 knjig so ločili v dvaindvajset strokovnih skupin po črkah abecede, med njimi 61 knjig s črko N označene filozofije s fiziko, od katerih se jih je do danes ohranilo le 28. Med 39 knjigami medicine s farmacijo (U) jih danes najdemo le še 12.¹¹ K filozofiji je spadal rokopis Michaelisa iz Novega mesta (25. avgust 1751), povzet po Skotu in Aristotelu; tretji, zadnji del spisa je obravnaval fiziko.¹² K medicini so spadali Vzroki in zdravila bolezní slovitega renesančnega zdravnika in jezikoslovca Aleksandra Benedettija (Benedikta) Veronskega (1508), ki je predaval

13. Bahor, 2005, 679, 687–689 (z nekaj pomotami).

14. Dolar, 2000, 439; Usenik, 1999, 29.

15. Grdenič, 2007, 373–374.

16. Grdenič, 2001, 110, 357, 411.

17. Dolar, 2000, 442.

18. Mušič, 1938, 445.

13. Bahor, 2005, 679, 687–689 (z nekaj pomotami).

20. Benedik, 1994, 209–210, 212.

praktično medicino z anatomijo vred na univerzi v Padovi. Niso pogrešali niti Etmüllerjevih teorijsko-praktičnih akademskih napotkov za različne bolezni z diagnozami in napovedmi (1647),¹³ prav tako pa ne Grbecove prakse (1713); slednja je našla pot tudi v sosednjo knjižnico novomeških kapucinov. Očitno so vsi dolenski kapucini prisegali na zdravilsko umetnost šentviškega rojaka Grbeca, ki je poleg Ljubljčanov zdravil tudi cistercijance v Stični z bistriškimi kartuzijanci vred. Predvsem pa je proslavil Dolenske Toplice in še posebej Rogaško Slatino, da se lahko še danes ponašamo z njima. Grbecove knjige so, seveda, imeli tudi novomeški in ljubljanski frančiškani.¹⁴

Etmüller je razvil psihiatrični koncept manije brez delirija, njegov sin Michael Ernst pa je pozneje, leta 1702, postal profesor medicine na univerzi v Leipzigu. Etmüller je sledil principom s kemijsko-anatomskimi poskusi Helmonta, prav tako pa je sprejemal jatrokemike Thomasa Willisa, Franciscusa Sylviusa Le Bočja in Sylviusovega beneškega pristaša, Tacheniusa. Sylvius Le Boč je bil eden od začetnikov kemične biologije s kemijsko afiniteto za razlago uporabe soli v telesu, zgodnji zagovornik Harveyjeve teorije o krvnem obtoku in začetnik destilacije alkoholnih pijač »aqua vitae«. Ustanovil je jatrokemijsko medicinsko šolo kot profesor medicine v Leydenu po letu 1658, vodja tamkajšnjega prvega kemijskega laboratorija in vicekancler (1669/1670).¹⁵ O jatrokemiji Sylviusa Le Bočja je razpravljal Sennert v Consensu, ki ga je Mayr ponujal Ljubljčanom leta 1678 in so ga brali tudi škofjeloški kapucini. Tachenius se je od pruskega lekarniškega pomočnika povzpel do padovskega doktorata in med Benečani zaslovel s suho destilacijo zdravila iz kačjega strupa. Willis je predaval kemijo in naravoslovje v Oxfordu, dokler si ga ni kralj vzel za osebnega zdravnika, kar mu je omogočilo ustanovitev Kraljeve družbe; domneval je, da zrak vsebuje gorljivo snov, potrebno za dihanje, ki so jo stoletje pozneje odkrili kot kisik. Tako so z Etmüllerjevo knjigo, ki jo je graviral Georg Franco, krški kapucini na velika vrata vstopili v svet tedaj napredne jatrokemije; le-ta je sledila zgodnjim idejam frančiškana Janeza iz Rupescisse in poznejšega Paracelsusa, da je treba bolezni zatirati z umetno destiliranimi zdravili, med njimi z alkoholom.¹⁶ Seveda je Paracelsus in za njim še marsikateri veseljak pretiraval glede dobrobiti alkohola, užitega v rujnem vinu; Paracelsusova dela (1605) so brali tudi ljubljanski frančiškani.¹⁷ Poznejša Etmüllerjeva zbrana dela so hranili novomeški frančiškani, dopolnjena s spisi Morellusa in Schroederja, ob njih pa še precej Paracelsusovih knjig.¹⁸

Ob novomeških frančiškanih so bili svoj čas pomembni tudi njihovi sosodje, kapucini. Škofjeloški kapucinski katalog je bil dopolnjen leta 1786 s prilivom knjig iz razpuščenega kapucinskega samostana novomeških kapucinov; dobili so 53 knjig, vsaj tri knjige pa so prešle od novomeških kapucinov k njihovim sosedom frančiškanom.¹⁹ Kapucini so imeli v danes slovenskih krajih vsaj devet študijskih hiš, pet bogoslovnih in dve filozofski v Čmureku, Ptujju, Celju in Novem mestu; Janez Svetokriški je bil novomeški gvardijan od 13. septembra 1668 do 1. septembra 1690. Med letoma 1720–1725 in nato znova do maja 1782 so novomeški kapucini vodili noviciat, ki je bil do leta 1781 v Vipavskem Križu.²⁰

5. Skotisti med Dolenjci

Dolenjski jezuit Schneiderschiz (Žnidaršič) je poučeval filozofijo med letoma 1736 in 1741 v Celovcu in Ljubljani. Med njegovimi predavanji sta v Ljubljani nastala dva rokopisa o idejah Skota in Aristotela. Žnidaršič je na dvesto straneh opisal Skotovo filozofijo narave, ki jo je četrto stoletje prej obravnaval kočevski jezuit Jentschiz v Ljubljani. Žnidaršič je povzetek Skotovih idej zaključil s tridesetimi stranmi Aristotelove astronomije. Zanimale so ga razdalje med nebesnimi telesi, različni svetovni sistemi in ognjena narava Sonca. Opisal je osončje na enak način kot pozneje Tycho Brahe, medtem ko je Platonov učenec, Heraklid s Ponta, zagovarjal sistem, podoben predlogu bolonjskega jezuita Ricciolija.²⁵

Eksperimentalni fizikalni učbenik minoritskega skotista Brixianusa so nabavili ljubljanski avguštinci; Brixianusov matematični učbenik (1738) pa je B. F. Erberg (1751) kupil za knjižnico ljubljanskih jezuitov kot eden od priročnikov, potrebnih za posodobitev pouka po smernicah Marije Terezije. V licejsko knjižnico so pozneje od ljubljanskih avguštincev dobili tudi obsežno delo na 360 in 380 straneh, kjer sta avtorja De Melduca in De Catani po Skotovem zgledu prav tako nasprotovala Aristotelovim idejam.

Minorit Brixianus je bil profesor naravoslovja z matematiko vred v Brescii, po kateri je prevzel svoj latiniziran priimek. Zagovarjal je Skotovo filozofijo, atomizem in strogo zaverovanost v mehaniko kot temelj vseh znanstvenih ved. V eksperimentalnem in matematičnem učbeniku ni priznaval znanstvene avtoritete Cerkve ali Aristotela, pravovernost Brixianusovega fizikalnega učbenika pa so potrdili v beneški Padovi (20. septembra 1745). Pri ljubljanskih avguštincih uporabljano izdajo (1751, 1752) sta sestavljali dve knjigi o splošni in ena o posebni fiziki, predvsem astronomiji s kronologijo vred. Pozneje je knjige dobila licejska knjižnica, kjer je del njenih listov ostal še do konca 1990-ih let deloma nerazrezan. Tako si lahko mislimo, da posebno vnetih bralcev-skotistov v Ljubljani ni bilo? Poltretje stoletje neprebrane liste je dobil v roke pisec teh vrstic; očitno dotlej niso vzbujala pretiranega zanimanja med ljubljanskimi študenti. Brixianus je obravnaval številne sodobne raziskovalce, med njimi Gassendija z vakuumom v porah,²⁶ svojega soseda jezuita Lano Tercija iz Brescie,²⁷ 'sGravesanda, Musschenbroeka²⁸ in Boerhaava. Brixianus je naravne pojave raziskoval s poskusi, ne da bi posebej upošteval mnenje Aristotela ali teologov.²⁹ V obsežnem poglavju o vakuumu ni opisal Torricellijevih poskusov,³⁰ čeravno je priznaval obstoj vakuuma in natrosil zvrhano mero dokazov Torricellijeve florentinske Accademia del Cimento za razlikovanje med učinkovinama, ki povzročata toploto in mráz.³¹ Med Newtonovimi kritiki je citiral italijanski beneški prevod *Lezioni di fisica* (1743) honorarnega člana pariške akademije (1721) in člana londonske Kraljeve družbe (1729), Josepha Privata de Molièresa (1734–1739).³² Molières je knjigo zasnoval na svojih predavanjih pri Kraljevem kolegiju, v Newtonovo teorijo pa je skušal vpeljati majhne Descartesove vrtince.

Na koncu prve od splošnih fizikalnih knjig je Brixianus priporočil Newtonove *Principe* v izdaji svojih rimskih sobratov minoritov iz leta 1739, Samuela Clarkovo izdajo Newtonove optike iz leta 1729, 'sGravesandejev eksperimentalni učbenik (1741), Musschenbroekov

25. Dadič, 1996, 24, 38; Schneiderschiz, okoli 1740, 219r, 231v.

26. Brixianus, 1751, 1: 52.

27. Brixianus, 1751, 1: 250, 260.

28. Brixianus, 1751, 1: 260, 277.

29. Sodnik-Zupanec, 1943, 24; Lind, 1992, 73, 374.

30. Brixianus, 1751, 1: 50–56, 244–262.

31. Brixianus, 1751, 1: 278.

32. Brixianus, 1751, 1: 56.

33. Dolar, 2000, 442.

34. Brixianus, 1751, 2: 1–29.

35. Brixianus, 1751, 2: 30–231.

36. Brixianus, 1751, 2: 232–350.

37. Brixianus, 1752, 3: table XVI–XVIII.

38. Brixianus, 1751, 1: 53, 56, 247.

39. Brixianus, 1751b, 7, 33, 167.

40. Kos, 1990, 12, 53–54, 90.

41. Kos, 1990, 13; Kos, Toporišič, 1986, 509; Bren, 1917, 31.

42. Kos, Toporišič, 1986, 509; Dolinar, 1986, 669.

prevod poskusov Accademia del Cimento (1731), beneško izdajo Boerhaavejeve kemije (1737) in nekaj medicinskih spisov. Priporočilo je padlo na plodna tla, saj so novomeški frančiškani ob Brixianusu nabavili minoritsko izdajo Newtonovih Principov in eno od Mus-schenbroekovih del, ljubljanski frančiškani pa so kupili zelo vpliven Gerard van Swietenov prevod latinskih aforizmov Swietenovega učitelja Boerhaaveja (1755–1767).³³

Medtem ko se je Brixianus v prvi knjigi lotil nastajanja in pojavov teles po naravnih principih, je drugo knjigo ločil na poglavja o viru težnosti,³⁴ umetnem in naravnem težnostnem gibanju³⁵ ter težnostnem gibanju tekočin s posebnim poudarkom na hidrostatiki.³⁶ Drugo knjigo je zaključil s skicami gibanja, klancev, trkov, veznih posod, barometrov in termometrov.

Zadnjo, tretjo knjigo posebne fizike je ločil na šest disertacij o nastanku sveta, matematičnem opisu Zemlje, sistemu vesolja, posebnostih zvezd in kronologijo. Objavil je dva bakroreza Kopernikovega sistema, vmes med njima pa bakrorez Tychovega vesolja;³⁷ zastareli Ptolemejev nauk je očitno že vrgel med staro šaro. Z zadnjo, devetnajsto skupino slik je pojasnil Sončev mrk. Newtona je citiral tako pri mehaniki kot pri optiki.³⁸ Ljubljanci so nabavili tudi opis Brixianusovega prepira z benediktincem Ulrichom Weisom, ki se je začel leta 1749 in ga ni pomirila niti Brixianusova smrt. Brixianusova pisma Weisu (1751) je Erberg kupil tri leta po izdaji; bila so zvrhana polna citatov Skota in celo Gassendija v povezavi z evharistijo.³⁹

6. Astronomija, matematika in tehnika Valentina Vodnika

Z Vodnikom so frančiškani najgloblje posegli v slovensko narodno bit. Tako kot dve leti prej Linharta in Jurija Vego je tudi Vodnika v letih 1773/1775 v obeh zaključnih nižještudijskih razredih učil pater Knauer.⁴⁰ Takoj po koncu Knauerjevega pouka je Vodnik vstopil k frančiškanom pod vplivom svojega strica Marcela Vodnika, ravnatelja novomeške gimnazije (1766–1768), kateremu podobno redovno ime je prevzel bržkone po generalnemu vizitatorju Marcelijanu Wagnerju. Valentin je študiral filozofijo v Novem mestu (1776–1778);⁴¹ tako ni slišal Ambschelovih ljubljanskih ali Weiblovih novomeških fizikalnih predavanj. Weibl je namreč predaval filozofijo in fiziko za novomeške samostanske gojence le med letoma 1768 in 1773, nato pa je kot magister novincev in gimnazijski ravnatelj-prefekt (1769–1775, 1791–1793) nasledil Marcela Vodnika. Ker je V. Vodnik opravil noviciat v Nazarjah po 24. avgustu 1775,⁴² tedaj še ni bil v neposrednem stiku z Weiblom; nedvomno pa je poskušal novomeško fiziko po Weiblovem rokopisnem učbeniku. Vodnik je postal Weiblov študent šele v Ljubljani med teološkimi študiji (1778–1781), ko je Weibl na ljubljanski frančiškanski bogoslovni šoli predaval teologijo (1777–1782), leta 1779 tudi filozofijo. Skupaj sta bivala v samostanu; vendar je bil na Vodnikovem končnem izpitu leta 1781 podpisan Viktor Brattuscz (Bratuž). Učitelj Weibl in dijak Vodnik sta se kmalu razšla, saj se je bil Vodnik pripravljen približati jožefinizmu, celo janzenizmu; Weibl je kot skotist obema odločno nasprotoval in celo sestavil dve anonimni razpravi proti ljubljanskemu škofu Herbersteinu, ki je Vodnika povabil v svetno duhovništvo. Po drugi strani je Weibl leta 1783 branil Vodnikovega vzornika Pohlina ob prepovedi Pohlino

43. Kos, Toporišič, 1986, 509; Dolinar, 1986, 670.

44. Bren, 1917, 35.

45. Dolinar, 1986, 670.

privedbe svetega pisma.⁴³ V okrožnici 1. novembra 1804 pa je Weibl Vodnika izrecno imenoma omenil in ga s tem v naslednjih mesecih prisilil, da se je postavno odvezal frančiškanskih cerkvenih zaobljub.⁴⁴ Weibl je filozofijo in fiziko študiral v Novem mestu (1758–1760) pri Nicephorusu Abbichu, teologijo pa v Ljubljani (1760–1763). Leta 1782 je bil izvoljen za novomeškega gvardijana, 10. avgusta 1784, 1785 in 1803 pa za provinciala kranjske province; sestavil je tudi nedatiran katalog novomeških frančiškanskih knjig.⁴⁵

Od leta 1798 do Knauerjeve upokojitve ob koncu Ilirskih provinc sta Knauer in Vodnik poldrugo desetletje z ramo ob rami družno nalivala znanje v glave nadebudnih ljubljanskih srajc. Knauerjev oče je bil polkovnik in je sina sprva zavezal vojaškemu stanu; vendar se je svojeglavi sinček pri šestnajstih odločil za jezuite kot dunajski novic.

Vodnikove Lublanske novice so prinašale povzetke iz »dunajskih dvornih inu cesarskih oznanil«; zato se je urednik upravičeno pritoževal nad podtikanji o svoji počasnosti v primerjavi z nemškimi tekmeči, zavoljo katerih si ni upal tiskati več kot sto izvodov.⁴⁶ Dne 4. februarja 1787 je poročal o madridskemu zdravniku Franciscu de Salváju y Campillo, ki je sestavil cenen »telegraf z električnim ognjem«, ki naj bi bil uporaben tudi med Trstom in Ljubljano.⁴⁷ Salvá je 16. decembra 1794 oddal Znanstveni akademiji Barcelone prvega od štirih spisov o električnem telegrafu. Dne 19. februarja 1800 je poročal o preizkusu telegrafa, ki ga je leta 1798 opravil med Madridom in Aranjuezom. Z objavami je nadaljeval 14. maja 1800 in 2. februarja 1804, ko je uporabil štiri leta prej izumljeno Voltovo celico. Razmišljal je tudi o snoveh, primernih za podzemni kabel, nekaj let pred elektrokemičnimi rešitvami Samuela Thomasa Soemmerringa pri Münchenski akademiji in v habsburški monarhiji.

46. Vodnik, 1997, 76, 85.

47. Vodnik, 1997, 76.

22. novembra 1797 je Vodnik poročal o André-Jacques Gernerinovi pariški »vožnji po zraku« (22. oktobra 1797), ko je pod balonom »zakuril zrak, da je zaplaval kot smrekov les na vodi«.⁴⁸ Pri tem je na tedanjem obrobju Pariza v višini 700 m prvi uporabil sodobno obliko padala, oblikovanega v dežnik s premerom 10 m in šestnajstimi vrvmi, ki ni bilo odprto ves čas skoka. Vodnik je Ljubljčanom poročal le mesec dni po dogodku! Štirinajst let prej sta poletela brata Montgolfier, podobne poskuse pa so kmalu delali tudi Dunajčani. Vodnik si je gotovo ogledal Zoisov izvod nemškega prevoda Montgolfierjeve knjige (1784), ki so jo ovrednotili na 6 kr.⁴⁹

48. Vodnik, 1997, 77.

49. Zo, osmerka, št. 24.

28. marca 1797 je Vodnik poročal o Juriju Vehi (Vega), bojda »rojenemu Kranjcu kolikor jest vem«. Pri tem je Vega postavil za zgled rojakom; po svoje pa je pogojnik bojda presenetljiv, saj bi Vodnik moral poznati dve leti mlajšega ljubljanskega sošolca Vega.⁵⁰

50. Vodnik, 1997, 75.

Prvo slovensko poročilo o astronomskih opazovanjih je napisal Valentin Vodnik takoj po štiridesetem rojstnem dnevu pod vplivom zbirke astronomskih del v Zoisovi knjižnici.⁵¹ V sredo 14. februarja 1798 je v svojih Lublanskih novicah poročal o opazovanjih Venere, ki si jih je privoščil tako v družbi strokovnjakov kot ob pomoči navadnih Ljubljčanov. Vodnik je gledal skozi teleskop, sestavljen v Londonu; imenoval ga je svesdno gledalo. To posrečeno ime se teleskopov ni prijelo, čez zvezdoglede pa je po Vodnikovi predlogi pozneje zabavljajal France Prešeren.

51. Zo, osmerka, št. 127; Z, stran 25.

52. ZAL., akc.fond I. arh. enota 53.

53. Opomba dr. Špele Bregač 1. 9. 2008.

54. Bahor, 2005, 405.

55. Prelovšek, 1984, 179.

kakšnim teleskopom je opazoval: pohvalil se je le, da so ga izdelali v Londonu. Desetletje pred Vodnikom je njegov malo starejši rojak Jurij Vega v dunajskem observatoriju opazoval Sončev mrk s teleskopom Jesseja Ramsdena, londonskega zeta slovitega sestavljalca optičnih naprav Johna Dollonda. Vodnik je verjetno imel na voljo podoben izdelek, ki si ga je lahko izposodil pri licejskih profesorjih fizike in matematike, Jerneju Schallerju oziroma Gabrijelovemu bratu Antonu Gruberju. Po poldrugo desetletje poznejšem Kersnikovem popisu licejskega fizikalnega kabineta so tam hranili tudi astrometer za merjenje medsebojne razdalje med dvema oddaljenima točkama.⁵²

7. Novomeški frančiškanski fiziki in meteorologi

7.1. Novomeški frančiškani o perspektivi in arhitekturi

Leta 1469 so se od Turkov ogroženi metliški frančiškani preselili v varnejše Novo mesto; tam so sezidali cerkev in samostan in se leta 1472 vselili.⁵³ Videz samostana in cerkve je bil od nekdaj odločilnega pomena za njegove prebivalce. O stavbarkem okusu novomeških frančiškanov nam pripovedujejo njihove knjige...

Pater Bernardin Gregorič je za novomeški frančiškanski samostan kupil spise svojega starejšega sodobnika, jezuitskega arhitekta Pozza, katerega zgodnejšo izdajo je pozneje za svoje risanje v perspektivi v Ljubljani nabavil celo Gabrijel Gruber. To je bila bogata dvojezična izdaja, za katero je bilo treba odšteti zajetno možno cekinov. Latinski del nemško-latinske naslovnice je kazal latiniziran priimek pisca, »Putei«.⁵⁴ Pozzo je bil v zgodnjih letih pod Rubensovim vplivom; učil se je v slikarski delavnici Palma mlajšega, pozneje pa se je pri slikarju iz delavnice Andreja Sacchija seznanil s tehnikami visokega baroka. Nato je potoval v Como; leta 1668 so ga dodelili milanski hiši profesorjev z zadnjimi zaobljubami, kjer so hvalili njegova slavnostna okraševanja. Kot umetnik je dozoreval v Genovi in Milanu, njegove zgodnje slike pa kažejo vplive lombardske šole: bogate barve oziroma grafiko *chiaroscuro*. Okrasil je jezuitske cerkve v Milanu, Bologni in Arezzu, leta 1676 pa je v Mondoviju že uveljavil svojo poznejšo iluzionistično tehniko. V Torinu je leta 1678 poslikal strop jezuitske cerkve svetih mučencev. Leta 1681 ga je jezuitski general Oliva povabil v Rim, kjer je poslikal cerkev sv. Ignacija (1685–1694). Knjigo, ki sta jo nabavila Gregorič in Gruber, je Pozzo posvetil cesarju Leopoldu I. in jo okrasil s 118 gravurami. V njej še ni bilo veliko skic zgradb ali arhitekture, ki se je je šele v naslednjem stoletju lotil z veliko žlico. Leta 1702/1703 se je preselil na dunajski dvor s povabilom Antona Florijana kneza Liechtensteina, ambasadorja Leopolda I. pri rimskem papežu. Leta 1707 je zgradil Herkulov hodnik pri Liechtensteinovi dunajski vrtni palači; ohranilo se je več Pozzovih fresk v dunajski jezuitski cerkvi. Leta 1708 je na povabilo operozorov zgradil ali vsaj izdelal načrte za ljubljansko stolnico sv. Nikolaja⁵⁵ po zgledu rimskih cerkva Il Gesu in Sv. Ignacij. Seveda je prav ljubljanska stolnica navedla Gregoriča in Gruberja k nabavi sicer dokaj starega Pozzovega dela. Pozzo je umrl ravno, ko se je spravljal k skiciranju beneške cerkve sv. Ignacija; njegov umetniški zgled je novomeškim frančiškanom pomagal pri oblikovanju domačega bivalnega okolja.

Novomeški frančiškani so kupili tudi urarsko knjigo italijanskega arhitekta Martinellija, ki je deloval na Dunaju in na Češkem. Martinel-

li je tam prvi predložil uporabo kukavice za oznanjanje ur; mehanizem ur je znal poganjati s peskom, vodo, zrakom ali toplotnim tokom. Sprva je študiral bogoslovje in postal duhovnik, leta 1678 pa se je lotil rimskega študija arhitekture. Leta 1690 je prišel na Dunaj, kjer pa ni »pustil trebuha zunaj«, temveč je projektiral palače Harracha in Liechtensteina; z delom je nadaljeval na Češkem in Moravskem, dokler se ni vrnil v domačo Italijo (1705).

(Nadaljevanje prihodnjič)

Tomaž Golob

GRAD GRADAC V BELI KRAJINI

Konservatorski pristop k prenovi grajskega območja

1 Odlok o razglasitvi območja gradu in gradu Gradac za kulturna spomenika državnega pomena (Uradni list RS št. 81/1999, 55/2002).

Grad Gradac stoji v okljuku reke Lahinje v istoimenskem naselju v Beli krajini. Grajsko območje se razprostira na lokaciji prazgodovinskega naselja iz okoli 3000 pred n. š. in je svojevrsten preplet posebnih naravnih danosti, arheološkega najdišča, parkovnih struktur in grajske arhitekture, ki zaključujejo rečni okljuk v zaključeno celoto.

Grad stoji v dohodnem, najožjem delu okljuka reke Lahinje. Do njega vodi lesen most, ki premošča danes suh, nekdanj pa z vodo zalit obrambni jarek. Ime kaže na staro utrdbo. Prebivalci gradu se prvič v virih omenjajo leta 1326, sam grad pa šele leta 1393. Leta 1475 so grad kupili gospodje Turjaški, za njimi pa so se v gradu v naslednjih stoletjih zvrstile številne plemiške družine, kot so grofje Thurn-Valsassina, Prugr stalli in od srede 17. stoletja rodbina Gušić, ki so ostali lastniki gradu do leta 1846, ko ga je kupil ustanovitelj gradaške železnicarske Frane viteza Friedau. Med drugo svetovno vojno je bila v gradu oficirska šola VDV, po vojni pa šola za težko vzgojljive mladostnike, kmetijska šola in od leta 1956 dalje stanovanja za socialno slabše situirane družine in posameznike. Grad je danes prazen in v lasti Republike Slovenije. Vlada Republike Slovenije je območje gradu in gradu Gradac razglasila za kulturna spomenika državnega pomena (Uradni list RS št. 81/1999, 55/2002).¹

Prvotno na pravokotnem tlorisu pozidan utrjen stolp so v poznem srednjem veku razširili s prizidki, ob zahodni fasadi pa se je izoblikovalo ozko, z obzidjem zavarovano notranje dvorišče. V času turških vpadov so ga še dodatno učvrstili z vogalnimi obrambnimi stolpi. Grad je bil v začetku 19. stoletja temeljito prezidan, v celoti pa so odstranili tudi zahodni trakt.

Med gradom in parkom stojijo okoli prostranega dvorišča gospodarska poslopja. V največjem gospodarskem posloplju, tako imenovani »stari šoli«, živita v težkih razmerah še dva stanovalca, sicer pa je objekt prazen. V boljšem stanju je južno gospodarsko posloplje, v katerem živi več družin in so ga v ta namen tudi obnovili. Nasproti

2 Študija izvedljivosti za projekte instrumenta I.4.4., Grad Gradac, ITEO Svetovanje, d.o.o., vodja projekta Matej Dolinar, Ljubljana, marec 2003, str. 66–93.

Grajska soba z originalnim lesenim podom in stavbnim pohištvom.

»stare šole« stojijo razvaline hlevov, medtem ko je četrto gospodarsko poslopje pred časom pogorelo in bilo v celoti odstranjeno. Za gospodarskimi poslopji se razprostira baročni park iz druge polovice 17. stoletja, do katerega vodi pot po poglobljenem in obzidanem parterju, ki je nekdanj služil za okrasni vrt in ki ga zaključujeta ruševini dveh zidanih oranžerij. Poleg stoji grobnica leta 1831 umrlega Jurija Gušiča. V osi parka je drevored platan, ki vodi do rečnega obrežja.

Ministrstvo za kulturo, ki upravlja z gradom, je prve korake k obnovi gradu storilo leta 2003 z naročilom izdelave študije izvedljivosti.² V elaboratu so predvideli, da se v grajski kompleks umesti wellness hotel. Najprestižnejši prostori bodo v samem gradu, kjer so načrtovani tudi štirje večji predsedniški apartmaji. Ostale prenočitvene zmogljivosti so predvidene v »stari šoli« in južnem gospodarskem poslopju, storitve dobrega počutja pa v preostalih dveh gospodarskih poslopjih, ki ju bo potrebno v ta namen ustrezno rekonstruirati. V nadstropju

Grajsko dvorišče z gospodarskim poslopjem.

dvorišnega prizidka gradu je predvidena kongresna dejavnosti z možnostjo organiziranja priložnostnih turističnih prireditev in občasnih galerijskih in drugih postavitev. Restavratorstvo za grajske goste lahko umestijo v pritličje omenjenega prizidka, za osrednjo hotelsko restavratorstvo in kuhinjo pa namenijo obokane kletne prostore v »stari šoli«. Rekreativne površine, parkirišče in druge servisne dejavnosti naj bi zagotovili na sosednjem polotoku Tropineku, na katerem je nekoč obratovala železovarna. V ta namen bi rekonstruirali lesen most med obema polotokoma, in to na lokaciji starega, od katerega sta se ohranili zidani mostni peti.

Leta 2003 so po naročilu Ministrstva za kulturo pristopili tudi k sistematični izdelavi dokumentacije o gradu. Tega leta je Restavratorski center izdelal arhitekturne posnetke gradu, leta 2007 pa so bili le-ti izdelani še za gospodarska poslopja, izdelan je bil tudi geodetski načrt celotnega grajskega območja. Leta 2007 so v gradu opravili tudi geomehanske, konstrukcijske in restavratorske raziskave. Na podlagi rezultatov raziskav je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto, izdelal konservatorski program prenove gradu.³ Izhodišče za določitev konservatorske metode obnove gradu izhaja iz njegove zadnje celovite prenove, ki je potekala v prvi polovici 19. stoletja. Tedanje temeljite prezidave se niso omejile le na preoblikovanje stavbne gmote, temveč so posegle tudi v arhitekturne detajle. Od starejših stavbnih faz so vidni le renesančni grebenasti križni oboki v pritličju najstarejšega dela gradu, v okviru konservatorskih raziskav pa so bili odkriti tudi poslikani poznobaročni in klasicistični ometi. V starejšem delu gradu, v nekdanjem poznoromanskem stolpu, so delno ohranjeni tudi poznosrednjeveški ometi. Grad je zadnjo večjo prenovo doživel po letu 1945, ko se je vanj vselila šola za težko vzgojljive mladoletnike. Tedaj so zamenjali vse lesene stropne konstrukcije v osrednjem delu gradu in izvedli nove elektroinštalacije, sicer pa destruktivnih posegov iz tistega časa ni opaziti. Od kasnejših sanacijskih in vzdrževalnih posegov je potrebno omeniti še zaprtje grobnice v parku s kovanimi vrati, zamenjavo strehe na gradu leta 2000 ter občasne sanitarne posege v parku.

Pri načrtovani prenovi gradu je potrebno ohraniti vse obstoječe horizontalne in vertikalne gabarite gradu ter njegovo tlorisno zasnovo. Izgradnja novih predelnih zidov v gradu načeloma ni dovoljena, lahko odstranijo le recentne predelne zidove v skladu s konservatorskimi smernicami.

Prav tako je potrebno v gradu ohraniti obstoječe talne nivoje in kamnite tlake, druge pa nadomestiti s tako imenovanim »kapucinskim podom« po vzoru originala iz ene izmed grajskih sob. V gradu se je na srečo ohranilo tudi dovolj primerkov vrat in oken ter klasicističnega stavbnega okovja za uspešno rekonstrukcijo stavbnega pohištva. Pri obnovi notranjosti gradu, še posebej bo v tem pogledu občutljiv razvod električnih in strojnih inštalacij ter vzpostavitev požarne varnosti v objektu, bo potrebno upoštevati prepoznavne spomeniškovarstvene kvalitete gradu in se jim v dobršni meri prilagoditi. Ker so vsi zidovi v gradu poslikani z dekorativno baročno in klasicistično poslikavo, v dvoriščnem prizidku gradu pa tudi stropi, po njih ne bo mogoče speljati razvoda raznih električnih in strojnih naprav, zato bo potrebno v ta namen zgraditi inštalacijske jaške v sklopu sanitarnih boksov,

3 Konservatorski program za prenovo in prezentacijo kulturnega spomenika državnega pomena. Grad Gradac, EŠD 10833, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto, št.: ME-17/2000-TG, 12.10.2007, odgovorni konservator Tomaž Golob, univ. dipl. umet. zgod.

Hodnik s kaminom in kamnitim tlakom.

Notranje grajsko dvorišče.

izrabiti pa bo mogoče tudi dimnike, stara kurišča in nove stropne konstrukcije v osrednjih grajskih prostorih.

Novi programi se morajo povsem prilagoditi obstoječi infrastrukturi gradu in njegovim prepoznavnim spomeniškovarstvenim kvalitetam. Iz kulturnovarstvenega vidika je umestitev hotelske dejavnosti v grad popolnoma ustrezna, značaju objekta pa ustrezajo tudi drugi spremljajoči programi, kot so gostinstvo, kongresna dejavnost, občasne kulturne prireditve in muzejske postavitve. Glede na trenutne trende v turizmu je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije opozoril investitorja na dejstvo, da so (wellness) storitve dobrega počutja tržno uspešne le v primerih, ko se lahko zagotovi zelo visoka raven kliničnih storitev. Ponudba notranjega bazena z masažami in fitnessom ponavadi ne zadostuje. Ocenjujemo, da glede na razpoložljive kapacitete na polotoku pravih pogojev za opravljanje tovrstnih storitev ni, so pa pogoji za organiziranje kvalitetnega kongresnega turizma ter raznovrstnih tečajev in izobraževanj.

ČRNOMELJ IN STARI ČRNOMALJCI

MOJ RODNI KRAJ

(Marija Papež)

*Bele breze so sosede,
vinski griči dobri znanci,
mestecu, ki ždi v kotlini,
kjer doma so Črnomaljci.*

*Reka skrbno ga ovija,
hišam starim, mlinu, gradu
pesmi tiho jim šepče,
vse so lepe, polne sreče.*

*In zjutraj, ko se mestece prebujajo,
korake slišim, ki veselo gostole.
In tujec vsak, ki sliši jih, si misli,
da tu veseli, dobri so ljudje.*

*Tu sem doma, tu sem najrajši.
In če usoda peljala me bo v svet,
za pot nazaj bom znala,
vse do konca svojih let.*

»Če zapustiš, cenjeni čitatelj, ob lepem solčnem dnevu prijazno mestece Kočevje, prideš po 48 km dolgi deželni cesti preko kočevsko-poljanskega gorovja na kraj, kjer se ti nenadoma odpre popolnoma nov svet v nepričakovani lepoti. /.../ Pred seboj zagledaš Belo Krajino. Na vršacu, na katerem stojiš ti, je stal slovenski pesnik. Vzradujoč se divnega pogleda v ta novi, krasni, ravni svet je zapel pokrajini navdušeno prvi pozdrav:

*Pozdravljena krajina brežna,
Rojakov mojih belih dom!*

Od tu je videl nenasitljivega opazovalca Bele Krajine, gledal je na sivi Klek,

*Ki na krajino liki stolpa
Ozira se že mnogi vek.
Videl je, kar gledaš ti:
Prijazna mesta, ne velika,
A kralje belega sveta:
Črnomelj, Semič in Metlika,
Pozdravljeni mi od srca!*

Slovenci, vendar se lahko po vseh gostilnah in prodajalnah po nemško pomeniš.

Črnomelj ima lepo, celo romantično lego na vzvišeni, podolgasti skalnati plošči kraškega značaja. V velikem kolobaru se vije krog njega od severozapada tekoča Doblíčanka, kateri se pod mostom pridruži še Lahinja. Združeni pod imenom Črnomaljščica obtekata v globoki strugi mestno južno stran. /.../ Lesene hiše v predmestjih: Kolnik (Loka in »Kozji plac«), Hrib, Škadnje, Krstina; lesene kočice na severni in zapadni strani mesta so živi spomeniki iz najžalostnejših časov mestne zgodovine. Dovolj glasno nam pravijo, da so jih stavile od nezgod vtrujene roke in pa prazni žepi. Dokaj lepše lice ti kaže glavni trg; ni sicer velik, a v primeri z velikostjo mesta dovolj prostoren. Ob obeh straneh se vrste čedne hiše, po večini prodajalne. Na desni gleda na trg župna cerkev sv. Petra, njej na desni stoji »Fran Josipova šola« zidana leta 1890. Za cerkvijo se glavni trg nekoliko zoži in pretrga, a pred Črnomaljskim gradom se razvije bolj na široko. Končuje se pri mestni kapelici, zidani l. 1855 ko je nehala kolera. Po lepi »mestni škarpici« – »na vavtari« se pride iz mesta. Pred krasnim poslopjem, ki nosi na čelu ime »Posojilnica«, zidana l. 1900., stoji mestni vodnjak – vodomet. Levo od njega je »komenda«, zidana l. 1655.

Vzporedno z glavnim trgom sta obe stranski ulici: »Farovška« in pa »Zadnja ulica«. V prvi stoji občinska hiša, katera je bila od leta 1844. do 1890. l. šolsko poslopje; od 1. aprila l. 1905. posluje v njej »mestna hranilnica«. Koj naprej je župnišče, zidano leta 1808. Končuje se ulica pri cerkvi sv. Duha.

Več o mestu ni povedati. Čast mesta vživa od l. 1407. Koj drugo leto so je Turki prvič napadli. /.../ Večkrat so je Turki napadli, vzeli nikoli. /.../

Predno se ozremo po župi in svetu, po katerem se raztega, še nekaj razlage imena Črnomelj. Nepozabni zgodovinar Rutar je bil mnenja, da je stal mestni mlin dosti prej, predno se je zidal grad in nastalo okoli grada mesto. Okoličanom so mleli zrno (žrno, žirno) in oprijelo se je mlina ime »zrnomlin« in po njem tudi gradu in mesta. V najstarejših listinah se nahaja ime mesta, oziroma vasi, trga: Schirnomel (1228), Zermenli (1277), Czernomel (1323), Chernomel (1354), Schernemel (1426), ki te precej samostojne razlage pač ne podirajo. Drugi so mnenja, da se je nahajal tu v davnem času, predno se je jelo razvijati mesto, ročni mlin, za katerega rabi starosl. ime »žerna«. Tretji izvajajo ime iz »čer« in »mel«. Prva beseda znači pečino, druga kakovost pečine. Pečina ali sklana plošča, na kateri se je razvilo mesto, je bila podobna snežnim nametom ali zametom, za kar je bila v starosl. beseda »metel« ali skrajšano »mel«. Mogoče je imel pri imenu svojo vlogo nemški »schier« (schier umfließen), na kar bi se dalo sklepati iz starega imena mesta »Schiromel«. Navedene izpeljave so seveda negotove. Morda ena prava, mogoče nobena izmed teh.« (Podlogar 1906: 3–8).

Tako smo se lahko za hip sprehodili po Črnomlju izpred sto in več let skupaj z duhovnikom Leopoldom Podlogarjem, ki je leta 1903 prišel v belokranjsko mesto za župnika in v Ljubljani leta 1906 izdal Kroniko mesta Črnomelj in njega župe. Že na začetku omenjenega dela izvemo, da je gradiva za obsežnejšo zgodovino mesta Črno-

* Marija Papež se je rodila 24. 4. 1927 v Črnomlju kot prvi otrok očetu Jožetu in mami Mariji. Po končani osnovni šoli je obiskovala meščansko šolo, potem pa se je začela vojna in s šolanjem je bilo konec. Po končani vojni je naredila srednjo farmacevtsko šolo in se zaposlila v črnomaljski lekarni, kjer je delala vse do upokojitve leta 1983.

melj bore malo, ker je večino listin uničil požar in ker so jih zavrgli predniki, ki niso pomislili, da bi lahko koristile potomcem, željnim dogodivščin preteklosti, ali pa so prišle v roke trgovcem in jim služile v nezgodovinske namene.

Zgodovina pa niso samo gradovi, mostovi, cerkve in hiše, pač pa jo najbolj zaznamujejo ljudje. In da ne bi ista usoda doletela tudi slednjih, da jih ne bi kar tako pozabili, četudi gre za popolnoma navadne prebivalce mesta ob Lahinji, je poskrbela Marija Papež*, ki mi je pripovedovala o starih Črnomaljcih, kakor se jih spominja, ko je bila še otrok. Včasih smešne, včasih celo hudomušne zgodbe, delno zapisane tudi v črnomaljščini, naj nas preselijo v čas, ko so po prasnih cestah vozili samo vozovi z vpreženimi konji, ko so ljudje brali po več mesecev stare časopise in se potem ob večerih pogovarjali o prebranem, ko še niso vedeli, kaj je potrošništvo, stres, pregorevanje in podobne »pridobitve« sodobnega človeka.

JOHAN

Johan, Gorenjec po rodu, je bil gozdar pri grofu Auerspergu, za ženo pa je vzel vdovo Angelo, ki je imela štiri otroke: Vojka, Angelco, Milevo in Vito. Živelii so v hiši pri suhem mostu, kjer je bila včasih trgovina Nonstop. V njunem zakonu so se rodili še trije otroci. Zorica, Savka in Jovo. Johan je vsak dan zahajal k Rojcu v gostilno, hodil je na frakeljc »šnopca«, in to večkrat na dan. Ko je odhajal domov, mu je gostilničar napolnil še en frakeljc žganja za domov, ki ga je nosil v gornjem žepku telovnika. V gostilni je redno pripovedoval zgodbe o svoji družini in tako je nekoč ves zgrožen povedal: »Znaš, Miha, pr moji bajti je fse narobe. Vojko z deklo spi v kuhni, Vojkova žena ma Taljane v cimri, Gelca se že od vavek kurba s svojim šefom, pa ni konca ne kraja, Vita se z unim prekletim Brinarem vleče i kuzla se goni.«

V času italijanske okupacije je imel »na kvartirju« dva fašista. Enemu so rekli Lisko zaradi lise na obrazu, drugi pa je bil tako imenovani sveti Jožef. Ob spet nekem obisku gostilne Rojc je povedal tole: »Znaš, fčera j ti pride Lisko k meni pa pravi: 'Šor Akačič, vi bote mogli sprazniti i spucat vaš sekret, zakaj smrdi.' Ja sem pa reku: 'Znate kaj, kdu hodi na sekret, pa naj si ga puca. Ja i moja Angela hodimo na kahlo.'«

PIRNARKA

Hiša stare Pirnarke je bila med Kolbeznovo in Jakličevo hišo na današnji Kolodvorski ulici. Nekoč je k sosedom Papežem prišla po eno sladko repo – k njim je hodila le, ko je kaj potrebovala – in soseda jo je vprašala, kako to repo kuha. »Znate, ja to repo narežem na burfeljce, to je po gospodsko. Če narežete na šnite, ni tok dobra, ker je to po kmetičko.«

Nekoč se ji je zahotelo delati »šmorn«, pa je ugotovila, da nima mleka. S pol jajčne lupine je pohitela k sosedu Micki in jo prosila, naj ji v to lupino nalije mleka za »šmorn«. Micka je prošnji še kako ugodila, saj ji je nalila mleka v pollitri lonček.

Kadar se je pri Pirnarjevih mesil kruh, se ni ves dan nič kuhalo niti jedlo. »Danes mam kroh, dejte mi mer!« je rekla Pirnarka. Je pa povsod bilo testa – po kljukah, tleh in po stolith.

MAKLENČIČKA

Maklenčička je bila revna vdova s Kozjega placa. Takoj po vojni je iz Amerike prišlo veliko paketov Rdečega križa, kjer so bila oblačila. Le-ta so delili pri Janku Papežu v njegovi delavnici. Ljudje so na občini dobili potrdilo, na njem pa število kosov, do katerih so bili upravičeni. Tako je po oblačila prišla tudi Maklenčička in si izbrala eno bluzo in eno krilo, kot je bilo napisano na papirjih z občine. Naslednjega dne se je vrnila s krilom in na začudeno vprašanje, zakaj ga vrača, povedala: »Znaš, Janko, to sem ti prnesla nazaj, zakaj ta kikla mi ni prof. Je na dve pole, ja mam pa rit za tri pole.«

Maklenčička je mela majhnega psa, ki ji je poginil. Namenila se je, da ga zakoplje blizu doma pri gozdu. Dala ga je v »cajno«, nanj vrgla staro suknjo, vzela motiko in šla v gozd. Tam je skopala manjšo jamo, potegnila suknjo s košare in glej, cucka nikjer. Vrnila se je domov in pes je ležal sredi veže, tam, kjer je pred tem stala košara, ki ni imela dna.

PEČETI

Pečetova sta stanovala na Rodenski poti v lastni hiši. Gospod Petsche je bil Kočevar in sodnik v Črnomlju, žena Milka, po rodu Črnomaljka – Pavlinova – pa je bila učiteljica. Otrok nista imela, bila pa sta strašansko skopa. Kadar sta kuhala fižol, sta dala v lonec natanko 120 fižolov, iz enega jajca pa sta imela enkrat »šmorn« in dvakrat rezance.

MICKA ŠVAJGER

Micka je bila prvi otrok Papeževe družine, za moža pa je vzela Ivana Švajgerja iz Vranovič, ki je bil brivec. Ko je bila malo starejša, ji je šivilja naredila plašč. Rado jo je zeblo, in ko je bila zima, je nase dala vse, kar je imela v omari: jopo, telovnik, plet, na vse to pa je oblekla še plašč. Potem je rekla: »Zdej pa lahko pridejo ravbarji, nimajo mi kaj odnesti, zakaj mam vse na sebi.«

Neko nedeljo, ko je bila pri bratu na obisku, je nečakinja delala snežne kepe. Ker je imela precej dela s kuhanjem kosila, je teto, ki je sedela pri peči, prosila, naj zmeša jajca in sladkor za kremo. Čez 15 minut se je Micka vrnila s skoraj prazno skledo in rekla: »To je preveč, ne morem vsega pojest.« Malo je bila gluha, zato ni natančno razumela, kaj bi morala storiti.

STARA ŠOKA

je bila doma iz neke vasi pri Semiču, poročila se je s Črnomaljcem Švajgerjem, s katerim je odšla v Ameriko. Bila je skopa in pridobitna ženska in kmalu se je s tremi otroki vrnila v Črnomelj, in sicer s klobukom, kar je bilo za Črnomaljce nenavadno. Razen klobuka je na glavi nosila še pomije ali pa košaro s poljskimi pridelki. Klobuk je sčasoma izgubil svoje poslanstvo in kot varčna ženska ga je uporabila za to, da so se v njem zvalili piščanci. Vedno je rekla: »Hiša joka, če domuh neč ne prneseš.« Če drugega ne, je pri kakšni ograji odtrgala letvo in jo prinesla domov za kurjavo. Ko se je njena hčerka Ana – rekli so ji Enica – poročila z mesarjem Klepcem, ki je imel gostilno in mesnico, je Šoka pri hčerki vzela iz lonca kos mesa, ga dala pod predpasnik, odkoder se je še valila para, in tekla z njim domov. Hišo

je imela na začetku Krštine, a so jo po njeni smrti dediči prodali.

LOJZE PAPEŽ

Po vojni je bilo pomanjkanje vsega, celo dežnika ni bilo pri vsaki hiši. Lojzov nečak Tonc se je poročil s Primorko, ki je živela blizu Trsta, in ko sta zakonca nekoč prišla na obisk v Črnomelj, je deževalo. Obiskala sta tudi strica Jožeta in Zora, Toncova žena, je imela lep zlozljiv ženski dežnik. Ko je prišla v kuhinjo, je dežnik prislonila k steni, in le-ta se je na pol odprl. V kuhinji je bilo več možakarjev, med njimi tudi Lojze, ki je večkrat premeril kuhinjo, pri tem pa ves čas gledal ta dežnik. Ko sta Zora in Tonc odšla, je stric Lojz rekel: »Ja sm mislu, da mam samo ja tako revno marelo, pa vidim, da ma i oficirska gospa tako revno, ker se je kar sesedla.« Še nikoli v življenju ni videl zlozljivega dežnika.

VRDJANČEK

je bil črnomaljski krojač. Šival je po potrebi brez centimetra, meril je na pednje, vrezal je blago in sešil na mašino, »proba« je odpadla, rezultat tega je bil hitro sešit izdelek.

Jože Papež, desetletni fantič, je dobil »cajg« za hlače, odnesel ga je k Vrdjančku, le-ta pa mu je velel, naj na zelene hlače kar počaka. Pokazal mu je stol, kamor se je za kratek čas usedel. Hlače so bile neverjetno hitro gotove in Jože mu je rekel, da bo oče prišel poravnat račun.

SELC

je stanoval blizu Pačanove hiše v Skajdnah. Nikakor ni mogel videti metle, ker je menil, da je vsaka ženska coprnica in da se pripravlja na let. Če je prišel domov in je bil metla prislonjena kje pri zunanjih vratih, je zaklical ženi: »Ti stara coprnica, kaj imaš že pripravljeno metlo za na Klek?«

Pri Papežih na vogli so se ob zimskih večerih zbirali moški iz Skajdenj in se pogovarjali o coprnicah, škratih, vragih, obenem pa so prebiral Domoljuba, starega najmanj mesec dni, in se pogovarjali o prebranih dogodkih. Reden gost teh večerov je bil tudi stari Selc, ki je rad in vedno čakal ter pljuval po tleh. Gostiteljica Micka, naveličana ribanja pada in pljunkov, je nekoč prinesla v sobo »pominek« z vodo in ga postavila zraven Selca z namenom, da bo pljuval vanj. Sele pa tega ni razumel in je rekel Micki, naj vendar umakne škaf, ker bo sicer pljunil noter.

STARA ŠTOJNKA

je imela hišo na mestu današnje Modiane. Bila je Šokica, poročena v Črnomlju. Prišla je k Papežem na vogli in rekla Micki: »Hod mi hod po guspuda, ja se grem pa vlečt.« Bolna pa ni bila, le nekajkrat na leto si je to privoščila. Nekoč, ko je lezla na »lojtre« za na »cimpr«, je padla s prvega klina in si zlomila obe nogi. Od takrat je šepala vse do smrti.

VRBANOV JOSO

je stanoval točno nasproti Pačanov. Bil je »šnajdar«. K tej hiši se je priženil, vzel je Katko Weiss, ki je bila noseča z nekim Hrvatom.

Joso ni bil neumen, bil pa je naiven. Katica je rodila in drugi moški so ga opozarjali, da je porod malo prehitro glede na to, kdaj je bila poroka. Začel je dvomiti, da otrok morda res ni njegov, pa je o tem vprašal staro Malko, ki je bila babica. Potolazila ga je: »Joso, vse je v redu, nič ne skrbi, prvo dete je rado prej.«

STRIC LOJZ

je bil velik in močan, prijateljeval je z Janezom Gašperičem iz Vojne vasi, ki pa je bil majhen in debel. Oba sta bila cestarja. Janez si je kupil svetlosivo blago za »gvant« in ga nesel k Josu Verbanu. Ta mu je »gvant« sešil, in ko je Janez šel ponj, ga je spremljal tudi stric Lojz. Janez se je pri »šnajderju« oblekel v nov »gvant« in vsi trije so šli k Petrani pit likof. Naročili so si črno vino in pregloboko so pogledali v kozarec. Pogovarjali so se in »šnajdar« je kar naenkrat rekel Janezu, naj se umakne, ampak bilo je že prepozno. Janez je bil pobruhan po vsej obleki. Madeži so ostali na obleki vse do Janezove smrti, morda je šel z njo tudi v grob.

BELIČ

Belič je bil droben, nizek možiček. Hišo je imel v Krštini. Ko je bil v Ljubljani evharistični kongres, je bil star že čez sto let. Takrat ga je hčerka peljala v Ljubljano. Ko so šli vsi v sprevedu po Ljubljani, je Beliča pritisnilo na malo potrebo – in kaj zdaj? Hčerka Nana ga je potegnila iz vrste, toda stranišča ni bilo nikjer. Nazadnje sta stopila v veliko vežo in tam je revež opravil svoje. Ko je prišel domov, je razlagal svojemu sosedu: »Tam so take debale hiše, sekreta pa nobenega. Lepe moje gmajnice, greš, kam češ, lohko za vsak grm.«

Beličeva žena ni znala niti brati niti pisati, pri hiši pa so imeli mašne bukvice. Neko nedeljo jih je nesla k maši in jih listala, kot da zna brati. Ženska, ki je sedela zraven, je opazila, da knjižice ne drži prav in ji je rekla: »Čuj, Meta, bukvice maš narobe obrnene.« Odgovorila ji je: »U, vražji pankrti, duma so mi bukvice narobe obrnili.«

SKUBIC ATE

Skubic Ate je bil gostilničar »Kučko«. Kar naenkrat je redno, tudi na vsakdanjik, začel nositi »šlajfne«, pa ga je sosed Janko vprašal, kaj to pomeni, in dobil odgovor: »Znaš, Janko, moji fantički si durh napri kupujejo šlajfne, mam jih že za en kosen, škoda mi je, da bi tom stale brez haska. Pa si zdej fsaki dan denem po ano okuli vrata.«

GREJHK

Stari Grejhk ni bil Črnomaljc, bil je »Podgurec«. Priženil se je k neki vdovi v Črnornelji. Imela sta štiri otroke, dve njivici, hišico v Skajdnah in eno kravico. Revščina na vseh koncih. Zato ni čudno, da je jeseni rekel: »Ena vreča sali in en liter petraleja pa sma preskrbljen za zima.« Kupiti si niso mogli nič, ker pri hiši ni bilo gnarja niti za mušter.

TONČE JORK

Tonče Jork je bil star samec, oženil se je, ko je bil star že 60 let. Otroci ni bilo, sosedje so ga posmehljivo spraševali, če ne bo nič mladine. On pa jim je odgovarjal: »Ne bo nič, ker zakramenti koštajo, ja pa nimam gnarja. Pr fseh zakramentih moraš samo trahitirat lodi

i kupit gvant i obučo«. Ko pa je žena Katka le rodila sina, je fantek takoj umrl in Tončetu ni bilo treba za noben zakrament zapravljati denarja.

Pa zaključimo ta spominjanja s ponarodelo črnomaljsko različico Šmentane muhe:

Prišli so prišli štirje Polanci, komaj so vlekli muho po klanci.

Holadrija, holadra suha muha kumrna,

Holadrija, holadra, ta muha kumrna.

Pršu je, pršu pački Ivec, on je prnesu nože i krivec.

Holadrija...

Pršli so, pršli štiri mesarji, oni so komaj to muho zaklali.

Holadrija...

Pršu je, pršu semiški Klajn, on je pa reku: »Ta muha je fajn.«

Holadrija...

Pršle so, pršle fardoške dejkle, one so kumaj ta črejva razvlejkle.

Holadrija...

Pršla je, pršla stara Kržanka, ona je rekla: »Moja bo danka.«

Holadrija...

Pršla je, pršla Skubcova Lina, ona je rekla: »Praščina je fina.«

Holadrija..

Pršla je, pršla Haježeva Slava, ona je rekla: »Moja bo glava.«

Holadrija...

Pršla je, pršla Šoštarova Tončka, ona je spila godlo iz lončka.

Holadrija...

Pršu je, pršu svibnški Šteh, on je pa reku: »Moj bo pa špeh.«

Holadrija, holadra, suha muha kumrna,

Holadrija, holadra, ta muha kumrna.

LITERATURA:

Podlogar, Leopold: Kronika mesta Črnomlja in njega župe. Ljubljana 1906

Pojasnilo in opravičilo:

Članek prof. Sadka objavljamo ponovno. Avtor je prvotno besedilo na pobudo uredništva dopolnil in spremenil, v tisk pa je šla prejšnja inačica.

Urednica

1. Kronogram je oblika zapisa, v katerem so z velikimi črkami poudarjeni latinski glavni števniki (M= 1000, D= 500, C= 100, L= 50, X= 10, V= 5, I= 1), katerih vsota da ustrezno letnico.

2. Vrhovec, str. 42.

3. Več o novomeških latinskih grafitih gl. Mitja Sadek, *Latinščina naša vsakdanja*, Park, št. 7, 17. maj 2006, str. 24.

Za marsikoga so latinski napisi povsem obskurna in zaprašena tema, ostanek neke sive davnine brez vsakršnega pomena, nerazumljive črke s smetišča zgodovine. V pričujočem sestavku bom skušal dokazati, da napisi niso pomembni že sami po sebi, ampak da si zaslužijo tudi večje pozornosti nas, meščanov, ki vsak dan hodimo mimo njih, a jih nikdar ne opazimo. Neme priče preteklosti so postale neme zaradi naše slepote. Mi smo jim zamašili usta, ki skušajo govoriti to, kar govore že stoletja. Mi smo postali nedostopni za njihova sporočila. Zato jih moremo samo mi zopet obuditi v življenje.

Zakaj je torej še do nedavnega veljalo, da se mora vsaka pomembna stavba ponašati z latinskim napisom? Napis v latinščini je bil v prvi vrsti statusni simbol, ki je prinašal stavbi večji ugled. Kakor je latinščina neumrljiv in večni jezik, takšna naj bo tudi stavba, večna in neuničljiva. Kakor je latinščina jezik višje kulture in omike, takšna naj bo tudi stavba, ki bo služila višjim ciljem. Poleg tega je latinščina nadnacionalni in nevtralni jezik, last celotne zahodne civilizacije, in zato še primernejša za sleherno okolje. Celo novomeški Rotovž se je nekoč kital z latinskim kronogramom,¹ pa še izredno zanimivim povrh. Na njegovem stolpu, ki so ga leta 1856 podrli, je pisalo:

Anno VInI CorrVptI aeDIffCata sVM

Zgrajena sem bila v letu pokvarjenega vina.

Baje je bilo leta 1720 vino tako zanič, da so ga pri zidanju uporabili namesto vode.² Cviček se torej skriva že v samih temeljih novomeške oblasti!

Naj samo za pojasnilo dodam, da je vseh latinskih napisov v Novem mestu seveda veliko več kot v tem sestavku. Omejil sem se le na tiste, ki stojijo na zunanjih delih stavb in na nek način nagovarjajo mimoidoče. Izpustil sem vse nagrobne in nehistorične napise, med njimi tudi latinske grafite.³ V prispevku je nekakšna izjema napis na Marijinem znamenju, ki ne stoji na stavbi, ampak na spomeniku, kar je edini tovrstni primer v Novem mestu. Pri navajanju virov in literature sem v opombah pod črto navedel le avtorja in stran, na koncu sestavka pa sem pri ustreznem avtorju navedel še druge podatke. Tam sem dodal še drugo uporabljeno literaturo.

Latinski napisi so vsekakor dokaz, da Novo mesto kar poka od (neodkrite) zgodovine. Pustimo sedaj pričam te zgodovine spregovoriti.

I) Napis nad portalom Knjižnice Mirana Jarca (Rozmanova ulica 28):

UNI TRINA;
AE DIFICATA SVM IN SILVIS;
IGNE COMBVSTA DEIECTAQVE FATALI;
IAM CVRIS LEOPOLDIS ABBATIS RENO VATA GLORIOR

ENEMU TRI:
ZGRAJENA SEM BILA V GOZDOVIH,
POŽGANA IN PORUŠENA V POGUBNEM POŽARU,
ŽE SE PONAŠAM PRENOVLJENA S SKRBJO OPATA LEOPOLDA.

Kronogram da v vsaki vrstici eno letnico: 1665, 1763 in 1765.

Ozadje: Latinski napis je mladi novomeški zgodovinar Oskar Frankič med drugo svetovno vojno upravičeno imenoval za pravo umetniško delo.⁴ Tako kot sama vsebina napisa je zanimiva tudi njegova usoda. Po drugi svetovni vojni so ga namreč prenesli s požganega gradu Ruperč vrh in ga skupaj z grajskim portalom, nad katerim je stal, po načrtih arhitekta Marjana Mušiča vzdali na pročelje Knjižnice Mirana Jarca. Toda napis naj bi prvotno krasil pročelje kapele sv. Jožefa, ki je stala zraven gradu, in naj bi se nanjo tudi nanašal.⁵ Sodeč po napisu naj bi bila torej kapela zgrajena leta 1665, v požaru leta 1763 požgana in porušena ter dve leti kasneje prenovljena. Prenovo je financiral lastnik gradu, cistercijanski samostan v Kostanjevici z opatom Leopoldom Bussethom na čelu.

Toda napis se kmalu izkaže za bolj skrivnostnega, kot se zdi na prvi pogled. V literaturi se namreč kot sestavni del napisa pojavlja še četrta vrstica, ki pa v resnici stoji na portalu kapele sv. Jožefa, danes vzdanem v notranjosti Križatije Dolenjskega muzeja:⁶

IN HONOREM BEATI IOSEPH LEOPOLDVS PRAESVI FIERI FECIT

V ČAST BLAŽENEGA JOŽEFA JE DAL NAREDITI OPAT LEOPOLD.

Kronogram da letnico 1766.

Četrta vrstica nedvomno odpira številna vprašanja. Najprej, kako je možno, da je bila kapela obnovljena leta 1765, leto kasneje pa narejena (sic!) v čast sv. Jožefa? Tudi če bi bila četrta vrstica vsebinsko nadaljevanje prvih treh vrstic, lahko z gotovostjo zatrdimo, da je bil prvotni napis sestavljen samo iz treh vrstic. O tem namreč govori sam uvod v napis – enemu tri. Možno bi bilo torej, da so četrto vrstico prvotnim trem dodali kasneje, torej ob posvetitvi leta 1766. Po drugi strani pa lahko ugotovimo, da se samo četrta vrstica nedvoumno nanaša na kapelo, medtem ko prve tri vrstice kapele izrecno ne omenjajo. Nenavadno je tudi, da so prve tri vrstice napisane v prvi osebi ednine (stavba govori o sebi), v četrthi vrstici pa stavba povsem obmolkne. Napis nad novomeško knjižnico bi se potemtakem lahko nanašal na sam grad, ki je bil prenovljen (renovata), in ne na kapelo, ki je bila na novo zgrajena (fieri). Vemo, da je požar leta 1763 zelo poškodoval tudi grajsko poslopje, tako da ga je bilo treba prenoviti. In končno, na bakrorezu Valvasorjeve Topografije iz leta 1679 ni nikjer kapele, ki naj bi sodeč po napisu stala že 14 let. Iz vsega tega sledi, da je bila kapela po omenjenem požaru leta 1763 najverjetneje postavljena povsem na novo, in sicer tam, kjer je na Valvasorjevem bakrorezu upodobljena kašča. O tem dogodku priča četrta vrstica, ki je bržkone vedno stala osamljena na portalu grajske kapele.⁷

4. Frankič, str. 92.

5. Ibidem, str. 92.

6. Po Frankiču (ibidem, str. 92) neobstoječi štirivrstični napis navajajo brez izjeme vsi, ki so objavili napis nad portalom knjižnice: najprej Andrej Bartelj in Jože Splichal (str. 32), nato Marinka Dražumerič, France Baraga in Ciril Plešec (str. 46) ter nazadnje Ivan Stopar (str. 236).

7. Omenjeno tezo bi lahko izpodbijalo dvoje. Že Vrhovec (str. 3) navaja, da je bil grad zgrajen leta 1657, kar je danes splošno sprejeto, letnica iz prve vrstice napisa pa nastanek stavbe postavlja v leto 1665. Tudi za sam napis, ki je nad portal postavljen nenaravno (napis zakriva polica), se zdi, da to ni njegovo originalno mesto in da so ga prinesli od drugod. V prid temu bi lahko bila tudi trditev Frankiča (str. 92), da je bil (štirivrstični) napis v letu popisa grajskega premoženja (1786) nad vrati kapele, a so ga pozneje – najbrž po pomoti – deloma prestavili na grad. A ker na tem mestu Frankič žal obmolkne, lahko samo ugibamo, kaj je mislil z besedo deloma (mogoče prve tri vrstice?), na podlagi česa je to sklepal in zakaj govori o pomoti (kot da bi lastniki gradu sčasoma pozabili, na kaj se napis v resnici nanaša).

II) Napis nad vrati Glasbene šole Marjana Kozine (Jenkova ulica 1):

AEDES PIETATI LITTERISQVE PRIVILEGIO
AVGVSTISSIMAE REGINAE THERESIAE EXSTRVCTAE

STAVBA, ZGRAJENA ZA GOJENJE POBOŽNOSTI IN ZNANJA
PO POOBLASTILU PREVZVIŠENE KRALJICE TEREZIJE

Kronogram da letnico 1746.

Kasneje dopisano: REN. 1864 (prenovljeno 1864).

Ozadje: Napis stoji v spomin na ustanovitev novomeške gimnazije leta 1746. Ustanovila jo je avstrijska vladarica Marija Terezija na prošnjo Novomeščanov, ki so hoteli na ta način pospešiti razvoj svojega mesta. To je namreč v tistem obdobju v vseh pogledih zaostajalo za večjimi mesti na Slovenskem. Na gimnaziji so sprva poučevali le frančiškani, leta 1870 pa je šola postala državna. Gimnazijsko stavbo so večkrat prenavljali in dograjevali, prenova iz leta 1864 pa se nanaša na prenovo vhoda v stavbo. Na svoji prvotni lokaciji, torej ob frančiškanski cerkvi, je gimnazija delovala do leta 1912, ko se je preselila v novo in večje poslopje, kjer deluje še danes (Seidlova cesta 9).

III) Napis nad vhodom v frančiškansko cerkev sv. Lenarta:

LARGE RENOVATA DECORA VLA
DEO BEATOQVE LEONARDO SACRA

Zelo⁸ prenovljena krasna dvorana,
posvečena Bogu in blaženemu Lenartu.

Kronogram da letnico 1865.

Ozadje: Ko so Turki zavzeli Bosno, je veliko tamkajšnjih frančičkanov bežalo proti severu. Osem jih je preko Karlovca in Metlike prišlo tudi v Novo mesto, kjer so jim leta 1470 dodelili staro in nadvse skromno cerkvico sv. Lenarta. Dve leti kasneje so jo podrli in na njenem mestu zgradili večjo cerkev. Po požaru leta 1664, ki je uničil skoraj vse mesto, so od cerkve ostale le gole stene, a so jo do konca 17. stoletja v več etapah uspeli prenoviti. Latinski napis se nanaša na večji poseg v cerkev leta 1865. Takrat je zidarski mojster Pascoli okrasil njeno pročelje, istega leta pa so razširili in oplešali tudi notranjost cerkve.

IV) Napis nad vhodom v frančiškanski samostan (Frančiškanski trg 1):

Conv. PP.Francisc. 1 4 7 2 Piorum eleemos. Fund

razvezano: Conv[entus] patrum Francisc[anorum] 1472 piorum
eleemos[inis] fund[atus]

prevod: Samostan očetov frančiškanov, ustanovljen leta 1472 z
darovi pobožnih ljudi.

8. Slovenski prevod napisa v knjigi Naših 40 let pri sv. Lenartu v Novem mestu (str. 67) vsebuje napako pri prevodu besede large. Ta je namreč prevedena s pridevnikom razširjena, gre pa za prislov, ki krepi pridevnik renovata, torej zelo (db. izdatno) obnovljena.

9. Pridevnik *augustus* (v napisu okrajšan z AVG:) se je v kombinaciji s prislovom *semper* (okrajšan s SEMP.) od 12. stoletja pojavljal kot sestavni del naziva cesarjev v Svetem rimskem cesarstvu. Toda takrat pridevnika niso več uporabljali v njegovem antičnem pomenu vzvišeni (kakor prevaja F. Baraga – revija Rast, 1. izredna številka, december 1994, str. 144, opomba 1), saj so v nemškem govornem področju sintagmo *semper augustus* prevajali za *allen Zeiten Mehrer des Reiches* (tisti, ki vedno povečuje državo). Pri tem je več kot očitno, da so izhajali iz glagola *augeo*, -es, -ere (povečam), ki je pridevniku *augustus* tudi v resnici soroden.

10. Števniku *sextodenum* (ali *sexto denum*), rabljenem v zelo neobičajni kombinaciji vrstilnega in delilnega števnikar, so se dosedanjji prevajalci napisar ali povsem izognili ali pa so ga razumeli napačno. Sem spada tudi prevod F. Barage (ibidem), ki je števnika *sexto* navezal na Leopolda in tako dobil 6. (?) rimskega cesarja Leopolda I., *denum* pa je razumel kot *demum* v pomenu končno. Podoben zapis števnikar petnajsti, le da v nominativu (*quinto denus*), sem zasledil v epitafu prošta Stemberga, ki ga je sestavil kapitljski kanonik Matija Kastelec (Vrhovec, str. 28). Ta napis dodatno potrjuje, da so sodobniki štelii Stemberga za 15. in Thurna za 16. prošta, medtem ko danes (prim. Dolinar, Prošti novomeškega kapitlja, str. 63. – 71) štejemo Stemberga za 14. in Thurna za 15. prošta.

11. V besedi *POSTERIS* je črka R popravljena iz prvotne črke B.

12. V knjigi z naslovom Škofija Novo mesto (Ljubljana: Družina, 2006) se kot podnaslov knjige pod sliko sklepnega kamna z omenjenim latinskim napisom pojavlja prevod, ki v prvi besedi (*deo*) ne ustreza izvirmiku: onim pri Bogu. Avtorji so vsebino napisar prilagodili nekoliko po svoje, ko so za razliko od Pesslerja, ki je prošitjo posvetil (tudi) Bogu, knjigo po lastnih besedah posvetili vsem onim pri Bogu, ki so tisočletja živeli za duhovni dotik današnjega dne.

Ozadje: V dveh letih po prihodu v Novo mesto so frančiškani sezidali tudi samostan. Kakor pove napis, so denar za nakup zemljišča in za zidavo dobili od pobožnih ljudi. Med temi se v prvi vrsti omenja vdova hrvaškega bogataša Jana Snopčana Elizabeta, ki je izhajala iz rodbine gospodov Črnomaljskih.

V) Napisa nad vhodom v proštijjski (danes škofijjski) dvorec (Kapiteljska ulica 1):

CLEMENS PAPA X. INSTANTE LEOPOLDO I.
ROM: I: SEMP. AVG: SEXTODENUM RUDOLPH: PRAEPOSITUM
GERMANICUM SAC:R:I: COMITEM A TURRI & VALESASINA
CUM SUCCESSORIBUS SUIS INFULA EXORNAVIT. A.° 1673.

PAPEŽ KLEMEN X. JE PO PRIZADEVANJU RIMSKEGA CESARJA LEOPOLDA I., VEČNEGA POVEČEVALCA DRŽAVE,⁹ LETA 1673 Z INFULO OKRASIL ŠESTNAJSTEGA¹⁰ NOVOMEŠKEGA PROŠTA GERMANIKA, GROFA SVETEGA RIMSKEGA CESARSTVA IZ RODBINE THURN VALSASSINA IN NJEGOVE NASLEDNIKE.

Ozadje: Napis pove, da je papež Klemen X. leta 1673 podelil novomeškemu proštu Germaniku grofu Thurnu Valsassini in vsem njegovim naslednikom čast, da smejo nositi infulo, znamenje škofovskega dostojanstva. Poleg infule (škofovske kape) so lahko novomeški prošti odtlej nosili tudi pastore (pastirsko palico) in pektorale (napsrni križ). To podelitev lahko razumemo kot nekakšno uteho ob neuspehu Thurnovega predhodnika Stemberga, ki je gorel v želji, da bi Novo mesto postalo sedež škofije. Njegova želja se je izpolnila leta 2006, natanko 350 let od takrat, ko je cesarju Ferdinandu III. napisal prošnjo za ustanovitev škofije v Novem mestu.

DEO, SIBI ET POSTERIS ¹¹
1623

Bogu, sebi in potomcem.
1623

Leta 1623 je deseti proš kolegiatnega kapitlja Albert Pessler dokončal dozidavo prošitje. Najstarejšemu delu prošitje, severnemu in vzhodnemu traktu, je bil takrat dodan še južni trakt s sedanjimi vrati. Napis na sklepnem kamnu govori, komu je stavba namenjena – Bogu, proštu Pesslerju in njegovim naslednikom.¹²

VI) Napis na Marijinem znamenju ob Strmi poti

ConCeptae
sIne Labe
fllIae
patrIs acternI
MatrI
fllII VnIgenItI
&
habItaCVLo
spIrItVs sanCtI
eXstrVCta

ZGRAJENO ZA HČER VEČNEGA OČETA,
SPOČETO BREZ MADEŽA,
ZA MATER EDINOROJENEGA SINA
IN ZA BIVALIŠČE SVETEGA DUHA.

Kronogram da letnico 1746.

Ozadje: Kot poroča Vrhovec, so Marijin kip, ki naj bi bil edini kip v mestu, dali postaviti meščani v spomin na cerkev sv. Katarine, ki je pogorela v velikem požaru leta 1794.¹³ To je nemogoče, saj kronogram nosi letnico 1746. Verjetneje je, da so jo leta 1746 postavili zraven omenjene cerkve, ki je stala nasproti današnje Knjižnice Mirana Jarca. Na tem mestu je znamenje ostalo vse do druge svetovne vojne, ko je bilo v letalskem bombardiranju porušeno, ostanki pa so bili shranjeni na Kapitlju. Šele leta 1995 so na pobudo arhitekta Jova Grobovška začeli z restavratorskimi deli, ki so se končali s postavitvijo znamenja na današnjem mestu ob Strmi poti.

13. Vrhovec, str. 36.

VII) Napis na hiši (Kapiteljska ulica 5):

1660
MICHAEL IELSHAVER
VIGILIARUM PRAEFECTVS
FVNDATOR

MIHAEL JELŠAVER,
POVELJNIK MESTNE STRAŽE,
USTANOVITELJ.

Ozadje: Mestni stražmojster Miha Jelšaver je leta 1660 ustanovil bratovščino sv. rožnega venca in ji med drugim podaril hišo, na kateri je še danes vzdana napisna plošča z grbom in omenjenim napisom.

VIII) Napis na portalu gradiča Novi dvor (Kandijska cesta 3):

A VLA NOVA OTIOSO MARTI VENERIQVE ADVLANTI EXTRVCTA

NOVA DVORANA, ZGRAJENA ZA BREZDELNEGA MARSA IN PRIKUPNO VENERO.

Kronogram da letnico 1744.

Ozadje: Leta 1744 je gradič Novi dvor (Neuhof) prenovil in dozidal polkovnik grof Germanik von Petazzi, ki se je vrnil z bojnih pohodov ter se oženil s prelepo grofico Leopoldino Svibensko. Očitno je, da je brezdelni Mars v napisu polkovnik Germanik, ki je daleč stran od bojišč užival mir dolenske dežele, prikupna Venera pa njegova Leopoldina.¹⁴

IX) Napis na portalu gradiča Kamen (Kandijska cesta 6):

1741
DEPOSITO PELLICIO ILLUSOQUE PALLIO
ORNATU GLORIOR ISTO.

14. Naj omenim še dve napaki, na kateri sem naletel pri brskanju po literaturi o tem gradiču. Prvo je zagrešil Ivan Vrhovec (str. 5), ki je pri prepisu napisa izpustil besedo EXTRVCTA, zaradi česar mu je kronogram dal napačno letnico 1629, ko naj bi bil po njegovem mnenju grad tudi zgrajen. Avtor druge napake je Ivan Stopar (str. 162–166). Pri sicer pravilnem prepisu napisa je najprej ponovil napačni izračun letnice soimenjaka Vrhovca, nato pa se mu je pri opisu gradiča – očitno zaradi terminološke zmede – zgodila zamenjava z bližnjim gradičem Kamen. Medtem ko pri obeh gradičih našteva pravilne lastnike, napis na Novem dvoru (Avla nova ...) pripiše kar Kamnu, napis na Kamnu (Depositio pellicio ...), ki ga prepiše z dvema napakama, pa gradiču Novi dvor. Da Stoparju bližina gradičev dela veliko preglavic, dokazuje tudi dejstvo, da smo v isti knjigi (gl. seznam literature) pod Novim dvorom prisiljeni občudovati slike Kamna in – vice versa – pod Kamnom slike Novega dvora!

POTEM KO SEM ODLOŽIL KOSMATI IN ZASRAMOVANI PLAŠČ,
SE PONAŠAM S TEM TVOJIM OKRASOM.

Ozadje: Ivan Vrhovce piše, da nam napis pove, da je grad postavil duhovnik.¹⁵ Ni ravno lahko ugotoviti, na podlagi česa je prišel do te ugotovitve. Ker napisa žal ni prevedel, lahko samo sklepamo, da se je Vrhovce očitno zapičil v besedo pallio. Resda je pallium oblačilo najvišjih cerkvenih dostojanstvenikov, papeža in (nad)škofov, toda po meni znanih podatkih ni med lastniki Kamna nobenega (nad)škofa ali celo papeža. Beseda plašč je v napisu zgolj metafora za zunanost, za fasado, ki pred prenavo očitno ni bila najlepša, še več, bila je celo predmet posmeha (illuso). Več kot sam napis nam pove letnica 1741. Tega leta je gradič kupil baron Franc Adam Zierheim, nekdanji lastnik hmeljniškega gradu. Zelo verjetno je, da je istega leta omenjeni baron olepšal zunanost svojega gradiča Kamen.

**X) Napis nad vhodom v interni oddelek novomeške bolnišnice
(Kandijska cesta 3):**

UPORABLJENA LITERATURA

Andrej Bartelj in Jože Splichal, Gradovi in usode, Ruperč vrh, Dolenjski list (Novo mesto), 6. marec 1975, str. 32.

Berlec, Simon Peter, Naših 40 let pri svetem Lenartu v Novem mestu, Novo mesto: župnija sv. Lenarta v Novem mestu, 2007.

Dodič, Milan et al., 225 let novomeške gimnazije, Novo mesto: Gimnazija v Novem mestu, 1971.

Dolinar, France M. et al., Škofija Novo mesto: onim pri Bogu, sebi in znanamcem, Ljubljana: Družina, 2006.

Dolinar, France M., Prošči novomeškega kapitlja: 1493 – 1993, Novo mesto: Dolenjska založba, 1993.

Marinka Dražumerič, France Baraga in Ciril Plešec, 700 let župnije Novo mesto - Šmihel, Novo mesto: Župnijski urad Šmihel, 1995.

Frankič, Oskar, Mehovo in Ruperč vrh pa Podgorci (Arhivalni pogledi v življenje gradov in podložnikov), sine loco et anno (tipkopis).

Rast (revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja), 1. izredna številka, december 1994, str. 143 – 144.

Stopar, Ivan, Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Dolenjska – Porečje Krke (1. knjiga), Ljubljana: Viharnik, 2000.

Vrhovec, Ivan, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana: Matica slovenska, 1891.

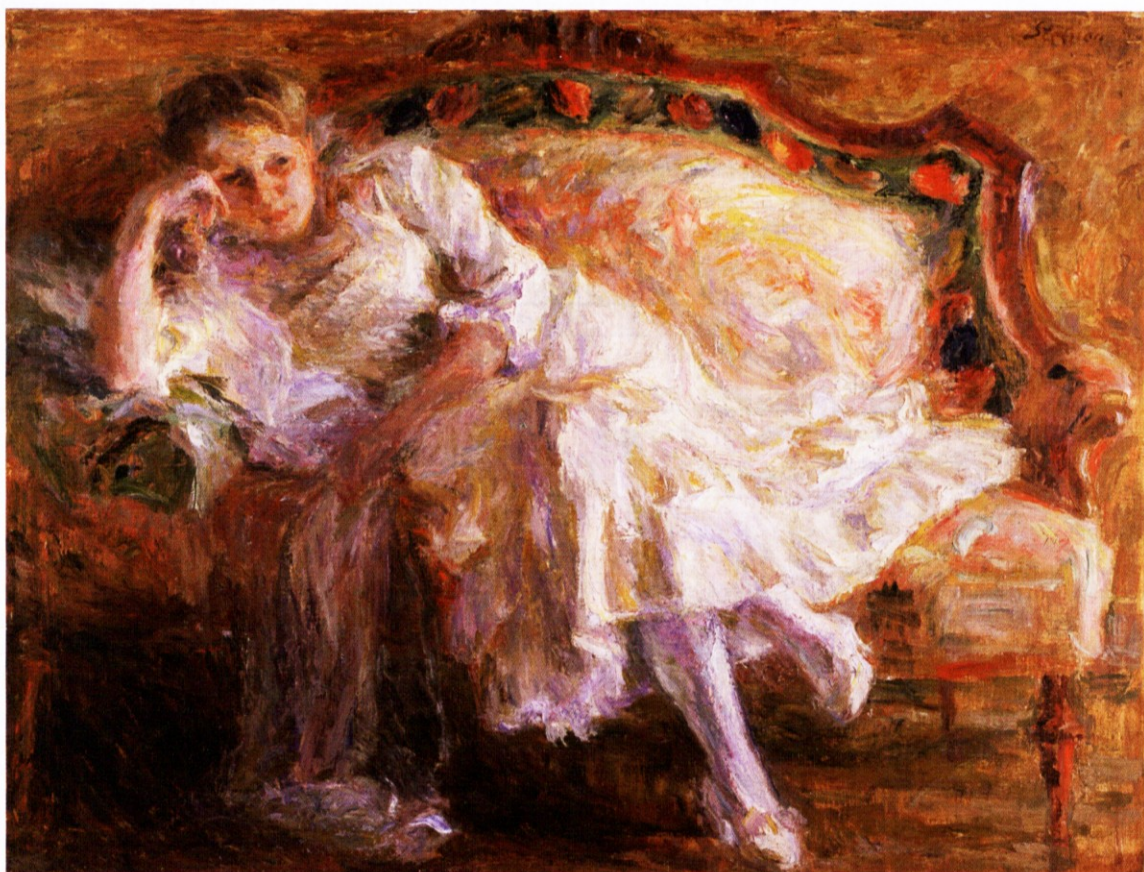
NOSOCOMIUM
IMP. FRANCISCI JOSEPHI I.
1898

BOLNIŠNICA
CESARJA FRANCA JOŽEFA I.
1898

Ozadje: Leta 1894 je red usmiljenih bratov iz avstrijskega Gradca v kandijskem gradiču Novi dvor odprl bolnišnico. Ker je bila namenjena izključno moškim bolnikom, so jo imenovali tudi moška bolnišnica. Leta 1898 so zaradi prostorske stiske dvorcu prizidali še objekt, ki je dosti večji od njega samega. Bolnišnico so poimenovali po takratnem avstrijskem cesarju Francu Jožefu I. Leta 1908 je bila na nasprotnem bregu Krke zgrajena še ženska bolnišnica, imenovana Bolnišnica cesarice Elizabete.

SKLEP:

Latinski napisi so pomemben del zgodovine Novega mesta in neodtujljiv del njegove identitete. Žal je bil ta del doslej prezrt in zanemarjen. Pogosto se sliši, da želi dolenjska metropola postati turistična točka, ki bi privabljala domače in tuje obiskovalce v samo mestno jedro in jih tam zadržala več kot zgolj pol ure. Novo mesto danes ponuja obiskovalcem daleč premalo. Načinov, kako zadržati turiste v mestu, je seveda veliko. Najmanj, kar bi lahko storili, je, da bi najpomembnejše stavbe, med katerimi so nedvomno tudi zgoraj omenjene, bolje predstavili javnosti. Glede latinskih napisov se ponuja zelo preprosta in učinkovita rešitev, ki bi vsaj nekoliko popravila bled vtis novomeškega turizma. Pred stavbe bi postavili table s transkripcijo latinskega napisa, z njegovim prevodom ter osnovnimi podatki o zgodovini stavbe. Takšna predstavitev pa ne bi služila samo turističnim ciljem, ampak bi v prvi vrsti nudila prebivalcem Novega mesta možnost, da bolje spoznajo mesto, v katerem živijo. Kako bomo namreč predstavljali mesto drugim, če ga ne poznamo niti sami?

Matej Sternen: NA DIVANU, 1909, olje, platno, 101 x 133 cm

Dragica Breščak

DOLENJKA, KI RAZKRIVA SVET PODOB IN PODOBE SVETA

Barbara Jaki

Pogovor z umetnostno zgodovinarico dr. Barbaro Jaki, muzejsko svetovalko, avtorico in soavtorico številnih razstav v Narodni galeriji v Ljubljani (na primer Meščanska slika 2000, Impresionisti 2008), urednico katalogov, avtorico študij, katalogov, vodnikov in člankov, ravnateljico Narodne galerije v Ljubljani.

Ob razstavi Slovenski impresionisti in njihov čas 1890–1920 v Narodni galeriji v Ljubljani smo se pogovarjali z Novomeščanko dr. Barbaro Jaki, ki je že tretje leto ravnateljica omenjene institucije in tudi avtorica projekta in glavna urednica obsežnega kataloga, ki je izšel ob razstavi.

Na študij umetnostne zgodovine ste se usmerili po končani gimnaziji v Novem mestu. Kaj vas je navdušilo za to področje?

Vzroka ali povoda ne morem imenovati; povem pa lahko, da sem se o študijski smeri odločila že zdavnaj, gotovo pred začetkom gimnazije. Zelo dobro se spomnim trenutka, ko se je v izložbi novomeške knjigarne pojavila najdebelejša knjiga, ki sem jo do takrat videla. To je bil leta 1971 izdani Umetnostnozgodovinski leksikon Luca Menasheja. Knjiga z zlatim ščitnim ovitkom, dolgim naslovom in s svojo debelino se mi je zdela nekaj posebnega. Da odločitev ni popustila, je veliko pripomogel Jovo Grobovšek s svojo celotno ekipo na takratnem Zavodu za spomeniško varstvo v Novem mestu. Občasno, zlasti med počitnicami, sem tam pomagala pri raznih drobnih opravilih in tako so se moje sanje in namere utrjevale tudi v praksi.

Vaša diplomska naloga obravnava štukaturno okrasje in poslikave, o njih pišete tudi v Dolenjskem zborniku 1990. leta. Tudi vaša magistrska naloga, ki ste jo zagovarjali 1992. leta in je bila publicirana v knjigi Vtis obilja (Narodna galerija, Ljubljana 1995), se ukvarja s štukaturo 17. stoletja. Zdravko Duša je o njih v uvodu v to vaše delo zapisal: "Fantazija se je zgostila in pretlačila v stilizirane rože in vence in zavite trakove." Kakšen pomen imajo ti plastični okrasi, ki jih poznamo tudi na območju Dolenjske, v slovenskem prostoru? Kako so nastajali?

Z odgovorom na to vprašanje pa lahko malo dopolnim prejšnjega. Za diplomsko nalogo sem iskala mikavno temo, ki bi bila povezana z Novim mestom, pa še ne dovolj raziskana. Odločitev za znameniti-

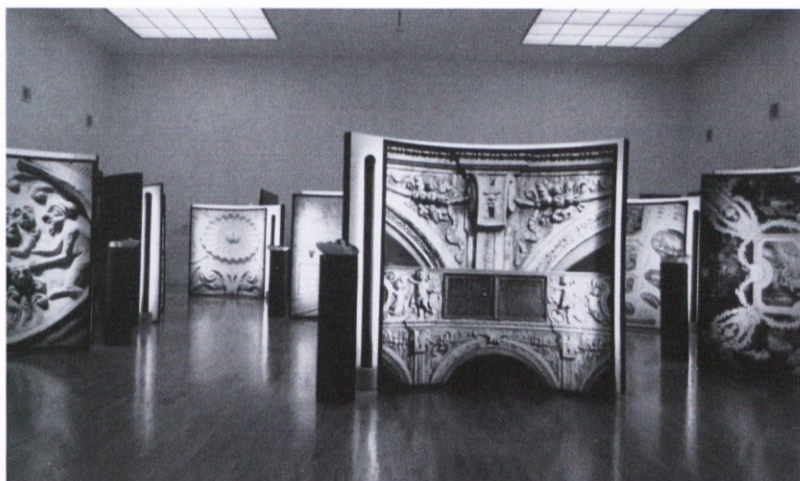
to stolpno dvorano gradu Grm ni bila težka. Grad je bil razširjen in opremljen v drugi polovici 17. stoletja, ko se je turška nevarnost umirila in so si plemiči utrjena domovanja preoblikovali v bolj ali manj razkošne rezidence. O tem lahko beremo pri Valvasorju, ki je sploh neizčrpen vir za proučevanje naše preteklosti. Od bogate dekoracije se je do danes ohranilo bolj malo – stolpna dvorana pa skoraj v celoti. Slike, ki so bile objavljene v meni najljubšem vodniku po Novem mestu iz leta 1976, so me vlekle, še bolj pa otroški spomin, ki bi ga rada na tem mestu opisala. Ko je bila v gradu še kmetijska srednja šola, so tam prirejali kmetijske sejme. Na enega takih me je peljal moj pokojni oče. Mislim, da je bilo to še v moji predšolski dobi. Ker me kmetijski pridelki, orodje in podobno niso pretirano privlačili, je oče obljubil, da mi bo nazadnje pokazal nekaj zelo lepega. Po končanem ogledu sejma je pridobil ključ stolpne dvorane z razkošnim stropom. Si lahko predstavljate ta otroški vtis? Veličasten! Pozneje, med študijem, sem si domišljala, da bom razvozlala nerešeno uganko o nastanku, avtorjih, ikonografiji, pomenu stropa... Odločitev za diplomsko delo je bila na dlani: kakovosten spomenik, neznan strokovni in širši javnosti pa še iz 17. stoletja, ki me je vedno privlačilo.

Izbira teme diplomske naloge je bila torej lahka, njeno reševanje pa malo manj. Varno skrita dvorana je bila strokovnjakom skoraj nepoznana, kot bi čakala, da se uresniči moj otroški sen. Ker res ni bilo o umetnostnem pomenu dekoracij še nič znanega, me je čakalo veliko raziskovalnega dela. Še največ težav je povzročala neopredeljena štukaturna dekoracija. Da bi strla ta oreh, sem prepotovala vso Slovenijo in fotografirala vse štukature, ki sem jih našla – zgolj kot omembe – v strokovni literaturi. Tako sem zbrala veliko gradiva, ki sem ga pozneje, na nagovor mentorja, spoštovanega profesorja Naceta Šumija, uporabila pri magistrski nalogi.

S to otroško izkušnjo pa je povezano še eno skoraj nerazumljivo naključje. Ker ste že omenili Zdravka Dušo, dovolite, da vam ga opišem. Ko sem pripravljala monografijo o štukaturi 17. stoletja v Sloveniji, sem želela dolgočasno znanstveno razpravo oplemenititi s prijaznim literarnim uvodom, ki bi bralca ljubeznivo vpeljal v knjigo. Zdravka Dušo, ki je takrat pisal tudi reklamne slogane in druga kratka duhovita in poetična besedila, sem poklicala po telefonu, se mu predstavila in ga povabila na ogled fotografij, ki bi ga utegnile spodbuditi pri pisanju. Prav veliko nisva diskutirala. Vrnil se je čez nekaj dni, mi z negotovostjo izročil pomečkan papir in se hkrati opravičeval, da kaj več ne zmore... Ko sem besedilo prebrala, sem bila navdušena. Ne le nad njegovo poetičnostjo, temveč tudi zato, ker se je nevede dotaknil moji otroških spominov.

O štukaturi je mogoče veliko povedati. Posebnega simboličnega pomena okrasje sicer nima, je bil pa to zelo priljubljen statusni simbol časa. Pomembno je tudi to, da so štukature, ki so se ohranile pri nas, izjemno visoke kakovosti. Izdelovali so jih mojstri, ki so potovali po Evropi iz današnje Švice ali severne Italije, tako imenovani potujoči štukaterji. Zato ni kakovostnih ali časovnih odstopanj v primerjavi z evropskimi spomeniki, o čemer pogosto govorimo pri našem umetnostnem gradivu. Štukatura je zelo pomembna tudi pri datiranju arhitekture, saj so arhitekti in štukaterji pogosto delali skupaj. Ker se je moda naglo spreminjala in prek potujočih sezonskih mojstrov

Razstava Vtis obilja. Štukatura 17.
stoletja v Sloveniji, Narodna galerija,
1995/96.

tudi naglo širila, lahko na pet, deset let natančno datiramo nastanek štukature, kar je pri arhitekturi pogosto nemogoče.

V Vodniku po stalni zbirki Slikarstvo in kiparstvo v Sloveniji od 13. do 20. stoletja (Narodna galerija, Ljubljana 1998) ste se posvetili klasicizmu, bidermajerju in romantiki. Nam lahko v nekaj besedah predstavite Franca Kavčiča in druge predstavnike teh obdobj in pojasnite, kakšni so bili življenjski ideali, usmeritve in norme meščanstva tega časa? Kako so se umetniki osebno razvijali?

Ta vodnik smo izdali ob galerijski osemdesetletnici, torej pred desetimi leti. Več desetletij je bila Narodna galerija brez osnovnega vodnika po svoji stalni zbirki. Kako smo ga potrebovali, pove dejstvo, da smo ga ponatisnili že šestkrat! Vodnik je zastavljen poljudno, saj je namenjen obiskovalcem različnih izobrazbenih in starostnih skupin. V tem je drugače zasnovan kot siceršnji galerijski katalogi, ki so znanstvene publikacije. Moja naloga je bila, poleg uredniškega dela, predstaviti slikarstvo 19. stoletja, ki proporcionalno obsega največji delež stalne zbirke in je tudi zelo heterogeno, zato smo se odločili, da ga razdelimo na več vsebinsko zaključenih poglavij. Na začetku 19. stoletja stoji veličastna umetniška osebnost – Franc Kavčič. Njegovo delo proučuje znanstvena svetnica dr. Ksenija Rozman, kustodinja Narodne galerije v pokoju. Kavčič je zelo pomemben umetnik neoklasicističnega obdobja. Dosegel je visoke časti in pozicije, saj je bil profesor in rektor na dunajski slikarski akademiji, delal je za cesarja in druge pomembne naročnike. Zvečine je slikal mitološke prizore, nekaj religioznih motivov in tudi krajine, kar je razkrila zadnja razstava njegovih del v Narodni galeriji. Iz neoklasicizma, pogojno rečeno, je zrasla preprostejša, bidermajerska umetnost, ki je bila namenjena meščanskemu naročniku. Temu sta bila prilagojeni vsebina in oblika. Vrednote, ki jih je meščan tega obdobja razvijal, in ideali, ki jih je zasledoval, so bili utemeljeni v Diderotovem meščanskem moralizmu. To so krepost, družina, skromnost, poštenje, zvestoba, lojalnost, zavezanost domovini. S temi ideali, ki so značilni za čas po francoski revoluciji, se je meščan distanciral od aristokracije. Na nek način jih uteleša denimo Napoleon, ki se je od preprostega Korzičana povzpел do francoskega cesarja – brez podedovanih pravic

ali privilegijev, zgolj z lastno sposobnostjo in odločnostjo. Umetniki so bili del tega miselnega sveta, ustvarjali so v teh idejnih okvirih. Šolali so se na akademijah, ki so se v tem času oblikovale v večjih središčih. Pomembno je tudi, da se ideal nerazumljenega, romantično odmaknjenega umetnika še ni prijel. Umetniki tega časa so bili bolj ali manj spretni obrtniki, ki so se s svojim delom preživljali, zato so morali imeti kar največ naročnikov. Njihovemu okusu so se morali zato do neke mere prilagoditi. Pri študiju umetnostnozgodovinskih problemov ne smemo nikoli pozabiti širšega družbenega konteksta, v katerem umetnine nastajajo, posebej pomembna pa je pri tem neposredna naročnikova vloga.

Slikar umetnik romantik Janez Wolf, "učenec domače podeželske delavnice in italijanske renesančne umetnosti", je bil rojen v Leskovcu pri Krškem. Kakšen je bil njegov vpliv na sodobnike in naslednike?

Wolfa razumemo kot začetnika realistične smeri v slikarstvu, čeprav je njegov slog pretežno zasidran v nazarenski umetnosti. Pomemben je kot učitelj obeh starejših realistov, to sta Janez Šubic in Jurij Šubic, ter kot posrednik slikarske oporoke, ki jo danes imenujemo Wolfova oporoka. Nekoliko mističen značaj te nenapisane, le ustno posredovane oporoke je prispeval Anton Ažbe, ki je svojim učencem razlagal, da mu jo je Wolf zaupal na smrtni postelji. Danes smo prepričani, da gre za sporočilo, neke vrste navodilo umetnikom, da umetnost ni le obrt ali poklic, temveč življenjska usmeritev, ki naj se ji umetnik v celoti preda. Na Dolenjskem je kar nekaj Wolfovih del – denimo v Šentrupertu in Dolenjskih Toplicah – posebej pa bi izpostavila sliko v novomeški kapiteljski cerkvi Marija z Jezusom in Janezom Krstnikom (1872–1875).

Wolfovo delo je sicer natančno obdelano in popisano, analizirane so predvsem njegove stenske slikarije, cerkveno slikarstvo. Pionirske raziskave je opravil že France Mesesnel. Leta 1986 je ob Mesesnelovih svoje ugotovitve in katalog slikarjevih del publicirala Andreja Žigon, danes največja poznavalka Wolfovega dela. Manj pa so razi-

Kuren nad Vrhniko, sindikalna ekskurzija Narodne galerije.

Dragica Breščak
DOLENJKA, KI RAZKRIVA
SVET PODOB IN PODOBE SVETA

Narodna galerija, stalna zbirka evropskih slik, marec 2008.

Dr. Barbara Jaki in dr. Ksenija Rozman, ob odprtju razstave del Franca Kavčiča v Narodni galeriji, 24. oktober 2007.

Obisk Laure Bush v Narodni galeriji na razstavi Slovenski impresionisti in njihov čas, junij 2008.

skane Wolfove povezave z drugimi, tudi evropskimi slikarji, in njegov vpliv na mlajše umetnike – tako vsebina kot okviri teh povezav in vplivov. Še največkrat se omenja njegovo poznanstvo z Anselmom Feuerbachom ter Hansom Makartom in njegovo posredništvo pri Feuerbachu za Janeza Šubica. Tudi to je ena od nalog, ki nas čaka v prihodnosti.

Nam lahko na kratko osvetlite še dva slikarja prve polovice 19. stoletja, ki sta tudi nekako povezana z Dolenjsko: slikarko cvetličnih tihožitij Marijo Auersperg Attems, ki je nekaj časa živela na gradu Šrajbarski turn blizu Krškega, in portretista Matijo Brodnika, rojenega v Dolenjskih Toplicah?

O Matiji Brodniku je malo znanega, malo je podatkov iz slikarjevega življenjepisa in njegovih slik. Vemo, da je slikal zvečine portrete in religiozne kompozicije, tudi kopiral je dela Rubensa, Leonarda in drugih, delal je pri nas in še več na Hrvaškem – na Reki in v Zagrebu, kamor se je kot portretist naselil potem, ko se je Mihael Stroj leta 1842 preselil v Ljubljano. Znano je še, da je vsaj dva semestra v letih 1835 in 1836 obiskoval dunajsko slikarsko akademijo in da je bil v času med letoma 1839 in 1841 v Rimu. Lahko pa rečemo, da ne sodi v vrh slikarstva tega obdobja pri nas.

Marija Attems Auersperg je bolj mikavna avtorica. Aristokratinja iz zelo ugledne in premožne družine se je ljubiteljsko ukvarjala zlasti s slikanjem cvetličnih tihožitij, ki so narejena v duhu časa in hkrati izvirna. Del leta je s soprogom, politikom in literatom s psevdonimom Anastazij Grün preživela v Gradcu in na Dunaju, zato se njeni razgledanosti ne moremo čuditi. Njen drugi hobi je bilo urejanje vrtov, kar pomeni, da se je na botaniko dobro spoznala. Rastline, ki jih je slikala, je mogoče natančno določiti, saj so njena tihožitja polna botaničnih nadržbnosti. Za zdaj niti Brodnik niti Auerspergova nista uvrščena v stalno zbirko, ob njeni razširitvi pa bo mesto v njej našla vsaj Marija Attems Auersperg.

V svojem obsežnem delu se niste posvečali le slikarstvu. Dolenjski zbornik 1996 (Novo mesto 1997) prinaša vaš članek o kornih klopeh v kapiteljski cerkvi v Novem mestu. Kakšna je njihova arhitektura, rezbarije, intarzirane podobe in umetnoobratna vrednost?

To je bil spet eden mojih strokovnih izletov domov, v Novo mesto. Vabilo na simpozij sem izkoristila za to, da se poskušam približati še eni nerešeni novomeški umetnostni uganki, čeprav ne gre za moje ožje strokovno področje. Korne klopi – gre za imenitne sedeže, ki so nameščeni na koru, to je prezbiteriju, je kapiteljska cerkev pridobila leta 1766, ko je bil prošt Karl Mihael grof Attems, ustanovitelj goriške škofije. Verjetno so po njegovi zaslugi te korne klopi tako velikopotezno zasnovane, čeprav je bolj verjeti, da jih je naročil tedanji dekan Martin Jožef Jabacin, ki je v Attemsovi odsotnosti skrbel za proštijo. Ob bogati arhitekturni strukturi so mikavni virtuozno rezljani značilni rokokojski ornamenti, ki črpajo motiviko iz narave, a jo domišljijsko preoblikujejo. Še bolj kot ornamentika pa navdušujejo intarzirane podobe apostolov z njihovimi atributi. Figure so povzete po grafičnih predlogah, kar je bilo tedaj običajno. Korne klopi novomeške kapiteljske cerkve nedvomno zaslužijo in terjajo nadaljnje raziskovanje,

Dr. Danilo Türk, predsednik RS, v
Narodni galeriji.

saj so izjemen in mednarodno relevanten spomenik.

V čem je čas, ki ga zajema razstava Impresionisti (1890–1920), poseben? Je bil to čas velike ustvarjalnosti na vseh področjih?

Res je. Obdobje tridesetih let, ki jih predstavljamo na razstavi, je bilo za Slovence izjemno pomembno v več pogledih. Ne le da se je Ljubljana dokončno oblikovala kot kulturno in izobraževalno središče Slovencev, v tem času je stekla obsežna modernizacija življenja zlasti v mestih. Vodovod, telefon, kanalizacija, javna razsvetljava, tramvaj v Ljubljani, hranilnice in posojilnice – če naštejemo le nekaj tovrstnih pridobitev. Ustanovljene so bile številne kulturne inštitucije ali vsaj njihovi zametki, nekatere so dobile lastne palače. Ljubljanska univerza, Narodna galerija, razstavni paviljon, deželno gledališče in glasbeni konservatorij so najpomembnejše med njimi. Tako je bila zagotovljena tudi institucionalna identiteta Slovencev, kar je zelo pomembno. Med likovnimi ustvarjaleci so prednjačili impresionisti, a to niso bili edini delujoči umetniki. Hkrati ne smemo pozabiti na literarno moderno, na Cankarja, Župančiča, Ketteja in Murna. Več njihovih del je založil Schwentner, ki je pri slikarjih naročal imenitne knjižne opreme. Velikokrat pozabljamo na fotografijo in film. Fotograf Avgust Berhold je ustvarjalec evropskega formata. Karol Grossmann je prve kadre slovenskega filma posnel le nekaj let po prvi projekciji gibljivih slik bratov Lumière v Parizu! Ustvarjalnost tega časa pomeni za Slovence rojstvo moderne vizualne dobe.

Kako ste tematsko zastavili projekt razstave Impresionisti?

Impresionizem je obdobje, ki je razmeroma dobro raziskano. Publicirani so posamični opusi, tudi ikonografski sklopi, in opredeljene povezave s sočasnim evropskim slikarstvom. Hkrati je to obdobje med Slovenci zelo priljubljeno in vedno deležno posebne pozornosti. Glede na intence slikarjev samih je tudi razumljivo, da se Slovenci

z njihovimi slikami še danes identificiramo. Neposreden dokaz so denimo visoke cene teh del in tudi dejstvo, da smo Groharjevega Sejalca izbrali za motiv na enem naših evrskih kovancev ter ga tako postavili v vrsto z dvema drugima močnima identifikacijskima simboloma – Prešernom in Trubarjem.

Mi smo želeli te vsebine umestiti v širši okvir, opozoriti na njihovo ozadje, zaobjeti okolje in predstaviti širok pogled na čas, v katerem je ta umetnost nastajala, ter jo primerjati s sočasno dejavnostjo na drugih umetnostnih področjih, predvsem likovnih. Tega do naše razstave ni storil še nihče. Celo sami smo bili sem in tja presenečeni nad sobivanjem tako različnih likovnih usmeritev, nad intenzivnostjo dogajanja in predvsem nad tem, da so bili v izbranem obdobju zares postavljeni temelji današnji kulturni identiteti Slovencev. Vse to so čvrsti temelji za oblikovanje naše samozavesti, ki nam jo neupravičeno kronično primanjkuje. Ob slikah impresionistov smo tako predstavili druge umetnostne smeri, fotografijo, film, kiparstvo, arhitekturo, delno tudi književnost, knjižno ilustracijo in karikaturu, v spremljajočem katalogu pa še glasbeno dejavnost.

Kaj je vplivalo na izbiro motivov?

Impresionisti so se zavestno odločili, da bodo ustvarili moderno slovensko nacionalno slikarstvo. Najprej so poskušali z žanrom, kar je razvidno iz zgodnjih del, ki so razstavljena v prvih dveh prostorih zahodnega trakta. To zamisel so pozneje spremenili in se opredelili za krajino. Krajinski svet okrog Škofje Loke – ravninsko območje, ki prehaja v sredogorje, za njim pa se dviga v visokogorje – so prepoznali kot značilno slovensko krajino in iz te motivike ustvarili značilno slovensko nacionalno podobo.

Seveda so slikali tudi druge motive. Jakopič je ustvaril veliko tihožitij, ki so mu v poznejšem času omogočala barvno eksperimentiranje. Pogosto je slikal tudi motiv križevniške cerkve, ki jo je lahko videl skozi okno svojega stanovanja. Podobno si je pozneje izbral motiv Matija Jama, ki je skozi okno svojega bivališča videl Mestni trg z Robbovim vodnjakom in stolnico. V zgodnejši dobi je Jakopič veliko

Pogled izpred zidanice v Zadragi nad Šentrupertom.

slikal poglede proti viru svetlobe, naj bo ta naravna ali umetna. Tovrstni motivi sodijo med njegove najbolj priljubljene. Pri Sternenu pa je kot osrednji motiv skozi celotni opus ostala človeška figura. Zlasti ženske like je slikal s pretanjenim občutkom za barvno niansiranje.

Po ljubljanskem potresu je bila priložnost tudi za nove arhitekturne stvaritve v Ljubljani, pojavila se je tudi javna plastika. Kakšen odmev so doživele te spremembe?

Ljubljana je bila v letih po potresu veliko gradbišče. Mesto se je širilo proti severu in vzhodu. Zasnovali so današnjo Miklošičevo cesto s Slovenskim parkom, ki predstavljata enovit in kakovosten secesijski ambient. Proti severu so zgradili več palač, med njimi današnjo operno hišo in Narodni dom. Pomemben dejavnik, ki opredeljuje zgodovinsko identiteto naroda, so javni spomeniki. V park pred Deželnim muzejem so postavili Ganglovega Valvasorja, na trg pred frančiškansko cerkvijo Zajčevega Prešerna, na rob Tivolija Bernekerjevega Trubarja, na tržnico Valentina Vodnika. Si lahko predstavljate vse te številne in velike spremembe, ki so v tedanje skoraj tržno vzdušje prinesel veliko mero kozmopolitstva? Ta trend se je seveda nadaljeval tudi po letu 1920, ki našo razstavo končuje, vse tja do začetka druge svetovne vojne. Nosilci teh sprememb so bili meščani, kar se danes pozablja.

Kako se obdobje, ki ga zajema vaša sedanja razstava, odraža v umetnosti na Dolenjskem? To območje je bilo morda malo izven umetniških tokov tistega časa? Se Dolenjska morda bolj likovno izraža v času po 1921. letu, v razcvetu novomeške pomladi in kasneje?

Res je, Dolenjska, posebej Novo mesto, izstopa v naslednjem obdobju, ekspresionizmu. Razstavi impresionistov smo navzgor časovno omejili prav z novomeško pomladjo, ko je Jakopič nastopil kot mentor novi generaciji umetnikov – med njimi je bil tudi Božidar Jakac. Sama vidim pomen novomeške pomladi v tem, da je mesto od dvajsetih let dvajsetega stoletja naprej kontinuirano kulturno dejavno. V času, ki

Budimpešta 2003.

ga predstavlja naša razstava, je bilo težišče vendarle v Ljubljani, ki se je tedaj oblikovala kot nacionalno kulturno središče.

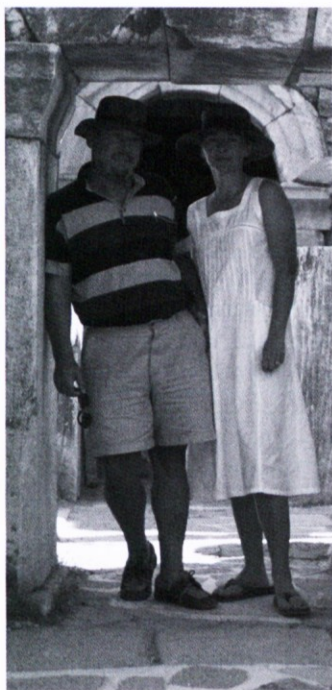
Kakšne spremljevalne dogodke ste pripravili ob razstavi? Kakšen je njen odmev v javnosti?

Odmev razstave v javnosti je sijajen, celo nad pričakovanji, ki niso bila majhna. Do konca oktobra je razstavo obiskalo že več kot 45.000 obiskovalcev. Za vsakega muzealca je to navdušujoč podatek, čeprav se zavedamo, da niso vse teme, ki jih predstavljamo, enako mikavne. Odmevnost pa nas utrjuje v prepričanju, da smo koncept pravilno zastavili in tudi izpeljali na dovolj mikaven način.

Veliko obiskovalcev pritegnejo tudi spremljajoče dejavnosti. V Narodni galeriji imamo izjemno bogat pedagoški program, ki je bil v preteklosti vezan na obe stalni zbirki in morda še kakšno občasno razstavo. V zadnjem času ob vsaki razstavi načrtujemo posebne dejavnosti za otroke in odrasle. Otroke vključujemo v posebej prilagojene vodene ogledе, ustvarjalne delavnice, celo plesno izražanje; domiselnost naših kustodinj je res izjemna. Za odrasle prirejamo tematska vodstva, predavanja, ob impresionistih tudi vodene tematske pogovore, okrogle mize, strokovne ekskurzije in podobno. Redna so tudi vodstva v angleškem jeziku. S pomočjo zunanjih sodelavcev organiziramo tudi vodstva za skupine s posebnimi potrebami, v zadnjem času so to predvsem slabovidni obiskovalci, ki jim je potrebno na primeren način opisati to, česar ne vidijo ali ne vidijo dovolj dobro.

Razstava prikazuje kar nekaj del, ki so drugače težko dostopna javnosti. Koliko tega gradiva je še nedostopnega v privatnih zbirkah, morda celo v tujini?

Nekaj pomembnih del je v zasebni lasti ali v lasti korporacij – prav korporacijske zbirke so v zadnjem času vse bolj izpopolnjene. Kupna moč javnih zavodov je majhna, zato težko konkuriramo na trgu, ki je neurejen in nepredvidljiv. Tudi v tujini je nekaj pomembnih del, vendar sem prepričana, da se bodo slej ko prej vrnila v Slovenijo, saj

Efez, Turčija, z Miljenkom, poleti 2006.

Efez, Turčija, talni mozaiki.

Dr. Anica Cevc, nekdanja direktorica Narodne galerije, si ogleduje umeščanje Robbovega vodnjaka v Narodni galeriji, avgust 2008.

tukaj dosegajo neprimerljivo višjo ceno kot drugje. Nekatere se na srečo vračajo tudi kot donacije.

Pri svojem delu ste se srečevali tudi s predmeti, ki so po drugi svetovni vojni najprej pristali v federalnem zbirnem centru, nato pa so prišli v različne inštitucije in zbirke. Se je ta odnos spremenil?

Te umetnine zadeva proces denacionalizacije, ki še ni končan. Javni zavodi smo se znašli v zelo neugodnem položaju, saj naj bi vračali predmete, s katerih odtujitvijo nismo bili povezani. Nacionalizacija je bila stvar politike, naše mnenje je, da bi morala biti tudi denacionalizacija stvar politike, ki pa te naloge prelaga na pleča zavodov. To naše relacije z zasebnimi lastniki zelo obremenjuje. Nepopolnost denacionalizacijske zakonodaje pa povzroča nove krivice. Dokumentacija, ki jo hranimo v arhivu Narodne galerije, to na več primerih potrjuje.

Seveda v celoti spoštujemo zakon. Če so zahtevki dovolj popolni, da je mogoče prepoznati predmet, ki ga upravičenec terja, imamo tri možnosti: predmet vrnemo v naravi, lahko ga vrnemo v last, posest pa ostane Narodni galeriji, lahko se pogajamo za odkup. Podpiram zlasti prvo in zadnjo varianto; slednjo tedaj, ko gre za tako pomembne umetnine, da jih nacionalna zbirka ne more pogrešati.

Kakšno vlogo je imela v preteklih osemdesetih letih inštitucija, ki jo vodite, in kakšna je sedaj v vaših očeh?

Temeljne naloge so vseskozi ostale nespremenjene in so opredeljene v ustanovnem aktu zavoda, ki je osrednja muzejska ustanova pri nas, namenjena varovanju, zbiranju, raziskovanju in posredovanju likovne umetnosti s posebnim poudarkom na slikarstvu, kiparstvu, risbi in grafiki starejših obdobji oziroma časovnega razpona, ki ga pokriva tudi s svojimi zbirkami in občasnimi razstavami. Ustanovitelji Narodne galerije so se v večji meri posvečali tudi sodobni umetnosti, kar je sedaj naloga Moderne galerije. Danes je svetovni trend takšen, da tudi inštitucije, ki se ukvarjajo pretežno s starejšo umetnostjo, del svoje dejavnosti usmerjajo tudi v sodobno ustvarjanje in na ta

Prof. dr. Willibald Seipel, generalni direktor Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju, v Narodni galeriji, 2006.

Amsterdam, avgust 2008, z Almo.

način aktualizirajo lastne zbirke in starejšo umetnost. Tudi pri nas so se podobni poskusi dobro obnesli, zato del svojih lastnih sredstev namenjamo tudi tem poglavjem. Ena od strateških odločitev je tudi usmeritev v pedagoško delo, saj se zavedamo, da so mlajši naši potencialni bodoči naklonjeni obiskovalci. Želimo povečati splošno zavest o pomenu kulture in umetnosti za Slovence in spodbuditi dvig nacionalne samozavesti, ki je lahko utemeljena prav v umetnostni dediščini.

Nedavna pridobitev Narodne galerije, Robbov vodnjak s ponazoritvijo Krke kot ene treh slovenskih rek, tudi prinaša v vaše prostore kanček Dolenjske. Omenili ste, da predstavlja enega od vrhuncev restavratorske stroke v Evropi, ne le pri nas. Kako je potekalo to težavno obnavljanje in prestavljanje?

Zgodba, ki se je skoraj končala s preselitvijo vodnjaka v Narodno galerijo in v objekt, ki je bil zgrajen prav s tem namenom, je dolga skoraj trideset let. V tej zgodbi smo se kalili vsi, predvsem pa restav-

Družinsko srečanje v zidnici v Zadragi nad Šentrupertom.

Dragica Breščak
DOLENJKA, KI RAZKRIVA
SVET PODOB IN PODOBE SVETA

ratorska in muzejska stroka, saj je bilo potrebno na novo rešiti vrsto vprašanj, predvsem pa v kolikšnem obsegu seliti spomenik in kaj in situ nadomestiti s kopijami.

Lahko pa rečem, da so zadnja poglavja te zgodbe tekla skoraj idealno. Selitev vodnjaka v Narodno galerijo je bila organizirana in izpeljana brezhibno, za kar strokovnjakom na Restavratorskem centru RS pod vodstvom Jožeta Drešarja in Jerneja Hudolina lahko le čestitam. Tako obsežni projekti so tudi v evropskem merilu redki. Najbolj dramatičen del selitve je bil nedvomno vnos obeliska, ki so

Mi trije, januar 2008. (Foto: Tone Stojko)

Proti Palagruži, poletje 2007.

ga dvignili nad streho stavbe in ga skozi odprtino v stropu spustili na njegovo mesto. Danes je vodnjak varno shranjen, naši obiskovalci so ga sprejeli z navdušenjem in ni jih malo, ki si ga pridejo posebej ogledat.

Kaj načrtujete v Narodni galeriji v naslednjih letih? Ali menite, da bodo v Sloveniji še uspeli projekti, kot je vaš sedanji ali pa egiptovska razstava v Cankarjevem domu, ki sicer zahtevajo velike finančne vložke in sponzorje, pritegnejo pa dosti več ljudi kot nekdaj in nam pregledno predstavijo cela obdobja?

Pravkar smo na Ministrstvo za kulturo oddali načrt dela za leto 2009. Predvsem se bomo posvetili slikarstvu Zorana Mušiča ob stoletnici njegovega rojstva, pri nas pa bosta gostovali tudi dve zelo ugledni inštituciji: Narodni muzej iz Varšave s slikarstvom okrog leta 1900 in znamenita Galleria degli Uffizi s predstavitvijo avtoportretov toskanskih umetnikov. Dolgoročno gledano pa smo se zaradi naklonjenega sprejema projekta Slovenski impresionisti in njihov čas odločili, da bomo leta 2011 pripravili podoben projekt, ki bo posvečen obdobju realizma. Predstavitve celotnih obdobj so potrebne in pri naših obiskovalcih dobro sprejete. Tudi strokovni premislek je naklonjen takim nalogam. Verjamem, da nam bo tudi naslednji veliki projekt uspel kljub nestabilni gospodarski situaciji.

In za konec: kakšna je Barbara Jaki zasebno, ko ugasnejo razstavne

Z mamom in očetom, 1964.

Z mamom in očetom, štirideset let pozneje.

luči, ko zapustite kabinetno delo in vodenje te za nas tako pomembne ustanove, ko se posvetite družini. Kje jemljete neumorno energijo za svoje delo?

Družini se rada posvečam in ne morem se izogniti klišejskemu odgovoru, da mi prav družina zagotavlja mirno in varno okolje, iz katerega črpam tudi energijo za delo. Pri tem mislim tako na širšo družino kot na ožjo – hčerka Alma in Miljenko sta me pravzaprav spodbudila in podprla pri tem, da sem sploh kandidirala za to funkcijo, zdaj pa strpno prenašata manj urejeno gospodinjstvo in moje večerne umike za računalnik. Zdaj le z veliko usklajevanja lahko vsak dan skupaj sedemo h kosilu, a se tega kar držimo. Že od nekdaj pa sem navajena, da je moje delo tudi moj hobi, da službe in prostega časa ne ločujem, če to ni zares potrebno. Rada se tudi vračam domov, v Novo mesto, spremljam dogajanje na kulturnem področju in se veselim vsakega uspeha. Predvsem sem navdušena nad mlado literarno založniško sceno pa gledališčem in fotografijo.

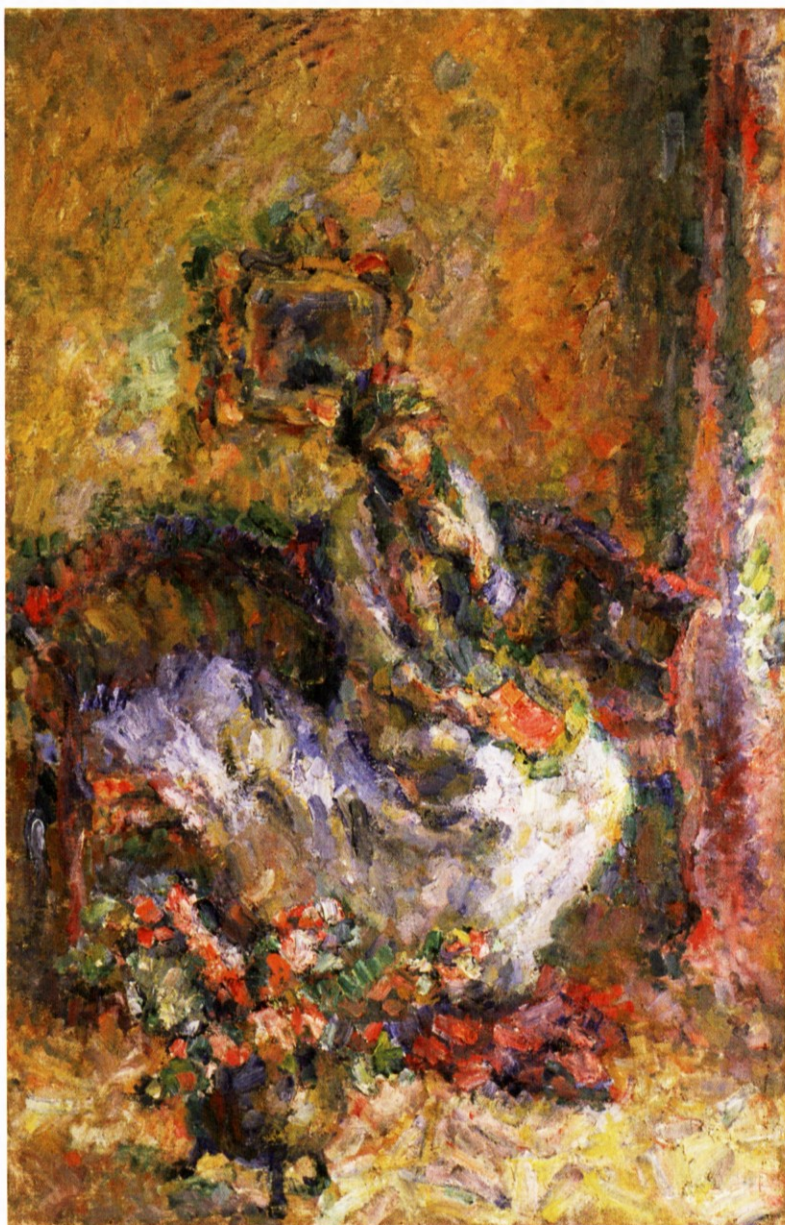

Alma in Barbara, maj 2008.

Želim vam uspešno, ustvarjalno delo še v prihodnje, delo, ki povezuje preteklost, sedanost in prihodnost, delo, ki kaže na tokove, ki so se prepletali okoli nas nekoč in se prepletajo danes in da bi nam še v bodoče vaše raziskave razsvetlile tudi likovno bogastvo dolenske dežele.

Hvala za vabilo, pogovor in dobre želje.

Rihard Jakopič: SPOMINI, 1912, olje, platno, 153 x 98,5 cm

Joža Miklič

KAKŠNO KRIZO IMAMO?

Vrednostni papirji so že nekaj let sestavni del naložb večine investitorjev s povprečnimi prihodki. Zadnja leta je cvetelo predvsem trgovanje z delnicami poznanih delniških družb, zlasti tistih, v katerih so mnogi pričakali svojo pokojnino ali pa imajo v njih zaposlene svoje otroke in vnuke. Poleg delnic so se lepo uveljavile v investicijskem svetu še točke vzajemnih skladov pa tudi obveznice ter delnice tujih družb, investicijskih skladov in skladov z zagotovljenimi donosi. Borznoposredniške družbe so kar nekaj let trgovale z vrednostnimi papirji tako, da so vlagatelji nenehno pridobivali pri vrednosti naložb, dividend pa tudi obresti. V javnosti se je začelo govoriti in pisati o finančnih mogočnejih. Nekateri, kot na primer Istrabenz, so opuščali svoje dejavnosti in se preusmerjati zgolj v finančne posle, drugi, na primer ljubljanska Poteza, so z visokimi zaslužki odkupili pomemben lastninski delež banke nacionalnega interesa, Perspektiva iz Bele krajine pa je pokupila vse južno od Ljubljane, kar je obetalo zaslužek in ni v Krki, d.d. Nekateri so seveda tudi pretiravali, kot na primer Dadas, ki pa ga javnost niti ni tako strogo ocenjevala, kot bi bilo koristno za vlagatelje pri njem.

Pred nekaj meseci so mediji zagnali vik in krik, da posojilodajalci v daljni Ameriki s hipotekami zavarovanih posojil ne morejo unovčiti, ter imenovali banke, ki jim grozi bankrot. Nezaupanje v vrednostne papirje in sploh v bančne hiše je v hipu preplavilo svet, da so cene delnic nezadržno upadale. Delnica Krke se je na primer skoraj prepolovila. Investitorji v vrednostne papirje že nekaj mesecev samo nemočno ugotavljajo, da njihovo premoženje kopni in izginja ali, kakor je v Dolenjskem listu ugotavljala brokerica domače borznoposredniške hiše, je pravljice o visokih donosih vrednostnih papirjev zaenkrat konec.

Mnogi, predvsem manj zahtevni investitorji, se sprašujejo, kako je mogoče tako rekoč čez noč vrednost naložb tako drastično zmanjšati, ko pa vendar delniške družbe okoli nas ne poslujejo slabo, nasprotno, širijo se na vedno več trgov, povečujejo obseg proizvodnje in skrbno gospodarijo s premoženjem. Zakaj se torej njihovo premoženje, ki ga predstavljajo njihove delnice, nenadoma in v tako veliki meri znižuje in kakšne posledice lahko pričakujejo glede na zaposlitvene možnosti. Če bo premoženje delniške družbe razvrednoteno in bo zato njegova cena izjemno nizka, bo postala lahek plen domačih ali tujih prekupčevalcev, za katere pa se ve, da jim je figo mar dolgoročna zaposlitvena možnost okolja. Zaradi presoje teh bistvenih dilem je dobro čim bolj spoznati finančni položaj celotnega gospodarstva v okolju, predvsem pa delniških družb, katerih cene delnic tako drastično padajo. Odgovorili si bomo vsaj na vprašanje, ali je s prodajo

delnic potrebno pohiteti kljub padanju cen ali pa je bolje počakati, da se umirijo razmere na finančnih trgih.

V regiji Jugovzhodne Slovenije je 2.059 gospodarskih družb. Od vseh družb je 40 velikih in 40 srednje velikih, v njih je 65,8 odstotka vseh zaposlenih, razpolagajo s 76 odstotkov premoženja in ustvarijo 70 odstotkov vseh prihodkov. Cene njihovih izdelkov in storitev so se v lanskem letu povečale za 5,4 odstotka obseg industrijske proizvodnje pa je za 1,6 odstotka večji. Dobrih 90 odstotkov svojega uvoza pokrivajo z izvozom, ki ga iz leta v leto povečujejo. Kar 74,8 odstotka čistih prihodkov od prodaje je ustvarjenih v predelovalni industriji, v gradbeništvu 7,3 odstotka in v trgovini z izdelki široke potrošnje 9 odstotkov. Delež drugih enajstih dejavnosti je skromen. Pogled v podatke družb po občinah nakazuje, da je v mestni občini Novo mesto 48,4 odstotka vseh zaposlenih v regiji, ki ustvarijo 66,6 odstotka vseh čistih prihodkov od prodaje.

Družbe so v letu 2007 prodale za 4,9 milijona evrov svojih izdelkov in storitev kar je za 21,7 odstotka več kot leto prej. Najbolj se je povečala prodaja v države Evropske unije (za 24,9%) v proizvodnji motornih vozil, farmacevtskih izdelkov, karoserij za vozila, polprikolice, prikolic in električnih gospodinjskih strojih oziroma napravah. Delež teh dejavnosti v izvozu regije je znašal 83,1 odstotka in je bil v pretežni meri ustvarjen v velikih družbah v mestni občini Novo mesto. Primerjava podatkov v državi potrjuje dejstvo, da izvozni potenciali v drugih dejavnostih oziroma v majhnih družbah v regiji še niso izkoriščeni. Družbe so povečale tudi svoje finančne prihodke za 7,9 odstotka, vendar le-ti še vedno predstavljajo manj kot en odstotek v vseh prihodkih, kar potrjuje, da finančna industrija v državi, predvsem pa v regiji, krepko zaostaja za evropsko in svetovno. In kako je z odhodki v regiji? V preteklem letu so bili za 0,4 odstotka višji od prihodkov, kar ni najbolje. Bolj kot prihodki je naraščala nabavna vrednost prodanega blaga in materiala ter storitev, odpisi, amortizacija in finančni odhodki. Zanimivo pa je dejstvo, da so v strukturi odhodkov upadli stroški dela, kar je lahko posledica boljše tehnične opremljenosti ali pa omejevanje zaposlovanja na najnujnejše, saj se je zaposlenost v primerjavi s preteklim letom povečala le za 6,9 odstotka. Povprečna plača se je povečala za 5,1 odstotka in je znašala bruto 1.226 evrov, največ v družbah v mestni občini Novo mesto. Preko tisoč evrov je bila povprečna plača še v družbah v občinah Šentjernej, Šentrupert, Škocjan, Šmarješke Toplice, Trebnje, Kostel in Loški potok. Regija je presegla povprečno mesečno bruto plačo na zaposlenega v državi za 2,9 odstotka. Večji del družb južno od Ljubljane je ustvarilo več dodane vrednosti, vse družbe skupaj 19,4 odstotka, z izgubo pa je leto zaključilo 230 družb. Na zaposlenega je bilo v družbah ustvarjeno povprečno 38,3 tisoč evrov neto dodane vrednosti, indeksi največje rasti pa se nakazujejo v družbah občin Mokronog-Trebelno, Mirna Peč, Dolenjske Toplice, Straža in Loški potok. Naraščal je tudi čisti dobiček in bil v letu 2007 za 12,3 odstotka višji od preteklega leta, njegov pozitivni trend pa je opaziti zlasti pri malih podjetjih. Sicer pa neto čisti dobiček narašča že vse od leta 1998, ko je znašal 44,4 milijona evrov, do leta 2007, ko je dosegel 263,2 milijona evrov. Razveseljiv je podatek, da v istem obdobju čista izguba nenehno upada in je leta 2007 znašala še 11,1

milijona evrov. Rezultati poslovanja se torej v regiji v pretežni meri izboljšujejo, njihov trend pa je pozitiven že deset let.

Rezultatom primerno se giblje tudi vrednost njihovega premoženja, ki se je v primerjavi s preteklim letom povečalo skoraj za 19 odstotkov. Družbe so največ vlagale v osnovna sredstva in v dolgoročne finančne naložbe. Njihove terjatve in zaloge so sicer narasle, vendar se ne povečujejo v strukturi kratkoročnih sredstev. Povečanje premoženja, ki so ga omogočali dobri poslovni rezultati, se izkazuje tudi v rezervacijah in pokrivanju dolgoročnih sredstev s kapitalom. S kapitalom, dolgoročnimi rezervacijami in dolgoročnimi obveznostmi je bilo ob koncu leta 2007 financiranih 94,4 odstotka dolgoročnih sredstev in zalog. Ustrezno financiranje sredstev lahko ocenjujemo kot poslovno previdnost družb pa tudi njihovo pripravljenost na morebitne slabše čase.

Kako pa so poslovali podjetniki, ki jih je v regiji 3.850, od tega dva srednje velika. Imeli so 4.583 zaposlenih, njihovo premoženje je bilo vredno 344,9 milijona evrov, prodali pa so izdelkov in storitev za 422,2 milijona evrov. Poleg podjetnikov v predelovalni dejavnosti so pomembne rezultate dosegali v gradbeništvu, trgovini, gostinstvu, prevozništvu in poslovnih storitvah. Podjetniki so pomemben gospodarski subjekt v mestni občini Novo mesto ter v občinah Trebnje in Črnomelj. Čeprav so večina prihodkov ustvarili v državi, pa narašča tudi njihov izvoz tako na evropske kot druge trge. Zanimivo je, da so podjetniki bolj obvladovali odhodke kot družbe, saj je trend njihove rasti nižji od trendov rasti njihovih prihodkov, kar je povečalo njihovo dodano vrednost kljub temu, da je okoli 10 odstotkov podjetnikov poslovalo z izgubo. Neto poslovni izid podjetnikov narašča zadnjih šest let, prav tako njihovo premoženje, ki ga je največ v osnovnih sredstvih in terjatvah do kupcev. Več kot polovico premoženja so pokrivali z lastnim kapitalom, naraščajo pa jim dolgoročne obveznosti in dolgovi do dobaviteljev. Čeprav ni možno ocenjevati zadeve kot slabe ali celo kritične, jim bo to v prihodnje zmanjševalo razvojne možnosti.

Zadruga so bile manj uspešne od družb in podjetnikov. Njihovi prihodki so bili nižji od odhodkov, zato je nastala skoraj štirikrat večja neto izguba kot v letu 2006. Zmanjšale so tudi zaposlitve, vendar imajo še 634 zaposlenih. Njihov gospodarski položaj je kritičen in zahteva ukrepe, ki bodo omogočili uspešnejše poslovanje.

Za državo je gospodarstvo Jugovzhodne regije pomembno, ker ustvarja 6,4 odstotka njenih prihodkov. Rast prihodkov je hitrejša kot v državi. Regija ustvarja 7,2 odstotka neto dodane vrednosti države in 7,7 odstotka njenega neto čistega dobička, žal pa je rast zadnjega v regiji počasnejša kot v državi, kar bi lahko pripisali slabše razvitemu podjetništvu in storitvenih dejavnosti. V regiji je zaposlenih 6,3 odstotka vseh zaposlenih v državi, ki uporabljajo le 4,4 odstotka njenega premoženja, vložili pa so v premoženje kar 5,2 odstotka lastnega kapitala. Družbe v regiji ustvarijo 60 odstotkov prihodkov z izvozom, družbe v državi pa le 28,5 odstotka. Pomembno je tudi dejstvo, da neto dodana vrednost na zaposlenega v regiji presega doseženo v državi za 14 odstotkov, čisti dobiček na zaposlenega pa celo za 21,8 odstotka. Kapital družb v regiji prinaša 2,9 odstotka boljše dobičke kot v državi. Družbam v regiji sledijo rezultati podjetnikov. Manjša

Joža Miklič
KAKŠNO KRIZO IMAMO?

kot v državi je tudi zadolženost.

Regijsko gospodarstvo je, sodeč po zabeleženih dejstvih, trdno in razvojno naravnano, v njem še zdaleč niso izkoriščene možnosti in priložnosti za doseganje boljših rezultatov poslovanja. Podobne so ocene za Slovenijo pa tudi za Evropsko unijo. Kje so torej osnove za preplah na Wall Streetu, tokijski in drugih borzah? Kdo jih je ustvaril in zakaj? So razlogi v pridobivanju denarja od držav vzhodne Evrope, arabskega sveta in Azije s pomočjo plačilnih instrumentov, ki nimajo realnega pokritja, kot opozarja Jože Colarič*? Predvsem se ve, kdo je za nastale razmere odgovoren, ne ve pa se, kako namerava ukrepati, da se bo vračalo zaupanje investorjev v vrednostne papirje. Razsodni gospodarstveniki, ki se zavedajo svojih odgovornosti, ponavljajo, da mora vsak v svoji delovni sredini ravnati razmeram primerno, se izogibati izvedenim finančnim instrumentom, pretiranemu zadolževanju za menedžerske odkupe družb in podobnim anomalijam. Svoje pa morajo storiti tudi mediji, ki naj se izogibajo pretiranim napovedim o poglobljanju krize in dosledneje sledijo obljubam oziroma odgovornemu ravnanju pooblaščenecv.

Vir podatkov
<http://www.ajpes.si/IOLP>
Sobotna priloga Dela 18.10.2008;
Sveta ni konec, gremo naprej

Rihard Jakopič: ZIMA, 1904, olje, platno, 155 x 120 cm

K VPRAŠANJU AVTOHTONOSTI SLOVENCEV NA HRVAŠKEM

UVOD

Slovensko-hrvaške odnose označuje precej problemov: od neuskaljene morske in kopenske mejne črte prek odprtih gospodarskih vprašanj do statusa slovenske skupnosti. Slovenija meji na Hrvaško na 546 km dolgi kopenski črti. Zaradi lastnosti rečnega toka Sotle, Drave in Mure je veliko nejasnosti in različnih evidenc, zmedo pa povečuje tudi veliko število dvolastnikov. Toda to je obenem tudi prednost, saj je na obeh straneh meje znaten del lokalnega prebivalstva očitno vezan na razmeroma stalne oblike čezmejne komunikacije. Mnogi so si tudi v sorodu: posledica večjega števila čezmejnih porok v preteklih desetletjih. Varnostni in gospodarski nadzor nove »schengenske« meje je stike sicer začasno omejil. Toda po drugi strani ta situacija sili obe državi tudi v nekatere pragmatične rešitve za obmejno prebivalstvo. Desetletja je odprta meja omogočala neovirane selitve. Pred drugo svetovno vojno je bil za priseljevanje privlačen zlasti Zagreb, ki je dobival krepak priliv prebivalstva tudi z Dolenjske in Posavja. Po drugi svetovni vojni se je selitveni tok dokaj uravnotežil, saj so novi industrijski obrati v Sloveniji nudili delovna mesta tudi mnogim iz Hrvaške. Čezmejne poroke in urbanizacija so torej ustvarjali slovensko skupnost na današnjem Hrvaškem. Toda mar je to vse? Se politične meje med dvema narodom dejansko prekrivajo s tako imenovanimi »etničnimi«?

V luči slovenskega narodnega vprašanja je glede Slovencev na Hrvaškem dolga desetletja vladal molk. To vprašanje se v skupni državi ni nikoli izpostavljalo. Po osamosvojitvi in vzpostavljanju meje kot novega dejavnika v medsebojnem teritorialnem stiku pa je kmalu zavel nov veter. V burnem obdobju mednarodnega uveljavljanja obeh držav in izpostavljenimi problemi kopenske in še bolj morske razmejitve ter drugih odprtih postavk (vzdrževanje NEK, varčevalci, slovensko kupovanje hrvaških podjetij idr.) je vprašanje Slovencev na Hrvaškem igralo vselej podrejeno vlogo. A izpostavljalo se je le, še posebej potem, ko je ob sprejemanju novelirane hrvaške ustave izrecna omemba Slovencev kot manjšin izpadla iz besedila tega dokumenta. Toda nič manj ni pomembno oblikovanje slovenske politike do Slovencev po svetu, ki pa se je v težnji po jasnem razmejevanju med kategorijami manjšinstva, izseljenstva in zdomstva v primeru Slovencev na Hrvaškem znašel v precepu med prvima dvema kategorijama. Razmeroma skromno število opravljenih raziskav je vendarle predstavilo mnoge plati te skupnosti, dokončno sodbo glede »avtohtonosti« Slovencev na Hrvaškem (za to je predvsem šlo) pa so vendarle prepustili prihodnosti. V Nacionalnem atlasu Slovenije (2001) sta bili ločeno poudarjeni obe kategoriji: prva obsega maloštevilčne lokalne skupnosti vzdolž slovensko-hrvaške meje, druga, ki predstavlja glavnino slovenskega etničnega korpusa na Hrvaškem, pa je predvsem mestna populacija različnih generacij. Toda dilema

je ostala tudi zaradi bližine in že dokaj stare navzočnosti Slovencev predvsem na Reki in v Zagrebu. Kako je torej z avtohtonostjo Slovencev na Hrvaškem? In koliko to kategorijo v našem odnosu do te skupnosti potrebujemo?

Obsežnost tematike nikakor ne dopušča podrobnejšega prikaza posameznih poselitvenih jeder. Namen tega zapisa je opozoriti na nekoliko zanemarjeno dimenzijo skupnega slovenskega kulturnega prostora, ki v tem primeru očitno niha med manjšinstvom in diasporo. Vendar se je treba že v začetku ograditi od kategoričnih sodb v eno ali drugo smer ter se v sklepu vprašati o realnih vezeh z območjem, ki je s Slovenijo dovolj povezano in odprto, žal pa v praksi pogosto prezrto.

O POJMU IN PROBLEMU AVTOHTONOSTI

Razčistimo najprej pojem in problem avtohtonosti. Manjšinske pravice so v slovenski manjšinski praksi vezane na merila avtohtonosti. Tudi slovenske skupnosti v »zamejstvu« imajo glede na navezanost na okolje lahko zelo različen pravni status in tudi raven političnih odnosov se praviloma opazno razlikuje od priseljenskih skupnosti. Zato ni odveč nekoliko širši premislek o kategoriji avtohtonosti, o kateri se tako na ravni strokovnega in znanstvenega proučevanja kakor na ravni pravnih in političnih odnosov krešejo mnenja.

Pojem avtohtonosti sodi med termine, ki so ga iz splošne uporabnosti in omenjenosti v zadnjih desetletjih pričeli izrivati ali zamenjevati drugi termini, kot so na primer »tradicionalna prisotnost ali naselitev«, »zgodovinska navzočnost«, »tradicionalna poselitev« in podobno. Termin so zagovarjale in prakticirale predvsem srednje- in vzhodnoevropske države (na primer Nemčija), ki so tudi svojo državnost utemeljevale predvsem s tako imenovanimi »etničnimi« kriteriji, za razliko od zahodnoevropskih držav, ki gradijo svojo politično identiteto na zgodovinskem obstoju in posedovanju določenega teritorija (na primer Francija). Na prvi pogled se zdi razlika med »etatističnim« in »etničnim« principom etnogeneze (nastanka narodov) zelo velika, tako rekoč diametralno nasprotna, a nas nekaj utečenih praks hitro prepriča o nasprotnem. Tako je francoska »nation« seveda utemeljena na državni zavesti in historični tradiciji; razlike med Baski na jugozahodu Francije in Alzačani na severovzhodu ter morda Bretonci v Bretaniji so po tem naziranju le v tem, da Francozi priznavajo le dialekte / regionalne jezike, ne pa tudi njihove manjšinskosti (v tem primeru: baskovske, nemške); vsi so Francozi. Vendar je odnos Francije – zanimivo – povsem drugačen, ko gre za »frankofone« v dolini Aoste v Italiji; ta je zaščiten kot manjšina, podobno kot v praksi srednje in vzhodne Evrope tako s strani Italije in tudi njene »zaščitnice« Francije. Države Iberskega polotoka, Britanskega otočja, Francije, Švice in Beneluksa imajo svojo historično predhodnico v srednjeveški državi oziroma drugače politično definiranem teritoriju. V obdobju evropske »pomladi narodov« med 18. in 19. stoletjem se je »narod« definiral na že definiranem teritoriju. Odločilna je bila torej politična kohezija, ki je raznoliko prebivalstvo (po jeziku, na primer) zadržalo skupaj in ob uveljavljanju državnih institucij skušalo obstoječe razlike zmanjševati. Ponekod ni uspelo (na primer Irska) in so si »narodi« z narodnimi gibanji ustvarili svoje države. Drugod

so se uveljavili močni regionalizmi (dejansko: nacionalizmi) in dosegli v različnih obdobjih določeno stopnjo avtonomnosti. Škotska in Wales imata znotraj Združenega kraljestva dokaj samosvoj položaj. Katalonija si je izborila znatno »regionalno« avtonomijo, Baskija to poskuša z bolj nasilnimi sredstvi že dalj časa. Belgija se je na podlagi flamsko-valonske (jezikovno-kulturne) polarizacije že znotraj Evropske unije preoblikovala iz unitarne v federalno obliko. Vsi pomembnejši »regionalizmi« v sodobni Evropi imajo dejansko etnično podlago.

Drugače je bilo in je v drugih evropskih državah, še posebej tistih, ki so utemeljevale oblikovanje političnih meja glede na etnične kriterije. Tako so tudi nastajale. Slovenija sodi med značilne tovrstne države in tudi narode. Oblikovanje političnih meja v 19. in 20. stoletju je bilo dramatično in polno konfliktov, izvedenih plebiscitov in načrtovanih ter izvedenih množičnih selitev. S temi ukrepi so skušali najti »pravične« politične meje, kar pa je bilo povezano z velikimi težavami, ki izhajajo iz prepletenosti etnične pripadnosti na lokalni ravni. Enostavne »etnične« meje ni. Za kompenzacijo so v bilateralnih in multilateralnih (mirovnih) sporazumih določili varstvo pripadnikov narodov, ki je po razmejitvi ostal zunaj »svoje« države. Manjšine kot pravno-politični fenomen so stvar predvsem 20. stoletja. Upoštevali so »avtohtone« manjšine. Tudi v prej omenjenih državah »etatistične« provincije so različne mere avtonomije dodeljevali predvsem skupnostim, ki so že dalj časa kot oblikovani družbeni agregati naseljeni na določenem ozemlju. Danes so manjšinske zaščite večinoma rezervirane za te »avtohtone« populacije tudi tedaj, ko so priselitveni valovi oblikovali bistveno številčnejše imigrantske skupnosti.

Pri tem se je pojavilo vprašanje, kaj avtohtonost sploh je. Pojem v bolj naravoslovnih disciplinah navadno uporabljamo za opredelitev bitij, ki so izvorna na nekem določenem območju. Dobesedno to pomeni »tu nastalo« ali bolj splošno »domačo« populacijo. Izraz se je uveljavil za prebivalstvo, ki je že v času oblikovanja modernih narodov prebivalo na določenem teritoriju. Avtohtonost je implicitno zahtevala tri temeljne pogoje: kolektivno naravo (skupnost, organiziranost, skupne značilnosti), teritorialnost (oblikovanje kulturne pokrajine, vzpostavljanje različnih interakcij) ter seveda čas. Za slednjega je bilo v razpravah o tem vprašanju precej polemik. Izoblikovali sta se dve struji: po prvi je datacija avtohtonega prebivalstva vezana na preverljivo zgodovinsko izpričano prisotnost izbrane skupine (skupnosti) ljudi na določenem teritoriju. Po drugi je avtohtonost vezana na enostavnejšo definicijo: za avtohtonost zadoščajo tri kontinuirane generacije na vsaj okvirno istem ozemlju. Čeprav se zdi druga različica bolj jasna, skriva v sebi veliko past: da bi avtohtonost preverjali osebno ali družinsko. To pa je družbeno težko sprejemljivo in tudi tehnična izvedba predstavlja vse prej kot lahko opravilo. Tako nam ostane ohlapnejša prva opredelitev.

Avtohtonost se je kot relevanten pojem uveljavil tudi v slovenski manjšinski zakonodaji. Je torej ustavna kategorija, ki ima za madžarsko in italijansko skupnost tudi jasno določeno območje veljavnosti vsaj nekaterih elementov pravnega varstva. Statusno sta obe manjšini izenačeni po določenih ustave. Po Zakonu o romski skupnosti je tudi ta opredeljena kot avtohtono prebivalstvo z ohlapnimi teritorialnimi

opredelitvami. Na drugi strani so skupnosti Slovencev po svetu, ki jih vprašanje avtohtonosti še kako zadeva. RS ima do »avtohtonih« manjšin drugačen odnos kot do izseljencev. To narekujejo tako praktične priložnosti (za manjšine je to predvsem raznovrstnost prevoznih možnosti, mogočih zaradi ozemeljskega stika) in bilateralni sporazumi. Načeloma naj bi med nacionalnimi in bilateralnimi akti ne bilo kolizije ali celo nasprotij, povsem izključeno pa to ni. Ob tej razpravi je treba opozoriti tudi na zelo pogosto napačno rabo izraza »matica«. Slednji izraz seveda pritiče le skupnostim Slovencev po svetu, ki seveda niso vsi »izseljenci« (tisti ki so se izselili – to je prva generacija; drugi so njihovi potomci). Pravilno bi se torej glasilo »slovenski izseljenci in njihovi potomci« (za katere vemo ali smo prepričani, da so na nek način nosilci elementov slovenske identitete). Za Slovence v sosednjih državah, torej za pripadnike slovenskih avtohtonih manjšin v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in deloma na Hrvaškem, pa velja, da je Slovenija zanje »država matičnega naroda«, ni pa »matica«. Slednji termin smo očitno privzeli zaradi kratkosti in priročnosti, podobno kot izraza »zamejci« in »zamejstvo«. V praksi se je torej treba nujno ozirati na dosežene bilateralne sporazume, ki predstavljajo bistven del manjšinske zaščite.

Pojem avtohtonosti je torej prvenstveno dediščina srednje in vzhodne Evrope, nastala iz potrebe po razlikovanju pripadnikov narodov, ki so po oblikovanju nacionalnih držav ostali ločeni od svojih rojakov v drugi – sosednji državi kot pripadniki manjšine. Kljub številnim dilemam in pomislekom, ki so nastali pozneje, ko so ob množičnih individualnih selitvah nastajale nove etnične skupnosti v teh državah, je avtohtonost pomenila izhodišče za določanje nekaterih posebnih manjšinskih pravic. Dejansko so praktično vse manjšine v evropskih državah mišljene kot »avtohtone«. Za sabo imajo namreč dediščino bilateralnih in multilateralnih sporazumov, ki jim zagotavljajo poseben položaj kot neke vrste nadomestilo za izgubljene možnosti narodnega in kulturnega razvoja. Avtohtonost sicer poudarja dve bistveni značilnosti manjšinstva: teritorialnost in kolektivnost. Oboje namreč ustvarja skupnost v pravem pomenu besede ter jo družijo oziroma (v neugodnih razmerah) razdružuje s širšo skupino – narodom. Ker pa ta kriterij poudarja tudi lokalnost in kulturne ter ekonomske interakcije znotraj »lastnega« teritorija, je s tem poudarjena tudi avtonomnost kulturne artikulacije posameznih manjšinskih skupnosti. Drugim, torej tako imenovanim »izseljenskim« skupnostim tudi po več generacijah navadno pripadajo predvsem prednosti, ki si jih ustvarijo s samoorganizacijo ter določeno podporo delovanja kulture in izobraževanja, ki jih omogočajo v večjem številu evropskih držav. Mnogi danes temu izrazu in njegovi rabi niso naklonjeni. Toda premalo se zavedajo, da realno predstavlja temelj tistemu, kar v svetovnem merilu pomeni prednost Evrope: manjšinsko pravno in iz njega izhajajoče stvarno varstvo (zaščita) narodnih manjšin; to naj bi preprečevalo konflikte in spopade za ozemlje, zagotavljajoče pripadnikom manjšin polnovreden narodni in kulturni razvoj. Ti cilji marsikje niso uresničeni zaradi različnih kršitev. Po drugi strani pa imamo v Evropi nekaj primerov dobrih praks manjšinske zaščite; mednje sodi tudi Slovenija, ki svojima avtohtonima manjšinama (Italijani, Madžari) zagotavlja nesporno visoko raven formalne in stvarne zaščite. In

danes govorimo tudi o prednostih pripadnikov manjšin: o njihovem človeškem potencialu, ki ga predstavljajo kot povezovalci med državami, regijami, kulturami in narodi.

Kriterij avtohtonosti torej ni odločilen za oblikovanje dolgoročne politike do slovenskih manjšin v sosednjih državah oziroma Slovencev po svetu v širšem smislu. Smiselna je, če ima za to realno podlago: predvsem način poselitve in organizacijo v prostoru. A tu smo pri Slovencih na Hrvaškem zopet v dilemi. Zelo aktivna so nekatera društva po večjih mestih, realno (predvsem glede na zgodovinsko-teritorialno kontinuiteto vezanih pet naseljitvenih območij ob slovensko-hrvaški meji, pa dejansko ne.

SLOVENCİ NA HRVAŠKEM SO BILI DOLGO (SKORAJ) ZAMOLČANA SKUPNOST

Slovenci na Hrvaškem so bili desetletja v skoraj popolni senci medijske pozornosti in tudi slovenskega zavedanja. Medtem ko so bila klasična območja slovenske poselitve na avstrijskem Koroškem, na Tržaškem in Goriškem prebivalcem Slovenije poznana vsaj po imenu in se je periodično omenjalo vprašanje slovenskega izseljstva, Slovencev na Hrvaškem ni nihče omenjal. Na vsem Hrvaškem je bilo po zadnjem popisu leta 2001 dobrih 13.000 oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Pred desetletji so bile številke precej višje; pred drugo svetovno vojno jih je bilo še 38.000, v petdesetih letih se je dvignilo na okrog 48.000, se ob popisu leta 1961 spustilo na predvojno raven, nato pa pričelo naglo nazadovati. Leta 1991 jih je bilo še okrog 25.000. Najmočnejše poselitveni jedri sta danes Zagreb in Reka, razmeroma številčne skupnosti pa so tudi v Splitu in Pulju; povsod v navedenih krajih so tudi dobro organizirani in kulturno dejavni. Živel so v isti državi, toda način njihovega kulturnega življenja in vzdrževanja identitete je bil značilen manjšinski. Šele v devetdesetih letih je z razpravami V. Bukič¹ širše predstavila ta ne ravno majhen del prebivalstva slovenskega jezika in identitete ali pa vsaj slovenskega etničnega izvora. Obsežen zbornik in nadaljnje terenske raziskave pa tudi širjenje organizacijske mreže Slovencev na Hrvaškem so pokazali, da gre za dinamično in notranje dokaj raznoliko skupnost.

Vzdolž slovensko-hrvaške meje je nekaj manjših območij, kjer prebiva slovensko prebivalstvo že več stoletij; je torej v pravem pomenu besede »avtohtono«. Tam je že izpred pričetkov formacije modernega slovenskega naroda. Ta območja so na Savudrijskem rtu, Kaštelu, Črnci pri Sočergi v Istri, predelu vasi Rupe in Šapjane nad Kvarnerskim zalivom, območju Prezida v Gorskem Kotarju ter Štrigovi in sosednjih vaseh v Medmurju. Razporejeni so torej vzdolž skoraj celotne meje, vendar v dokaj skromnem številu.² V obmejnem pasu je slovenskega prebivalstva sicer precej več, vendar je naseljeno izrazito razpršeno. Delež Slovencev niha od pol do nekaj odstotkov; največ v občinah Buje, Opatija in Čabar (dobre 3 odstotke), drugod pa okrog odstotka ali še manj.³ Med območji poselitve vsekakor izstopata Zagreb in Reka; slovenske skupnosti so tu zdaleč najštevilčnejše in tudi najbolje organizirane, zelo zanimiv in sorazmerno dolgotrajen je tudi njihov historiat. Slovenci so prisotni v praktično vseh večjih mestih in regionalnih središčih; še posebej izpostavljam Pulj, Split

1 Kržišnik Bukič Vera, 1995, Slovenci v Hrvaški, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, str. 20

2 Nacionalni atlas Slovenije, 2001, Založba Rokus, Ljubljana, 131 (avtor: Jernej Zupančič)

3 Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško (ur. Vera Kržišnik Bukič), 1997, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 24–26

in Dubrovnik. Poenostavljeno je mogoče ločiti tri skupine: glavnino predstavljajo priseljenci v večjih mestih ter njihovi potomci, manj je onih na podeželju v obmejnem pasu (rezultat mešanih čezmejnih porok), najmanj pa Slovencev na območju stare, tradicionalne, avtohtone poselitve, ki se sklenjeno drži slovenskega državnega teritorija. Toda med temi tremi skupinami so precejšnje razlike zlasti v njihovi genezi, pa tudi po socialni strukturi. Zgodovinske razlike pa nas ponovno vodijo k premisleku o avtohtonosti hrvaških Slovencev. V luči presoje selitvenih tokov na eni ter politično-teritorialnih sprememb na drugi strani morda teze o avtohtonosti vendarle segajo tudi po neskljenem delu slovenske poselitvene kontinuitete na Hrvaškem.

Najštevilčnejša slovenska skupnost se je oblikovala v hrvaški prestolnici, Zagrebu. Mesto je bilo na križišču poti med Podonavjem, srednjo Evropo in severnim Jadranom. Posebej nagel razvoj beleži v 19. stoletju, in sicer po zaslugi rastočega prometa in industrializacije. Urbana dinamika je privlačila priseljence iz bližnjih območij, zlasti Zagorja. Veliko pa jih je prihajalo tudi s slovenske strani: z današnje Dolenjske, Posavja in Štajerske. Ker na slovenski strani v bližini ni bilo velikega urbanega središča, je bil Zagreb pogosta izbira. Posebno vlogo je imela zagrebška univerza, ki je bila pred letom 1919 (ko so ustanovili univerzo v Ljubljani) najbližja in očitno cilj mnogih ukažejnih Kranjcev in Štajercev. Pozneje jih je veliko tam tudi ostalo, saj najdemo številna znana imena tako med profesorji na univerzi in na licejih. Med priseljenci so bili ljudje vseh socialnih slojev, od gospodinjskih pomočnic do lastnikov lokalov in že omenjene intelektualne elite. Bili so tudi tovarnarji, kot na primer Vilim Bizjak; po drugi svetovni vojni je iz tega podjetja zrasla tovarna Kraš. Slovenska skupnost je morala biti dokaj številčna in očitno tudi vplivna. Prav zaradi tega se je razmeroma kmalu razvilo tudi živahno slovensko kulturno življenje. Prvo društvo je bilo ustanovljeno leta 1908: Slovensko društvo Lipa. Leta 1928 so ustanovili Slovensko prosvetno društvo, leto pozneje pa Narodno knjižnico in čitalnico. Pozneje so zgradili tudi narodni dom, ki je bil priljubljeno zbirališče zagrebških Slovencev. Druga svetovna vojna jih je precej prizadela. Po vojni se je društveno življenje obnovilo, vendar je naglo doseljevanje v mesto zmanjševalo delež in tudi vpliv slovenskega življa. Asimilacija je napredovala, kar so zaznali tudi statistični popisi, po katerih se je število Slovencev stalno zmanjševalo. Leta 1991 jih je bilo še nekaj nad 7.000. Slovenski dom deluje kot društvo in ustanova še danes.⁴

Druga najštevilčnejša skupina Slovencev živi na Reki. Mesto ob kotu Kvarnerskega zaliva ima vrsto posebnosti, ki izhajajo iz burne zgodovine. Oblastniki so se pogosto menjali, kar je pustilo svojevrsten pečat. Prometno je bila namreč bolj odprta prek Postojne na Ljubljano kot pa prek Gorskega Kotarja na Hrvaško. Poleg Trsta in Benetk je bila Reka pomembno okno v svet, še posebej potem, ko jo je avstrijski nadvojvoda Karel VI. razglasil za svobodno pristanišče. Živahno trgovanje je privlačilo tudi številne priseljence iz slovenskih krajev. Naj omenimo, da se je prav na Reki nekaj let šolal Primož Trubar; mesto je bilo torej že tedaj pomembno. Slovenski priseljenci so se v mestu dobro znašli. Med znamenitimi Rečani je zato najti več slovenskih priimkov. Mednje sodita na primer trgovec in ladjar Andrej Ludvik Adamič, ki je deloval v poznem 18. stoletju, ter Josip

4 Todorovski Hlinka, Jerman Silvin, 1999, Slovenski dom v Zagrebu 1929–1999, Kulturno prosvetno društvo Slovenski dom, Zagreb

5 Arbiter Slavko, 2006, Slovenci na Reki, združeni v KPD »Bazovica«, Reka, str. 3–8

6 glej prejšnjo opombo, str. 15

7 Lukežič Irvin, 2007, Fluminensia Slovenica, Izdavaški center Rijeka, Rijeka, str. 171–178

8 Plevnik Danilo, 1998, Slovenci na Hrvaškem, Črnomelj, Zveza svobodnih sindikatov, str. 20

9 Valvasor Janez Vajkard, 1984, Slava vojvodine Kranjske, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 15 (priredba, izbrana poglavja)

10 Zgodovina Slovencev, 1979, Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 321 in 357

11 Medved Drago, 1995, Slovenski Dunaj, Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj

Gorup, dobrotnik in mecen slovenske in hrvaške kulture v mestu.⁵ Le malo ljudi ve, da je v mestu ob Kvarnerskem zalivu pomemben del življenja deloval naš dolenjski znanec Janez Trdina. Ta kraj je moral zapustiti zaradi svojega narodnokulturnega delovanja. Podobno kot za Zagreb lahko ugotovimo, da je bilo mesto v smislu prebivalstvenega in gospodarskega utripa kar opazno »slovensko«,⁶ čeprav ni bilo sklenjeno z območjem stalne tradicionalne (avtohtone) slovenske poselitve. Asimilacija v »Fiumane« je bila med srednjim slojem sorazmerno močna, kljub stalnemu prilivu slovenskega življa in nekaterim eminentnim osebam, ki so delovali v prid hrvaškega in slovenskega narodnega razvoja. Med slednje sodi tudi že prej omenjeni »reški Rotschild« Josip Gorup.⁷ Že med obema vojnama, še posebej pa po drugi svetovni vojni je doživelo močan priliv iz slovenskih krajev, zlasti s Primorske. Plevnik navaja vsaj 20.000 priseljenih v burnem obdobju 1946–1956, vendar so se nekateri potem vrnil.⁸ Med temi so bili tudi številni povratniki iz Južne Amerike. Regionalno so med reškimi Slovenci prevladovali Primorci. Po nekaterih virih je mesto kazalo precej slovenski značaj. Nič manj zanimiva pa ni politična zgodovina. Mesto namreč v svoji sloviti monografiji omenja že J. V. Valvasor, ki se je v mestu večkrat mudil. Tedaj je bila Reka z znatnim delom Istre vred v okvirih Kranjske.⁹ Pozneje, leta 1776, so jo vključili v hrvaške dežele, a ne za dolgo. Te meje so vztrajale do napoleonskih vojn, ko se je za nekaj let oblikovala časovno kratkotrajna, a izjemno pomembna tvorba – Ilirske province.¹⁰ Pozneje je prišla v okvire ogrskega dela dvojne monarhije. To dejstvo odpira nova tolmačenja tudi glede avtohtonosti, saj je bil teritorij skozi relativno dolgo obdobje politično enoten. Vzpostavile so se številne vezi, kar dokazuje tudi veliko število priseljencev iz slovenskega okolja. Ni pa bilo to ozemlje sklenjeno s takratnim slovenskim »etničnim« ozemljem: v celoti torej vendarle ne ustreza podobi sklenjenega avtohtonega ozemlja.

Situacijo Slovencev na Reki in v Zagrebu najlažje primerjamo z Gradcem in Dunajem, le do neke mere tudi s Trstom. Posebej Dunaj je bil kot prvovrstno svetovljansko središče in prestolnica ene največjih evropskih držav stekališče mnogih. Slovencem je predstavljala prvo in do ustanovitve ljubljanske univerze najpomembnejše univerzitetno središče. Zato se je tam skozi pet stoletij naredila dolga vrsta slovenskih priseljencev in tudi sorazmerno številčna skupnost. Bili so zastopani med vsemi poklici. Toda medtem ko je preproste delavce, pomočnike in vojake hitro prekrila patina časa, so se drugi, predvsem vidni znanstveniki, kulturniki, umetniki in univerzitetni profesorji, zapisali v zgodovino za vselej.¹¹ Sledila sta Gradec in v 19. stoletju zlasti Praga, pa tudi že omenjeni Zagreb. Gre torej za mesta, ki so bila spričo funkcij privlačna urbana jedra in so zato imela multietnično sestavo prebivalstva. Krepka zastopanost nemščine v srednjeevropskih mestih je bila rezultat formalnega položaja tega jezika v družbi; bil je tudi jezik šol, uprave in vojske, se pravi družbeni instrument upravljanja pa tudi inovacij. Zaradi tega je bila tudi primerna »lingua franca« v trgovskih in poslovnih krogih. Toda ob narodnem prebujanju in vzponu narodne zavesti zlasti slovanskih narodov v habsburški monarhiji se je teža marsikje pričela prevažati v korist domačih jezikov, ki so tedaj doživljali razcvet pisane besede

in visoke kulture nasploh. Mesta so zato postala na nek način prostor gospodarske in kulturne konkurence. Zagreb, Reka in Trst so imeli pri tem nekaj prednosti: bili so v tesnem teritorialnem stiku s slovenskim oziroma hrvaškim zaledjem. Zanimivo je, da so slovenske intelektualce iz državnih ustanov na Kranjskem in Štajerskem premeščali prav v obe mesti, misleč da bodo postali orodje asimilacijskega stroja. Prav Trdina je (ne ravno osamljen!) primer učinkovitega odpora proti temu. Slovenski in hrvaški kulturniki in intelektualci tistega časa so zlasti v stičnih območjih pogosto sklepali neformalna zavezništva. Tako je bilo zlasti na Reki pa tudi marsikje v Istri. Skupna poteza – po dostopnih virih – vseh štirih primerjanih mest je v tem, da so slovenske skupnosti obstajale predvsem zaradi konstantnega doseljevanja. Pogosto so nastajale dejansko v vsaki generaciji na novo. Zato so bile te skupnosti zelo raznolike in prehodne, čeprav so kot skupnost držale kontinuiteto slovenskosti. Zato jih lažje opredelimo kot območja tradicionalnega priseljevanja. Od tega najbolj izstopa Reka, kjer so se med mestom in (tudi slovenskim!) zaledjem (podobno kot v Trstu) oblikovale tesne funkcionalne vezi. Mesto je bilo za prebivalce južne Notranjske dejansko njihovo naravno gravitacijsko središče.

Položaj v Istri je bil poseben, saj je polotok prišel v današnje hrvaške republiške okvire šele desetletje po drugi svetovni vojni. Popisi prebivalstva po jeziku in narodni pripadnosti kažejo velika krajevna nihanja ne le med slovensko-hrvaško, temveč tudi med slovensko-italijansko in hrvaško-italijansko opredelitvijo. Pogoste menjave politične oblasti in raznovrstnost vplivov, ki jih je bila Istra deležna v zadnjih treh stoletjih, so očitno prispevali svoj delež k fluidnemu razumevanju narodne pripadnosti in tudi raznolikosti jezikovnih praks. A vendar se je med popisi nekajkrat znašlo večje število slovensko opredeljenih ne le na sedanjem etničnem in državnem stiku, temveč tudi v nekaj otočkih južneje.¹² Seveda smo v tem primeru upravičeni govoriti o tradicionalnem in torej avtohtonem prebivalstvu Istre ali vsaj podlagi zanjo. Za severni del v občinah Buje in Buzet ni dvoma glede tradicionalne navezanosti Slovencev in tudi njihove teritorialne avtentičnosti. Pri tem ni nepomembno, da je notranji del Istre nekaj stoletij sodil v okvire takratne Kranjske vse do prihoda Francozov. Vendar pa slovenščina v tisti dobi, ko se je pismenstvo šele utrjevalo, ni predstavljala integracijskega orodja. O prebivalcih tega dela že Valvasor govori, da so govorili v glavnem »ilirski« jzik in tudi Trubar je dal svojo biblijo prevajati v ta jezik. Res pa so asimilacijski tokovi na eni ter množične selitve po drugi svetovni vojni zabrisale stare sledi in s priselitvami obsežnega kontigenta ustvarile nove jezikovne, kulturne in etnične situacije. Slovence v Istri zato znova najdemo v značilnih imigrantskih območjih Pulja in Labina kot najpogostejših. V Pulj kot rastoče pristaniško mesto so tako prihajali slovenski doseljenci iz notranjosti. Mesto je bilo tedaj največje središče avstrijske vojne mornarice. Med mornariškim kadroma pa je bilo Slovencev precej. Čeprav vir izrecno ne poroča o Slovincih v Pulju, so tja zaradi služb zanesljivo prihajali.¹³ Labin in Raša imata povsem drugačno zgodbo. Pisali so jo rudarji, ki so po odprtju premogovnikov prihajali zlasti iz Zasavja ter z Idrije in Cerkljanskega. To ni naključje, saj so v novem rudniku potrebovali poleg rudarjev tudi vrsto tehničnih kadrov. Po drugi svetovni vojni, ko

12 Repolusk Peter, 1995, Elementi prebivalstvenega razvoja v obmejnih hrvaških občinah s poudarkom na Slovincih, v: Slovinci v Hrvaški (ur. Kržišnik Bukič V.), Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, str. 281

13 Švajncer Janez J., 1992, Vojna in vojaška zgodovina Slovencev, Prešernova družba, Ljubljana, str. 88–89

14 Reisman Stepčič Kristian, 2006, Razvoj rudarstva na Labinščini doprjnili su i stručnjaci iz susednje države, tipkopis (hrani avtor), 5 str.

15 Plevnik Danilo, 1998, Slovenci na Hrvaškem, Čromelj, Zveza svobodnih sindikatov, str. 81

16 Šonc Darko, 2001, Slovenci na Hrvaškem, v: Slovensko izseljenstvo. Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana (ur. Matjaž Klemenčič in Milica Trebše Štolfa), str. 307–312

se je uveljavila socialistična doktrina družbene preobrazbe v delavsko in industrijsko, je izobraženih kadrov še posebej manjkalo. Italijani, ki so v tej sferi prevladovali do konca druge svetovne vojne, so se večinoma odselili. Slovenski priseljenci (poleg drugih, seveda) so tako zapolnili demografsko in predvsem kadrovsko vrzel. Njihovo sorazmerno številčnost dokazuje tudi živahno kulturno in društveno delovanje. V prvih letih po drugi svetovni vojni je na osnovni šoli v Labinu deloval tudi slovenski oddelek.¹⁴

Bežno se dotaknimo še drugih poselitvenih jeder, ki so se oblikovala bodisi v večjih mestih bodisi v obmejnem pasu slovensko-hrvaške meje. Od slednjih izstopa že omenjeni košček Štrigove in sosednjih vasi, ki sodi med povsem klasične primere avtohtone poselitve. Omeniti pa je treba jezikovne okoliščine na tem delu slovensko-hrvaškega jezikovnega stika. Narečja so si namreč dokaj podobna, tako da je komunikacijskih ovir izredno malo. Sorodnost mentalitete na primer med Prekmurci in Medmurci (Medžimurci) pa po prepričanju nekaterih prej vodi v enostavne asimilacije na obeh straneh meje. Plevnik jih opredeljuje, podobno kot še nekatere lokalne zgodbe, kot izraz čistega pragmatizma in prilagajanja lokalnih življenjskih situacij.¹⁵

POSELITEV IN ORGANIZIRANOST SLOVENCEV NA HRVAŠKEM

Za razliko od slovenskih skupnosti v Italiji in Avstriji, ki so glede na številčnost in kompaktnost poselitve pred desetletji oblikovali tako imenovane »krovne« politične organizacije po ideološkem ključu (»levi« in »desni«) ter tudi politične stranke, pri Slovencih na Hrvaškem prevladuje društvena organiziranost. Razlogi so pravzaprav jasni: zaradi skupnega bivanja v Jugoslaviji se nekatere potrebe po politični organiziranosti in uveljavljanju različnih »manjšinskih« struktur niti niso pojavljale (in verjetno jih socializem ne bi toleriral). Zato nosi organizacijska shema Slovencev na Hrvaškem pretežno poteze izseljenskih skupnosti. Žal se med omenjenimi območji prepričljivo avtohtone poselitve še ni javil noben znak organiziranega delovanja. Morda je temu kriva maloštevilčnost ali pa nespodbudne demografske in socialne razmere na vasi, morda tudi kaj drugega. Na drugi strani pa je število društev in tudi njihovih dejavnosti impresivno; danes jih deluje že 16 in so razmeščena po celotni državi. Posebej je treba izpostaviti delo Kulturnega društva Slovenski dom v Zagrebu, Kulturno prosvetno društvo Bazovica na Reki (ki ima tudi svoj narodni dom na eminentni lokaciji), Društvo Slovencev Dr. France Prešeren v Šibeniku, pa Triglav v Splitu in tako dalje.¹⁶ Zelo dejavna je društvena organiziranost v Istri in Kvarnerju, saj delujejo že v Pulju, Labinu in Opatiji – Lovranu. Skupaj tudi tvorijo Zvezo Slovencev na Hrvaškem, kar spominja na podobno organizacijsko obliko Slovencev na Madžarskem. Pomembno je izdajanje nekaterih glasil (Novi odmev v Zagrebu, Kažipot na Reki in Planika v Splitu). Poleg kulturno-prosvetnega delovanja in vzporednega družabnega dogajanja postajajo vsaj nekatera jedra (zlasti velja to za Zagreb in Reko) prava kulturna središča. Lokacija teh domov in številčno zaledje tvorijo pogoje širjenja aktivnosti tudi na področje gospodarstva (na primer predstavništva). Bližina Slovenije in vse boljše prometne povezave bi morale biti – schengenski meji navkljub – samo razvojne

prednosti teh skupnosti.

Tabela 1. Število Slovencev na Hrvaškem ob popisu leta 2001.
Pregled po županijah

županija	število
Zagrebska županija	601
Krapinsko-zagorska županija	439
Sisaško-moslavaška županija	181
Karlovška županija	340
Varaždinska županija	562
Koprivniško-križevska županija	131
Bjelovarsko-bilogorska županija	120
Primorsko-goranska županija	2.883
Liško-senjska županija	39
Virovitiško-podravska županija	67
Požeško-slavonska županija	59
Brodsko-posavska županija	93
Zadarska županija	267
Osiješko-baranjska županija	480
Šibensko-kninska županija	143
Vukovarsko-sremska županija	92
Splitsko-dalmatinska županija	746
Istrska županija	2.020
Dubrovniško-neretvanska županija	163
Medžimurska županija	522
Mesto Zagreb	3.225
HRVAŠKA skupaj	13.173

Vir: Statistički ljetopis, 2004 (na www.dzs.hr (2.9.2005))

SKLEP: KAKO POMEMBNA JE AVTOHTONOST HRVAŠKIH SLOVENCEV

Na koncu tega zares kratkega pregleda nismo prav nič bolj na jasnem, kako je z avtohtonostjo Slovencev na Hrvaškem. So in (večinoma) niso, odvisno pač od meril, ki jih za to razvrščanje vzamemo. Vendar jasno razločevanje med eno in drugo kategorijo ni slovenski zunanjepolitični problem. S tem seveda niti najmanj ne zmanjšujemo pomena in vloge avtohtonosti kot kriterija razmejevanja med različno opredeljeno manjšinsko politiko. Tudi če je avtohtonost neke skupnosti (manjšine) povsem jasna in nedvomna, lahko pričakujemo na poti formalnega (pravno-političnega) manjšinskega urejanja vrsto zapletov, ki izhajajo iz narave manjšinske skupnosti same (značaj in gostota poselitve, relativna in absolutna številčnost,

dosedanja organiziranost ipd.) ter iz primerljivih skupin v državi (številčni odnos, medetnični odnosi med manjšino in večino). Toda nič manj ni pomembna druga država – tako imenovana »matica« ter njeni sistematični pritiski v smer urejanja manjšinskih situacij. V našem proučevanem primeru je zadeva zapletena zlasti na tej ravni. Hrvaška je širokogrudno podelila manjšinske statuse na primer številčnim Bošnjakom, čeprav je njihova prisotnost precej mlajša kot slovenska. Druge skupine so večinoma razmeščene v obliki etničnih otočkov oziroma razpršeno. Toda realno ima največ lokalnih manjšinskih prednosti italijanska skupnost (močna zlasti na Reki), ki je prek Italijanske unije poudarjala tudi določene prilagoditve v dobro Italijanov na Hrvaškem in v Sloveniji hkrati. Formalno ima povsem poseben položaj nekoč zdaleč najmočnejša srbska manjšina, ki pa je v vojni utrpela hudo demografsko erozijo; to je tudi velik problem hrvaškega regionalnega razvoja. Tu pa je še pričakovanje po recipročnosti manjšinskega varstva (Hrvatov v Sloveniji). Ti premorejo le zelo skromno zares avtohtono skupnost. Večina jih je gospodarskih imigrantov in njihovih potomcev druge, le v majhni meri tudi tretje generacije. Seveda ni naključje, da je zlasti v severovzhodnem delu slovensko-hrvaškega državnega stika več mešanih zakonov in zato tudi večje število Hrvatov v slovenskem vzhodnem obmejnem pasu. Pričakovanja po reciprociteti so doslej krnila dogovarjanja v smeri klasičnega normativnega varstva manjšin.

Obenem je treba opozoriti, da imamo tudi v Avstriji in v Italiji sorazmerno veliko število izseljencev in zdomcev pa tudi čezmejnih dnevniških vozačev. Manjšinsko pravo jih sicer ne zadeva in o njih ne govori, realno pa imajo možnosti uporabljati manjšinsko družbeno infrastrukturo, ki se je oblikovala kot rezultat formalnih statusov: zlasti šolsko mrežo ter sistem podpore kulturno-prosvetnega, športnega in drugega delovanja. S tem seveda opozarjam na velik pomen socialnih mreže, ki pa jo lahko oblikujejo Slovenci v sosednjih državah ne glede na pravno-politične dimenzije in statusne značilnosti slovenske skupnosti na Hrvaškem. Poudariti je treba torej pripravljenost na funkcionalno naravnost, ki lahko pride do izraza šele tedaj, ko lahko slovenska skupnost vzpostavlja partnerske odnose s tako imenovano »matico«. Za to bo v prihodnosti dovolj priložnosti, saj lahko ob nadaljevanju procesa vključevanja Hrvaške v EU pričakujemo vrsto pobud čezmejnega sodelovanja in povezovanja. Tedaj bodo prednosti bližine in sorodnosti prišle do izraza. Mala jedra slovenske avtohtone poselitve lahko računajo na različne lokalne projekte in kontinuirano sodelovanje, večje, mestne, pa predvsem na znaten človeški (kadrovski) potencial. Kritično pa moramo ugotoviti, da so bile manjšine tudi v mnogo bolj organiziranih razmerah v Italiji in Avstriji kar nekajkrat zanemarjene kot partner v medsebojnih odnosih, kljub številnim iniciativam. Zato je pomembno opozoriti, da se napak v hrvaškem primeru ne ponavlja. Žal za to nastavki in tudi nekatere prakse že so. Pri alociranju slovenskih podjetij niso investirajoča podjetja in tudi ne Gospodarska zbornica Slovenije kaj dosti poskrbeli za zaposlovanje kadrov z znanjem slovenščine (ob seveda primerni strokovni usposobljenosti).

Koliko torej pomeni avtohtonost Slovencev na Hrvaškem, je v prvi vrsti stvar odnosa Slovenije do te raznolike skupnosti. Pri tem

poudarjam funkcionalnost skupnosti kot take, njene organiziranosti in človeškega potenciala. V duhu vseslovenske povezanosti bi kazalo dati temu večjo težo, sklicevanje na avtohtonost pa prepustiti pravno-političnemu oziroma normativnemu reševanju vprašanja Slovencev po svetu. Zmanjševanje medsebojnih barier se začinja pri poznavanju situacij in okoliščin, nadaljuje pri vzpostavljanju učinkovitih čezmejnih kulturnih in gospodarskih vezi (socialnih mrež) ter krejitvi danes odločujočega razvojnega momenta: človeškega potenciala. Dolenjska, Posavje in Bela krajina imajo v tem primeru vrsto izzivov in tudi priložnosti pa tudi na nek način nacionalnih dolžnosti.

LITERATURA

- Arbiter Slavko, 2006, Slovenci na Reki združeni v KPD »Bazovica«, Reka
- Kržišnik Bukič Vera (ur.), 1995, Slovenci v Hrvaški, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
- Kržišnik Bukič Vera (ur.), 1997, Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško (ur.), 1997, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
- Lukežič Irvin, 2007, Fluminensia Slovenica, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
- Medved Drago, 1995, Slovenski Dunaj, Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj
- Nacionalni atlas Slovenije, 2001, Založba Rokus, Ljubljana
- Plevnik Danilo, 1998, Slovenci na Hrvaškem, Črnometlj, Zveza svobodnih sindikatov
- Reisman Stepčič Kristian, 2006, Razvoj rudarstva na Labinščini doprjnili su i stručnjaci iz susednje države, tiskopis (hrani avtor), 5 str.
- Repolusk Peter, 1995, Elementi prebivalstvenega razvoja v obmejnih hrvaških občinah s podarkom na Slovencih, v: Slovenci v Hrvaški (ur. Kržišnik Bukič V.), Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, str. 261–284
- Statistički ljetopis, 2004 (na www.dzs.hr)
- Šonc Darko, 2001, Slovenci na Hrvaškem, v: Slovensko izseljenstvo. Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana (ur. Matjaž Klemenčič in Milica Trebše Štolfa), str. 307–312
- Švajncer Janez J., 1992, Vojna in vojaška zgodovina Slovencev, Prešernova družba, Ljubljana
- Todorovski Hlinka, Jerman Silvin, 1999, Slovenski dom v Zagrebu 1929–1999, Kulturno prosvetno društvo Slovenski dom, Zagreb
- Valvasor Janez Vajkard, 1984, Slava vojvodine Kranjske, Mladinska knjiga, Ljubljana, (priredba, izbrana poglavja)
- Zgodovina Slovencev, 1979, Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 321 in 357

DEMOKRACIJA V DOLENJSKIH OBČINAH

Treba je preučiti le nekaj občinskih statutov, pa si že lahko ustvarimo dokaj jasno podobo o občinski samoupravi. Zgoščena je v občinskih svetih. Ljudje neposredno ne odločajo skoraj o ničemer, okrnjene pa so tudi možnosti sodelovanja v procesih odločanja. V občinah s krajevnimi skupnostmi še delujejo zbori krajanov in sveti, v drugih pa jih v praksi skoraj ni več zaznati, čeprav so v njihovih statutih še navedene kot oblike obveščanja in posvetovanja z občani. Redki so župani, ki na tak način še ohranjajo stike s krajani po naseljih, jim podajajo obvestila o uresničevanju letnih planov, razvojnih načrtov, sprejemajo njihova mnenja, ocene, prisluhnejo njihovim pobudam, opozorilom, zahtevam in podobno. Vsa lokalna samouprava se torej v glavnem dogaja v predstavniskem telesu občine, v občinskem svetu, ki ga sestavljajo svetniki različnih strank ali civilnih skupin, ki so dobile zahtevano število volilnih glasov za vstop v omenjeni organ lokalne samouprave.

V občinah, kot temeljnih skupnostih lokalne samouprave, je torej odločanje o vseh vitalnih vprašanjih življenja njenih prebivalcev prepuščeno občinskim svetnikom. Oni so oblast v občini, krajani pa osnovni vir njene materialne zasnove. Iz prilivov zaposlenih se oblikuje pretežni del občinskega proračuna, o katerem pa nimajo statutarne pravice odločanja. Seznanjeni niso v celoti niti s potekom trošenja sredstev. Prav tako prebivalci občin ne sodelujejo v pripravah občinskih razvojnih načrtov, se pravi, srednjeročnih in dolgoročnih planov razvoja. Mimo njih poteka tudi odločanje o simbolih občine ali občinskih priznanjih in poimenovanjih. Vse to je tudi domena občinskih svetnikov. Občinska lokalna samouprava je zožena na tako imenovano predstavniško demokracijo. Ob tej je ljudem dana le možnost rabe raznih oblik civilne iniciative, kot so pobuda za referendum, ljudska iniciativa zoper vsebino občinskega akta, oblikovanje skupin zaščite svojega interesa, zbiranje podpisov ali javna anketa o nečem in podobno.

Kratko malo, krajani občin so izločeni iz procesa odločanja o svoji sedanjosti in prihodnosti. Vanj so vključeni zgolj ob volitvah. Takrat nastopijo kot subjekt demokracije, nakar so spet potisnjeni v njen objekt, saj v imenu njih prevzamejo vso odgovornost za njihovo usodo izvoljeni organi lokalne samouprave, torej občinski sveti s svojimi komisijami in odbori ter županstva.

V občinah je torej navzoč tip samouprave brez odločujoče vloge njenih volivcev. Neposredna demokracija je v procesih odločanja zožena na oblike obveščanja in razpravljanja. Izvoljeno oblast ne zavezuje nobena statutarne norma k temu, da bi o važnih vprašanjih življenja in razvoja morali odločiti volivci oziroma krajani neposredno, razen, recimo, o mejah občine ter o imenu in sedežu občine. Vse faze odločanja so v domeni občinskih svetov in županstev, od pobude, osnutka do predloga in odločitve o nečem. Akti, odloki, načrti, plani, programi, projekti in podobno so v celotnem procesu nastajanja skoraj izključna zadeva svetnikov in županstva, saj gre

takšno gradivo zelo redko v razpravo občanom. Vendar tudi to je le zunanji videz predstavniške demokracije, saj v resnici svetniki nastopajo strankarsko. Odločitve v občinskem svetu so torej močno pogojene in odvisne od porazdelitve svetnikov na vladajočo in nevladajočo skupino. Vladajoča skupina ali koalicija je v občinah v resnici tudi oblast. Žalostno, a vendarle resnično.

A ve se, da ne more biti lokalne samouprave, če v njej ni razvite neposredne demokracije. Šele ta omogoča ljudem aktivno sodelovanje v procesih odločanja, se pravi, soodločanje ali pa dejansko tudi odločanje o zadevah, pri katerih gre za njihove najvitalnejše življenjske potrebe in duhovne vrednote oziroma interese. Ljudje so si v tem primeru sami sebi oblast.

ZAKONODAJNE IN STATUTARNE REŠITVE LOKALNE SAMOUPRAVE

V 11. členu Zakona o lokalni samoupravi je opredeljeno in razloženo, kdo so člani ali subjekti samoupravne lokalne skupnosti oziroma občine. To so osebe, ki imajo na njenem območju stalno prebivališče. Zakon jih poimenuje občane.

Poleg tega v tem členu zakon občanom predpisuje tudi način izražanja in uveljavljanja njihove samoupravne volje. V drugem in tretjem odstavku omenjenega člena je zapisano, kako lahko občani svoje življenjske potrebe oziroma interese samoupravno uveljavljajo na posreden ali neposreden način, in sicer, tako da odločajo o zadevah lokalne samouprave preko svetov, sestavljenih iz članov, ki jih volijo svobodno in tajno na podlagi neposredne, enake in splošne volilne pravice ali pa na svojih zborih občanov, z referendumom in preko ljudske iniciative.

Zakon o lokalni samoupravi v 44. členu še enkrat navaja neposredne oblike sodelovanja občanov pri odločanju v občini. Medtem ko za zbor občanov ali ljudsko iniciativo zakon ne navaja konkretnih vsebin sodelovanja občanov v odločanju, pa v zvezi z referendumom v 9. členu zapoveduje referendumsko izrekanje njihov volje, kadar je treba odločiti o imenu in sedežu občine oziroma o njuni spremembi. Tretji odstavek tega člena se glasi takole:

O imenu in sedežu občine oziroma njuni spremembi se ugotovi volja prebivalcev naselij, vključenih v občino, z referendumom.

Referendum je tudi oblika neposrednega odločanja občanov, kadar si želijo ustanoviti svojo občino, se izločiti iz obstoječe ali pa takrat, kadar se želijo združiti z občani druge občine v novo skupno občino.

Občani pa lahko odločajo na referendumu tudi o vprašanjih, ki so vsebina splošnih aktov občine, razen o proračunu občine ter o splošnih aktih, s katerimi v skladu z zakonom predpisujejo občinske davke in druge dajatve. Seveda takšen referendum o splošnih aktih občine opravijo le v primeru, če se z nekim aktom, ki ga je sprejel svet, občani ne strinjajo. V tem primeru imamo opraviti s tako imenovanim naknadnim referendumom. V 46. členu zakona je tako v zadnjem stavku prvega odstavka navedeno, da naknadni referendum opravijo zato, da na njem »občani potrdijo ali zavrnejo sprejeti splošni akt občine ali njegove posamezne določbe«.

Odločitev volivcev na referendumu zavezuje občane in izvoljene organe do konca njihovega mandata, se pravi do novih volitev.

Zakon predvideva tudi svetovalni referendum, s katerim, recimo, občinski svet ugotovi voljo občanov pred odločanjem o posameznih vprašanjih iz svoje pristojnosti. Vendar odločitve volivcev ne zavezujejo občinskih organov.

Tudi ljudski iniciativi je v tretjem odstavku 11. člena omenjenega zakona določena funkcija neposrednega odločanja o zadevah lokalne samouprave. Zapisano je, da občani ... odločajo o zadevah lokalne samouprave tudi ... preko ljudske iniciative. Vzpostavljena pa je v 46a členu navezava te vrste neposrednega odločanja na zakon o referendumu in ljudski iniciativi. Podrobneje zakon o lokalni samoupravi ljudsko iniciativo ne opredeljuje.

Občinski svet

Zakon o lokalni samoupravi prenaša odločanje skoraj v celoti na občinski svet. Ta v okviru svojih pristojnosti:

- sprejema statut občine, odloke in druge občinske akte, prostorske in druge plane razvoja občine, občinski proračun in zaključni račun,
- daje soglasje k prenosu nalog iz državne pristojnosti na občino,
- imenuje in razrešuje člane nadzornega odbora ter člane komisij in odborov občinskega sveta, predstavnike občine v sosvetu načelnika upravne enote, člane sveta za varstvo uporabnikov javnih dobrin,
- nadzoruje delo župana, podžupana in občinske uprave glede izvrševanja odločitev občinskega sveta,
- odloča o pridobitvi in odtujitvi občinskega premoženja, če ni s tem zakonom drugače določeno, o drugih zadevah, ki jih določa zakon in statut občine, ter tudi na občino z zakonom prenesenih zadevah iz državne pristojnosti, če zakon ne določa, da o teh zadevah odloča drugi občinski organ.

Statuti dolenskih občin

(Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Novo mesto, Straža, Šentjernej, Škocjan, Šmarješke Toplice, Žužemberk)

Sklicujoč se na zakon o lokalni samoupravi je v statutih navedeno, da občani odločajo o lokalnih in javnih zadevah po organih občine, ki jih volijo na podlagi splošne in enake volilne pravice na svobodnih volitvah s tajnim glasovanjem ter v drugih organih, in sodelujejo pri upravljanju lokalnih javnih zadev na zborih občanov, z referendumom in ljudsko iniciativo.

Zbor občanov

V 45. členu Zakon o lokalni samoupravi pojasnjuje vlogo zbora občanov. Ta v skladu z zakonom ali statutom občine obravnava posamezne zadeve, oblikuje stališča, daje predloge, pobude in mnenja ali odloča. Čeprav zakon navaja odločajočo vlogo zbora volivcev že v 11. členu zakona, pa takšno možnost neposrednega odločanja občanov občinski statuti ne razdeljujejo, razen v primerih imenovanja in razreševanja vaških odborov. Statuti občin vlogo zbora občanov omejujejo zgolj na obravnavanje posameznih zadev in oblikovanje mnenj pri upravljanju lokalnih javnih zadev. V njih je možnost odločanja na zborih volivcev le nakazana, ne pa vsebinsko opredeljena oziroma določena.

Podeljevanje pravice neposrednega odločanja krajanom na zborih volivcev je poverjena ali pridržana občinskim svetom oziroma županstvom. Ta organa torej lahko skleneta, da bodo o nečem odločali krajanji na svojih zborih. Le v statutu občine Šentjernej je navedeno, da občani odločajo neposredno tudi na zborih volivcev, v drugih statutih pa je omenjena le možnost sodelovanja v odločanju, in sicer, če tako skleneta prej omenjena občinska organa, se pravi, občinski svet ali župan, kar seveda velja tudi za šentjernejsko občino.

Zastavlja se vprašanje, kaj naj pomeni svoboda, če je ne moreš uveljavljati.

Opaziti je torej neskladje med zakonom in občinskimi statuti v opredeljevanju samoupravne vloge občanov na zborih volivcev, saj Zakon o lokalni samoupravi v 11. členu jasno navaja zборе volivcev kot eno od oblik neposrednega odločanja in ne le sodelovanja v odločanju.

Pristojnosti zbora občanov

Število občin

- obravnavanje pobud in predlogov za spremembo območja občine, njenega imena ali sedeža s pravico dajanja pobud in oblikovanja mnenj,	8
- obravnavanje predlogov in pobud za sodelovanje in povezovanje z drugimi občinami v širše samoupravne lokalne skupnosti,	8
- obravnavanje pobud in predlogov za ustanovitev ali ukinitvev ožjih delov občine oziroma za spremembo njihovih območij,	8
- predlaganje, obravnavanje in oblikovanje stališč o spremembah območij naselij, imen naselij ter imen ulic,	8
- dajanje predlogov občinskim organom v zvezi s pripravo programov razvoja občine, gospodarjenja s prostorom ter varovanjem življenjskega okolja,	8
- oblikovanje stališč v zvezi z večjimi posegi v prostor, kot so gradnja avtocest, energetskih objektov, odlagališč odpadkov in nevarnih stvari,	8
- razpravljajo o delu občinskega sveta, župana in drugih občinskih organov,	2
- razpravljajo o poročilih občinskih organov, o njihovem delu,	1
- opravljanje nalog zborov volivcev v skladu z zakonom,	8
- imenovanje in razreševanje članov vaških odborov,	8
- obravnavanje in oblikovanje mnenj, stališč ter odločitev o zadevah, za katere je tako določeno z zakonom, s statutom ali odlokom občine ter o zadevah, za katere tako sklene občinski svet ali župan.	8

Referendum

Občinski statuti vsebine vseh vrst referendumov ne opredeljujejo, pač pa k tistim, ki jih že navaja zakon, dodajajo še druge referendume, pri tem pa navedejo referendum o samoprispevkih. Seveda je odločitev o uvedbi samoprispevka sprejeta, če je zanjo glasovala večina vseh volivcev v občini oziroma v delu občine, za katerega se bo samoprispevek uvedel.

Ljudska iniciativa

Občinski statuti se v zvezi z ljudsko iniciativo kot neposredne oblike odločanja občanov o zadevah lokalne samouprave navezujejo na člene Zakona o lokalni samoupravi, ki se nanašajo na referendum ter na Zakon o referendumu in lokalni samoupravi.

Najmanj pet odstotkov volivcev v občini mora zahtevati izdajo

ali razveljavitev splošnega akta ali druge odločitve iz pristojnosti občinskega sveta oziroma drugih občinskih organov, da lahko le-ti računajo na preverjanje njihove zahteve oziroma volje v občinskem svetu in morebitni uspeh. Zato mora občinski svet, če gre za razveljavitveno zahtevo ali drugo odločitev, le-to uvrstiti na prvo naslednjo sejo, o njej pa odločiti najkasneje v treh mesecih od dne pravilno vložene zahteve.

V večini statotov ni nakazan postopek uveljavljanja pobude ljudske iniciative, če njeni zahtevi občinski svet ne ugoti. V primeru takšne usode pobude pa je vendarle v enem od osmih statotov zaslediti navedbo, da se potem lahko primerno uporabljajo določbe 47. člena Zakona o lokalni samoupravi, v katerem so opredeljeni postopki za razpis referendumov.

NEPOSREDNA DEMOKRACIJA V PRAKSI

Županstvom omenjenih osem dolenskih občin je bil posredovan vprašalnik, da bi posredovali podatke o tem, ali so občani po volitvah leta 2006 do aprila leta 2008 na podlagi sklepa občinskega sveta ali županstva o čemer koli sodelovali pri odločanju na zborih volivcev ali na referendumu oziroma v okviru organizirane ljudske iniciative. Enak vprašalnik so dobili tudi predsedniki krajevnih društev Zveze borcev, torej predstavniki organizacije, ki se je zavezala spoštovati, razvijati in uveljavljati temeljne vrednote narodnoosvobodilnega boja, med katerimi je tudi ljudska demokracija, se pravi zavzemanje za oblast ljudstva, kar danes pomeni v lokalnih skupnostih, kot so občine, usmerjati pozornost na vlogo občana v odločanju o vprašanih, ki zadevajo njegovo življenjsko okolje.

Navajamo vrnjene odgovore županstev in krajevnih organizacij Zveze borcev.

Sodelovanje občanov v lokalni samoupravi	Število občin po volitvah leta 2006 do aprila 2008.		
Občani so:	na zboru občanov	z referendumom	z ljudsko iniciativo
- obravnavali predloge in pobude za sodelovanje in povezovanje z drugimi občinami v širše samoupravne lokalne skupnosti,	-	-	-
- dajali predloge občinskemu organu v zvezi s pripravo programov razvoja občine, gospodarjenja s prostorom ter varovanjem življenjskega okolja,	2	-	-
- oblikovali stališča v zvezi z večjimi posegi v prostor, ko so gradnja avtocest, energetskih objektov, odlagališč odpadkov in nevarnih stvari,	1	-	-
- razpravljali o delu občinskega sveta.	2		
Po volitvah leta 2006 do aprila 2008 v občini ni bilo zbora občanov, referendumov ali ljudske iniciative	4	7	6

Število občin, iz katerih so odgovorila na anketo županstva ali občinske službe:	7
Število občin, iz katerih so anketo izpolnila krajevna društva Zveze borcev:	5
Število krajevnih društev Zveze borcev, ki so izpolnila anketo:	7
Število občin, iz katerih so bili posredovani podatki o neposredni udeležbi občanov v odločanju bodisi iz županstva oziroma občinske uprave, bodisi iz krajevnih društev Zveze borcev:	7
Število občin, iz katerih na anketo o neposredni udeležbi občanov v odločanju ni bilo odgovora:	1

Iz razpredelnice je razvidno, da iz ene občine iz županstva podatkov o udeležbi občanov v odločanju niso posredovali. Po županovem ukazu je bilo sporočeno, da v anketi ne bodo sodelovali. Sedem županstev je torej vrnilo izpolnjen anketni list.

Izpolnjeni anketni list so poslala krajevna društva Zveze borcev iz petih občin oziroma iz sedmih društev, čeprav je na obravnavanem območju osmih občin kar triindvajset krajevnih društev. Podatki o neposredni udeležbi občanov v odločanju v občini se v izpolnjenih anketah občinskih organov in krajevnih društev Zveze borcev popolnoma ne ujemajo, kar pomeni, da nekatera krajevna društva oziroma njihovi predsedniki niso povsem seznanjeni s samoupravnimi razmerami v svojem okolju.

V omenjenem obdobju po volitvah so bili občani pritegnjeni k lokalni samoupravi v treh občinah. V dveh so pretresali poročilo o delu občinskega sveta, v vseh treh pa so obravnavali vprašanja razvoja svoje občine. Referendumov ni bilo, ljudska iniciativa pa je omenjena enkrat v zvezi s prostorskimi zadevami, čeprav obstaja o prebujeni občanski iniciativi kar precej obvestil v Dolenjskem listu, ko so se krajski organizirali v ustrezne iniciativne skupine, da bi v občini opozorili organe oblasti na svoje interese in zahteve.

Povzetek

Podatki o neposrednem sodelovanju občanov v odločanju nakazujejo neskladje med statutarno opredeljeno vlogo občanov v lokalni samoupravi in njihovo dejansko navzočnostjo v njej. Ta ne dosega v večini občin s statuti predpisano raven njihovega sodelovanja pri obravnavi vprašanj lokalnega življenja in razvoja. Torej so v pretežni meri izključeni iz lokalne samouprave. Pojav njihove iniciative je le reakcija na odsotnost neposredne demokracije. To pomeni, da so ljudje večkrat primorani ustrezne zadeve vzeti v lastne roke, se pravi v obliki ljudske iniciative, in s tem vplivati na občinsko politiko.

Mnenje

Čeprav Zakon o lokalni samoupravi neposrednim oblikam sodelovanja občanov v lokalni samoupravi opredeljuje tudi funkcijo odločanja, je v statutih dolenjskih občin takšna pravica občanov v temeljnem členu o neposrednem sodelovanju občanov v odloča-

nju o lokalnih javnih zadevah v občini zamegljena. Zakon namreč opredeljuje občanovo pravico do neposrednega odločanja na zborih občanov, z referendumom in ljudsko iniciativo, statuti pa to pravico v uvodnem členu oziroma v splošnih določbah navajajo kot sodelovanje pri upravljanju.

Zakonodajalec je pri oblikovanju Zakona o lokalni samoupravi močno okreplil vlogo občinskega sveta v odločanju o lokalnih javnih zadevah, zanemaril pa samoupravno vlogo občana, ki je njen življenjski, se pravi gmotni, kulturni, politični in samoupravni temelj. Plani razvoja občine, ustanavljanje občinske uprave, statut in simboli občine, občinski praznik, občinska priznanja in še kaj so tista vprašanja, ki zadevajo slehernega krajana občine, zato bi o njih morali odločati volivci neposredno. Nenazadnje se iz njihovih sredstev tudi napaja občinski proračun.

Predlog

Zakonodajalcu, državnemu zboru, predlagati po poslancih in prek političnih skupin takšno spremembo zakona, ki bo okreplila občanovo vlogo v lokalni samoupravi. S tem bi utrdili oblast subjekta lokalne samouprave in okreplili njene demokratični normativni ustroj. Izboljšali bi samoupravno kulturo, zavest občanov, da so občina pravzaprav oni, in zmanjšali možnosti nedemokratičnega delovanja organov posrednega odločanja o javnih lokalnih zadevah.

Zbori občanov, zbori krajanov, krajevni sveti, skupščine lokalnih skupnosti, skupščine volivcev, referendum, ljudska iniciativa so tiste oblike neposredne demokracije, ki bi jih morali bodisi vrniti v sistem lokalne samouprave ali jih še krepiti in v skladu s tem tudi radikalno prenoviti občinske statute.

Utemeljitev predloga

Oblast pripada ljudstvu, in se ne more izčrpati s tem, da gre to ljudstvo na volitve. Oblast človeka pomeni možnost njegove trajne, aktivne navzočnosti v procesih odločanja, bodisi da o nečem soodloča ali pa dokončno odloči. In lokalno samoupravo v naših občinah bi morali graditi na izkušnjah ljudske oziroma samoupravne demokracije, ki se je dokaj približala tako imenovani zreli demokraciji. Za njeno vnovično uveljavitev politične skupine in razne civilne iniciative nikaikor ne bi smele biti prepreka, prej bogastvo, če se seveda vsaka zave, da mora oblast oziroma odločanje o temeljnih vprašanjih življenja in razvoja ostati v rokah občanov, subjektov lokalne samouprave.

Naj poudarim! Svoboda, enakost občanov nič ne pomenita, če le-ti niso neposredno udeleženi v lokalni samoupravi, kakor tudi njihova aktivna udeležba nima demokratične osnove, če v duhovnem pogledu niso svobodni. Le svobodnega duha lahko kot osebnosti sodelujejo v procesih odločanja, seveda celovito spoznani z različnimi možnostmi odločitve, prednostmi in slabostmi posamezne možne odločitve ter njenimi posledicami, vse to v odprti javni razpravi, ki ji sledi soglasje o odločitvi oziroma proces demokratičnega izbora odločitve.

Viri:

Zakon o lokalni samoupravi
statuti dolenskih občin
anketa o neposrednem sodelovanju
občanov v odločanju

IZOBRAŽEVANJE ROMSKIH OTROK SKOZI OČI EVROPSKEGA SODIŠČA ZA ČLOVEKOVE PRAVICE

Romi, ki jih je Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu poimenovalo »prava evropska manjšina,« se na področju izobraževanja srečujejo s številnimi ovirami. Če pogledamo poročila o stanju te manjšine v poročilih različnih nevladnih organizacij, lahko v vsakem izmed njih opazimo tudi razdelek »izobraževanje,« znotraj le-tega pa obširno nizanje problemov na tem področju.

Evropski center za pravice Romov (ERRC) na primer poroča, da so sistemski problemi, s katerimi se srečujejo romski otroci, predvsem: segregacija v šolah ali razredih za otroke s posebnimi potrebami, segregacija v šolah ali razredih s prilagojenimi programi ali znotraj rednega izobraževanja, segregacija v šolah kot posledica naselitvene segregacije – tako imenovane »ciganske geto šole,« izključitev iz šolskega sistema, zlorabe v šolah; z upoštevanjem raso motivirane fizične zlorabe (ERRC, 2002).

Poročila prinašajo mnoge šokantne primere tudi iz naše neposredne okolice. ERRC na primer poroča o primeru s Hrvaške, kjer je učiteljica romskemu učencu z glavo večkrat udarila ob zid, potem pa ga poslala v kot, rekoč, da se mora naučiti obnašati (ERRC, 2002). Nasilje do romskih otrok je prisotno tudi s strani sošolcev, pripadnikov večinskega naroda; tako poročilo navaja na primer primer Zaima Beriše, enajstletnega romskega učenca iz Beograda, ki so ga sošolci večkrat brutalno pretepli (ERRC, 2002). Omenjeni primeri so med bolj šokantnimi posameznimi problemi, pomembno pa je, da se zavedamo tudi temeljnih razlogov, zakaj sploh prihaja do diskriminacije romskih učencev znotraj izobraževalnega sistema.

MIRIS (MIRIS, 2006) našteva naslednje glavne ovire, s katerimi se soočajo romski učenci: 1) izjemna revščina; pomanjkanje primerne obleke, težave pri prihodu v šolo iz oddaljenih romskih naselbin, lakota, slabe bivanjske razmere; 2) neuspeh oblasti, da bi zagotovile finančna in druga sredstva za zagotovitev učbenikov, obrokov in prevoza za revne romske družine; 3) neuspeh oblasti, da bi zbrale podatke o številu romskih otrok, ki obiskujejo obvezno šolanje, in v vključevanje romskih otrok v obvezno osnovnošolsko šolanje; 4) romska kultura in jezik nista vključena v šolski kurikulum na sistematičen način (z redkimi izjemami), romski jezik ni ne uporabljan ne poučevan v šolah; 5) izjemno malo romskih otrok obiskuje predšolsko vzgojo, ki je ponavadi dostopna proti plačilu; 6) pomanjkanje romskih učiteljev in mediatorjev; 7) pomanjkanje izobraževanj za učitelje in romske asistente.

Tri odločitve Evropskega sodišča za človekove pravice

Po eni strani je dejstvo, da sodišče ob svojem več kot 50-letnem delovanju do sedaj še nikoli ni odločalo o problematiki izobraževanja romskih otrok, ki je žgoča že več desetletij, šokantno; po drugi pa

se je sodišče že večkrat ukvarjalo s pravicami manjšin in je skupaj s Svetom Evrope tudi eden izmed generatorjev napredka na področju pravic manjšin. Očitno je ob tem sodišče zagrizlo v kislo jabolko, saj gre, vsaj v prvem primeru, za obširno sodbo, h kateri so prispevala tudi številna mnenja nevladnih organizacij. Interveniralo jih je kar devet.

Sodišče je odločalo v treh primerih, ki se nanašajo na izobraževanje Romov. V dveh je ugotovilo kršitev Evropske konvencije za človekove pravice, v eni pa kršitve ni ugotovilo. Predvsem je za nas zanimiva kršitev 14. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki pravi, da je uživanje vseh pravic iz Konvencije zagotovljeno »vsem ljudem brez razlikovanja glede na spol, raso, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodnosti ali socialni izvor, pripadnost narodni manjšini (poudaril avtor), lastnino, rojstvo ali kakšne druge okoliščine«, in 2. člena Protokola 1, ki vsebuje pravico do izobrazbe. V vseh treh sodbah, če jih vzamemo skupaj, je sodišče skušalo »povleči črto« med diskriminatornimi ravnanji in tistimi ukrepi, ki bi jih lahko še šteli za ukrepe pozitivne diskriminacije. Danes s pojmom diskriminacija označujemo vrednostno negativno razlikovanje med ljudmi, ki povzroča neupravičeno oziroma pretežno ali splošno družbeno nezaželeno neenakost med njimi (Cerar, 2005, str. 23). Kot ukrepe pozitivne diskriminacije pa štejemo ukrepe, ki skušajo kompenzirati kulturne in druge prikrajšanosti otrok, ki izhajajo iz revnih ali kako drugače deprivilegiranih družin (za več glej tudi Kodelja, 2006, str. 44–56). Zanimivo ob tem je, da je sodišče odločalo v primerih, ki si glede dejanskega stanja niti niso zelo podobni.

V prvem primeru D. H. proti Češki je sodišče skušalo ugotoviti, ali posebne šole, ki jih obiskuje neporocionalno veliko število romskih učencev, pomenijo diskriminatorno ravnanje. Sodišče ugotavlja, da je bilo leta 1999 v posebnih šolah v Ostravi 1.360 učencev, od tega jih je bilo 762 ali 56 odstotkov Romov. Za primerjavo, učenci romskega porekla so predstavljali le 2,26 odstotka vseh učencev v osnovnih šolah. Nadalje je bilo v posebne šole razvrščenih le 1,8 odstotka učencev neromskega porekla, medtem ko je bilo učencev romskega porekla kar 50,3 odstotka. Posledično je imel romski otrok 27-krat večjo verjetnost, da bo »pristal« v posebni šoli kot neromski otrok. Sodišče zaključí, da se sicer zaveda, da je Češka na področju izobraževanja Romov naredila velik korak naprej, vendar je ugotovilo, da posebne šole in postopanje države v primeru pritožnikov pomeni kršitev Evropske konvencije.

Drugi primer se nanaša na Hrvaško, kjer imajo v nekaterih šolah posebne razrede. Ratio, ki ga je navedla hrvaška vlada za te posebne razrede, je nepoznavanje hrvaškega jezika. Veliko število romskih otrok znotraj teh razredov pojasnjuje s tem, da so ravno romski otroci tisti, ki ne obvladajo v zadostni meri hrvaškega jezika, kar jim onemogoča spremljanje pouka. Poleg tega je poudarila, da so prehodi iz teh razredov možni, nepogojeni s posebnimi formalnimi postopki in pogosti. Sodišče je ugotovilo, da gre za »osamljene primere«, ki se ne pojavljajo na sistemski ravni, ter da je usmerjanje romskih otrok v posebne razrede upravičeno, saj gre za ukrep pozitivne diskriminacije.

Zadnji primer je Samapanis proti Grčiji in je glede na prejšnja dva

nekoliko specifičen, saj se nanaša na osnovno zagotavljanje pravice do izobraževanja kot elementarne dolžnosti države. V primeru pritožnikov, grških državljanov romskega porekla oziroma njihovih zakonitih zastopnikov, je sodišče razreševalo situacijo, v kateri ti pritožniki v šolskem letu 2004/2005 sploh niso bili vpisani v nobeno osnovno šolo, niti je niso obiskovali. Ravnatelj šole v kraju Aspropyrgos je namreč zavrnil vpis romskih otrok v osnovno šolo, saj naj »ne bi dobil relevantnih navodil od oblastnih organov«. Primer je tudi v sami Grčiji že predhodno ustvaril številna trenja, predvsem zaradi negativno nastrojenega večinskega prebivalstva. Ravno zaradi demonstracij so se starši romskih otrok tudi v naslednjem šolskem letu strinjali, da se njihove otroke poučuje v sosednji zgradbi. Glede na jasno dokazan dejanski stan, je Sodišče seveda odločilo, da je v tem primeru prišlo do kršitve Evropske konvencije.

Kje je torej sodišče »zarisalo meje«?

Kot absolutno nedopustno je imelo grško situacijo, kjer je bila romskim otrokom popolnoma odrečena pravica do izobrazbe in se tudi dejansko eno leto niso izobraževali znotraj rednega pedagoškega procesa. V češkem primeru je ugotovilo, da so posebne šole, kjer je kar 27-krat večja možnost, da se v njej znajde romski otrok kot otrok večinskega prebivalstva, hkrati pa je to sistemski problem, ki ni omejen le na peščico šol, ravno tako nedopusten. Za protitež nam služi le primer Hrvaške, ki prakticira »le« posebne razrede, hkrati pa dopušča prehode v redne razrede ter jih tudi dejansko izvaja.

Pomisleki

Sodišče je dopustilo Hrvaški, da v imenu pozitivne diskriminacije izvaja pouk v ločenih razredih, pa vendarle, kje torej postaviti mejo. Ali mora iti za prakso, ki se pojavlja le v »nekaterih šolah«, da je dopustna? Ob tem velja pripomniti, da se Romi v številnih državah naseljujejo le na nekatere »otočke«, kar pomeni, da tudi romski otroci obiskujejo le peščico šol. Iz navedenega sledi, da se v več kot »peščici« šol ta problem sploh ne more pojaviti – kljub temu to seveda ne more pomeniti, da je to kaj manjša kršitev. Nadalje, dejstvo, da romski otroci ne razumejo dobro večinskega jezika, je problematika, ki se pojavlja v številnih (če ne kar večini) evropskih držav, in to že več desetletij. Tovrstne trditve vlad so torej predvidljive. Vendar to ne pomeni, da problema ni moč reševati drugače oziroma predhodno. Z odločitvami, kot jo je sprejelo Sodišče v hrvaškem primeru, se bo le ustvarjal status quo, Sodišče pa kot »pospeševalec« človekovih pravic ne bo nastopalo.

Pogled »čez planke«

Če se za konec ozremo še proti domu, lahko vidimo, da zgodovinsko Romom ni bilo lahko; obiskovanje šol jim je bilo namreč vseskozi oteženo. Na Dolenjskem so na primer tik pred drugo svetovno vojno sreski šolski nadzorniki predlagali posebne šole z internati za Rome. V internatih naj bi romski otroci ostali vse do konca šolanja (Tancer, 1994, 69–70). Kasneje se je področje izobraževanja izboljšalo, a trenutno stanje nam lepo prikaže Strategija iz leta 2004, ko pravi: »Rome uvrščamo med pripadnike najnižjih socialnih slojev, ki jih prizadeva

revščina.« Socialni status Romov je izrazito nižji od socialnega statusa večinskega prebivalstva, se pa po regijah pomembno razlikuje. Pri tem nimamo v mislih le njihovega materialnega položaja, ampak tudi izobrazbeno raven (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji, 2004, str. 9).

Podobno, a še vedno zaskrbljujoče stanje se zrcali tudi v mnenju komisarja Gil-Roblesa, ki pravi: »...številni romski otroci /so/ še vedno nameščeni v posebne oddelke za otroke s posebnimi potrebami, nekatere šole pa imajo posebne razrede za Rome. Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja določa, da "se določijo posebni kriteriji in merila za izobraževanje: .... romskih otrok" in Zakon o vrtcih govori o "oddelkih za romske otroke"« (Poročilo komisarja Gil-Roblesa, komisarja za človekove pravice, 2003).

V Sloveniji lahko, tako kot drugje, najdemo romsko populacijo, živečo na ožje določenih geografskih območjih. Eno izmed takih je okolica Novega mesta, zgoraj navedeno mnenje komisarja, je namreč nastalo po njegovem obisku v Osnovni šoli Bršljin v Novem mestu, kjer se je pouk izvajal v ločenih skupinah in ga je komisar označil kot »zgrešen poskus vključevanja«.

Na OŠ Bršljin se, s številnimi pretresi na poti, s problematiko izobraževanja Romov ubadajo že vrsto let. Iz drugega poročila (gre za poročilo v zvezi s spremljanjem učinkovitosti ukrepov za doseganje ciljev... – drugo letno poročilo, 2007) lahko razberemo, da je v šolo v zadnjih šolskih letih, vpisanih približno 80 učencev romskega porekla, kar pomeni, da je približno 13 odstotkov vseh učencev romskega porekla.

Podobno kot v grškem primeru so se tudi na OŠ Bršljin morali soočiti z negativno nastrojenim večinskim prebivalstvom, ki je želelo doseči bodisi da se romske otroke porazdeli po drugih šolah bodisi da se tvorijo posebni ločeni oddelki za romske otroke (Hanonina, 2005a in 2005b). Ob tem pa v vmesnem poročilu na OŠ Bršljin poudarjajo, »da posamezni dogodki (smrti v družinah, tragični dogodki, afere, fizični obračuni, policijske akcije, medijski pritiski, nabiranje gob in železa, vraževerje...) v romski skupnosti tako močno vplivajo na ravnanje in odzivanje večine pripadnikov, da ostanejo vse zahteve institucij in zakonska določila brezpredmetni« (Model učinkovitega poučevanja in učenja za dvig učne uspešnosti posameznega učenca; 10. vmesno poročilo, 2008). Trenja so dosegla vrh v letu 2005 s poskusom uvedbe novega modela, ki naj bi po zagotovilih takratnega ministra omogočal ločevanje glede na stopnjo znanja, medtem ko naj bi dejansko pomenil ločevanje romskih od neromskih otrok (Hanonina, 2005b). Gre torej za podobno »zgodbo« kot v hrvaškem primeru.

Šola ugotavlja, da večina problemov izhaja iz dejstva, da kljub zakonsko obveznemu obiskovanju osnovne šole romski otroci pouka ne obiskujejo v zadostni meri. Navedeno situacijo so skušali popraviti s številnimi aktivnostmi in ukrepi: dnevni obiski romske koordinatorice v naselju, tedenski obiski svetovalne delavke v naselju, obiski strokovnih delavcev pri vseh učencih, sodelovanje s CSD, policijo, zdravstveno službo, romskim vrtcem, KUOPP..., predstavniki romske skupnosti, vabila staršem, telefonski klici, obiski strokovnih delavcev, obiski svetovalne delavke, prijave na CSD in Inšpektoratu za šolstvo in šport (kamor so prijavili 48 staršev ...) (Model učinko-

vitega poučevanja in učenja za dvig učne uspešnosti posameznega učenca; 10. vmesno poročilo, 2008). Kot eno izmed rešitev vidijo intenzivnejše vključevanje romskih otrok v predšolsko institucionalno vzgojo, kar bi pomembno prispevalo k rednejšemu obisku in uspešnemu napredovanju v prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju (Model učinkovitega poučevanja in učenja za dvig učne uspešnosti posameznega učenca; 10. vmesno poročilo, 2008).

Kako bi se torej odločilo Evropsko sodišče za človekove pravice v primeru, če bi »pogledalo tudi čez planke«? Slovenska situacija je nekoliko specifična tudi zaradi dejstva, da je prekmurski model po drugi strani uspešen. Nadalje so prakse podobne tej na OŠ Bršljin le redke (s tem, da OŠ Bršljin ni osamljen primer) in to ni praksa, ki bi se pojavljala širše. Na žalost pa statistični kazalci, tako kot v češkem primeru, kažejo slabo sliko. Ločevanje glede na znanje pa lahko hitro privede do tega, da se stopnja znanja izrabi kot izgovor za to, da se tvori »romske razrede«. Slovenija se, tako kot se (je) Češka, s področjem ukvarja relativno veliko; vendar zaenkrat vsi rezultati še niso pozitivni.

LITERATURA IN VIRI:

- 1) Cerar, M. idr. (2005). Enakost in diskriminacija. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 2) European Roman Rights Centre – ERRC (2000): Barriers to the Education of Roma in Europe: A position paper by the European Roma Rights Center, dostopno na: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=385>.
- 3) Hanonina K. (2005a). Pravice, ki bolijo. Dosegljivo na: http://www.mladina.si/te-dnik/200510/clanek/slo--romi-ksenija_hanonina/
- 4) Hanonina K. (2005b). Bršljinški zaplet. Dosegljivo na: http://www.mladina.si/te-dnik/200515/clanek/slo--romi-ksenija_hanonina/
- 5) Kodelja, Z. (2006). O pravičnosti v izobraževanju. Ljubljana: Krtina.
- 6) MIRIS – Minority Rights Information System(2006): Bosnia and Herzegovina: Roma and the right to education Factsheet-. Dostopno: <http://dev.eurac.edu:8085/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1184756173829>
- 7) OŠ Bršljin (2008). Model učinkovitega poučevanja in učenja za dvig učne uspešnosti posameznega učenca; 10. vmesno poročilo, dosegljivo na: <http://www.os-brsljin.si/poročilo%20JUNIJ.pdf>
- 8) OŠ Bršljin: Spremljanje učinkovitosti ukrepov za doseganje ciljev v inovacijskem projektu z naslovom Model učinkovitega poučevanja in učenja za dvig učne uspešnosti posameznega učenca – drugo letno poročilo. Dosegljivo na: http://www.os-brsljin.si/model/model_11_07.pdf.
- 9) Poročilo komisarja Gil-Roblesa (2005). Poročilo o spremljanju napredka Slovenije (2003–2005). Dosegljivo na: www.coe.si/res/dokument/download.php?id=res/dokument/1728-1.pdf&url=res/dokument/1728-1.pdf&title...g...
- 10) Primer D.H. in drugi proti Češki republiki, sodbe z dne 13. 11. 2007, opr. št. 57325/00.
- 11) Primer Oršuš in drugi proti Hrvaški, sodba z dne 17. 7. 2008, opr. št. 15766/03.
- 12) Primer Sampanis in drugi proti Grčiji, z dne 5. 6. 2008, opr. št. 32526/05.
- 13) RTV (2005). Bršljin: Romski otroci zopet pri pouku. Dosegljivo na: http://www.rtvlo.si/modload.php?&c_mod=news&op=sections&func=read&c_menu=1&c_id=72643
- 14) Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji (2004). Dosegljivo na: http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/0721_strategija_Romi.doc

Matija Sternen: RDEČI PARAZOL, 1904, olje, platno, 125,5 x 85 cm

Rasto Božič

OB 15-LETNICI SMRTI NESTORJA NOVOMEŠKE ARHEOLOGIJE TONETA KNEZA

Tone Knez.

Knez Tone 1930 – 1993, Spominska razstava ob 15-letnici smrti arheologa Toneta Kneza, Knezova soba stalne arheološke razstave Dolenjskega muzeja Novo mesto, 26. september 2008 – predvidoma februar 2009.

Prvo v nizu pritličnih sob nove novomeške stalne arheološke razstave Arheološka podoba Dolenjske, ki so jo v Dolenjskem muzeju odprli junija, je tamkajšnje vodstvo posvetilo spominu prvega novomeškega arheologa in pionirja novomeške arheologije, Toneta Kneza. Konec septembra so po njemu poimenovano Knezovo sobo s spominsko razstavo ob petnajstletnici njegove smrti predali namenu. Kot je povedal avtor razstave, arheolog in kustos Dolenjskega muzeja Borut Križ, bodo po uvodni razstavi v njej predstavljali občasne manjše arheološke ali z arheologijo povezane prikaze.

Arheolog in, kot je pisalo na vratih njegove pisarne v Dolenjskem muzeju, izprašani starinoslovec Tone Knez se je leta 1930 rodil v Laškem, v Novo mesto je prišel leta 1958, kjer je petintrideset let kasneje zaradi bolezni umrl. Takoj, leto dni po prihodu, je pričel z arheološkimi izkopavanji, ki so v naslednjih desetletjih z odkritji v Kandiji, na Znančevih njivah, na Beletovem vrtu, na Marofu, na Kapiteljski in na Klemenčičevi njivi oziroma na Mestnih njivah dala temelj za veliki pok, ki ga novomeška arheologija doživlja zadnji desetletji. Tone Knez je bil tudi izvrsten predavatelj in publicist, odlično je govoril in pisal v nemškem jeziku. Navezal in utrdil je stike Dolenjskega muzeja z restavratskimi delavnicami Rimsko-germanskega muzeja v Mainzu, po

njegovi zaslugi pa se je Novo mesto v arheoloških krogih mednarodno uveljavilo. Bil je tudi samosvoj in odkrit razumnik, ki je sogovorniku hitro in natančno določil mesto, kar so mu nekateri zamerili. Za njegovo odrezavostjo in strogostjo pa se je skrival vesel in družaben značaj, znan le ljudem, kolegicam in kolegom, ki so morali vstop v njegov krog opravičiti in si ga zaslužiti.

Prvič sem ga srečal kot osnovnošolec. Šestošolcem nam je v okviru nekakšne pionirske dopolnilne dejavnosti prišel predavat o ravno tedaj skozi javnost odzvanjajočih bogatih arheoloških najdbah rodovnih gomil starejše železne dobe z novomeških Znančevih njiv, ki so se morale takrat po poltretjem tisočletju sna umakniti nastajajočemu blokovskemu naselju Nad mlini. Predavanje se mi je vtisnilo v spomin in še danes mi ne gre do iz glave njegove takratne besede, da so bile gomile dolenjske piramide. Takrat je bila moja goreča želja, da bi čim prej prebral njegovo knjigo Novo mesto v davnini ter da bi ga lahko opazoval pri izkopavanjih gomil, katerih ostanke sem kot otrok nekajkrat, misleč, da počenjam nekaj nedovoljenega, kradoma obiskal.

Želja se mi je nekaj let kasneje uresničila. Leta 1975 sem med počitnicami po prvi gimnaziji in po posredovanju sosedu, že takrat za arheologijo trdno odločenega bruca Boruta Križa, ki je arheologa Kneza družinsko poznal, postal pri razisko-

vanju antičnega grobišča na Beletovem vrtu oziroma na zemljišču med staro občinsko zgradbo in današnjo Novo Ljubljansko banko na Seidlovi 3 del muzejskega kopaškega moštva. Kneza sem imel končno čast spoznati in ga nato več let spoznavati. Z njim sem kot dijak in kasneje kot študent arheologije izkopaval vrsto let, vse do leta 1985, ko sem moral v vojsko, pa še takrat sva ohranila stike. Po vojski sta se najini poti nekoliko ločili, zbliževati pa sta se vnovič pričeli leto dni pred njegovo prerano smrtjo.

To je le nekaj spominov, utrjenih, ko sem v razstavni vitrini zagledal njegov pregovorno znani slamniki, njegovo terensko aktovko iz rdečega usnja, ki sem jo tolikokrat za njim s terena prinesel v muzej, in njegove gumijaste škornje. V muzeju so se ohranile celo njegove terenske nogavice s platnenima krpama, Knez ju je imenoval »šufarici«, z njima pa si je po stari vojaški navadi proti potjenju ovil stopala. Sedaj, petnajst let po njegovi smrti, Knezovi vsakdanji in takrat nepomembni predmeti, ki jih je njegov naslednik v Dolenjskem muzeju Križ vestno shranil v kar-

tonsko škatlo, pripovedujejo zgodbo o prvem dolenskem arheologu, o rosnih dneh novomeške povojne arheologije in o nastajanju danes v svetu znanega in uglednega arheološkega pojma Novo mesto.

Razstavljena zgodba se pričinja s preprosto kovinsko tablico s napisom Knezova soba, nato na panoju sledijo njegov kratek življenjepis, pregled izkopavanj, na katerih je sodeloval ali jih vodil, ter seznam njegovih samostojnih publikacij. Razstava se v večji meri naslanja na fotografsko gradivo, tako lahko na devetih panojih sledimo Knezovi strokovni in hkrati osebni zgodbi, saj sta bili ves čas povezani in prepleteni.

Na ogled so najprej Knezove fotografije iz časov pred prihodom v Novo mesto. Iz Bosne, kjer je najprej služboval, nato z raznih izkopavanj, med njimi tudi iz Šempetra v Savinjski dolini in iz Ormoža. V nadaljevanju se Tone Knez na razstavljenih fotografijah pogosto pojavlja ob kolegih, znanih domačih in tujih prazgodovinarjih ter strokovnjakih antične arheologije. Večkrat ga je videti ob profesorju dr. Stanetu Gabrovcu in ob danes pokoj-

Knezovi osebni predmeti na razstavi.

nemu profesorju dr. Petru Petruju, Knezovemu vrstniku še iz obdobja njunega skupnega obiskovanja celjske gimnazije. Vidimo ga tudi kot gosta na izkopavanjih kolegov, kot udeleženca mednarodnih srečanj, kot pisca za pisalnim strojem z obvezno cigareto med ustnicama, kot muzealca ter predvsem kot terenskega raziskovalca novomeških arheoloških najdišč. Zanimiva je tudi fotografija, ki prikazuje, kot je pred leti sam povedal, kakšno arheologijo so se šli ob njegovem prihodu v Novo mesto. Pri Knezovih prvih izkopavanjih na Mestnih njivah, ki so bila hkrati njegovo prvo novomeško terensko sistematično raziskovanje, je leta 1959 sodeloval štajerski arheolog in njegov prijatelj Stane Pahič, najdbe iz grobov kulture žarnih grobišč pa so takrat v muzej prepeljali z opletenim vozom, ki so ga na kmetiji pri Klemenčičevih običajno uporabljali za razvoz gnoja. Tako je pač bilo, je dejal med enim najinih številnih pogovorov. Ravno to fotografijo je večkrat omenjal. Dejal je tudi, da si bodo kolegi desetletja zatem, ko je bila posneta, težko predstavljali, v kakšnih pogojih so nekoč raziskovali. In imel je prav. Arheologije, kakršno so poznali Knez in njegovi vrstniki, ni več. Zadeve so se resnično korenito spremenile. Arheolog danes ni več zagnanec in varuh, temveč prej uradnik in dvomim, da bi pokojni Knez v takšni vlogi

užival. Takšnemu, delu predanemu arheologu, je posvečena tudi pesem Arheolog, ki jo je v spomin pokojnega Toneta Kneza zapisal Milčec Komelj, tudi on udeleženec Knezovih izkopavanj, z njo pa se kratek, a poveden prikaz zaključuje.

Zapuščina Toneta Kneza niso le obsežen spisek objavljenih strokovnih in poljudnih del ter številne arheološke najdbe. Bil je tudi mentor in učitelj dolenjskih arheologov ter cenjen kolega za druge po Sloveniji, nekdanji Jugoslaviji in Evropi. Sodelovanje pri njegovih izkopavanjih je za mlade slovenske arheologinje in arheologe predstavljalo svojevrstno iniciacijo, ljudje, ki smo ga poznali, pa po ogledu razstave težko dojamemo, da se lahko človekovo življenje ujame v nekaj fotografij, osebnih predmetov, najdb in knjižnih izdaj. Ali pač?

Razstava v Knezovi sobi Dolenjskega muzeja budi spomine, za katere si menil, da so odšli. V spominu Knezovih sodelavcev, učencev, kolegic in kolegov, Novomeščank ter Novomeščanov je ostal zapisan njegov lik. Podoba prešernega, zvedavega, ostro razumnega, a hkrati povsem samosvojega človeka in strokovnjaka, častilca vsega arheološkega, zgodovinskega in lepega, kneza po značaju in pomenu. Če je kdaj veljal pregovor *nomem est omen*, je v Knezovem primeru.

Otvoritev razstave: Knezov prvi vnuk Max Šinigoj, vdova Sibila Knez in hči Monika Knez Šinigoj (foto: Rasto Božič)

**Marinka
Dražumerič**

V ČRNOMLJU OD NEKDAJ BILI SO VESELI

Marjetka Balkovec Debevec, V Črnomlju od nekdanj bili so veseli... Črnomelj v kulturnem in družbenem utripu od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne, Črnomelj 2008.

Avtorica predstavlja v knjigi številne oblike, načine, okolja in priložnosti, kjer so se razvijale posamezne oblike družabnosti, saj družabno življenje po besedah dr. Janca Bogataja ni bilo nikoli stalnica, ampak je nastajalo, se spreminjalo, pa tudi opuščalo, tako kot so se spreminjale oblike življenjskih slogov v določenih družbenih okoljih. Predstavljale so ga različne društvene in kulturne dejavnosti (narodna čitalnica, gasilsko društvo, godba, sokoli, društvo kmečkih fantov in deklet, orli, Marijina družba in druga katoliška društva), pa tudi plesi, veselice, obiskovanje in druženje na domu, druženje v gostilnah in hotelu Lakner ter drugih lokalih, različne javne prireditve, romanja in izleti, poleti tudi kopanje v rekah pod mestom in različni drugi športi. Seveda je bilo družabno življenje vezano še na različne šege in navade letnega in življenjskega cikla, do druženja med ljudmi pa je prihajalo še pri opravljanju marsikaterih del. Avtorica predstavlja tudi posamezne oblike družabnosti, ki so se razvile med otroki in so bile vezane tako na delo (paša) kot tudi igranje. Izjemno vlogo pri sooblikovanju družabnega življenja starih in mladih je imela šola, saj so lahko ljudje znanja iz šolskih programov neposredno

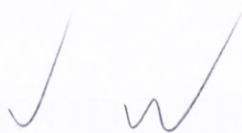
uporabljali pri posameznih oblikah družabnosti.

Ob prebiranju knjige ugotavljamo, da je bilo v obravnavanem obdobju družabno življenje v Črnomlju izredno pestro in raznoliko ter ni dosti zaostajalo za drugimi mesti in večjimi kraji. Na področju družabnega življenja so bile seveda razlike med družabnostmi inteligence in premožnejših meščanov ter kmečkega in obrtniškega prebivalstva. Pri tem pa je treba poudariti, da v Črnomlju na področju družabnega življenja ni prihajalo do problematičnosti narodnostnih in družbenih razmerij.

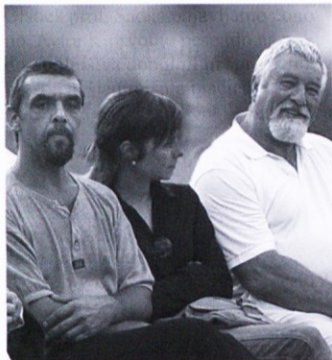
Obsežna knjiga, v kateri etnologinja Marjetka Balkovec Debevec predstavlja družabno življenje črnomaljskih meščanov v obdobju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne, je nastala na podlagi predelane magistrske naloge na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Tako se s pregledom in analizo družabnega življenja, ki je posledica novejših raziskovalnih prizadevanj v etnološki stroki, Črnomelj pridružuje mestom Ljubljana, Maribor in Kamnik, z izdajo knjige pa občina Črnomelj lepo zaokrožuje dveletni cikel obeležja pomembnih mestnih obletic.

Ivan Grohar: KAMNITNIK, 1905, olje, platno, 87,4 x 99,5 cm

Avgust - oktober 2008

Kiparji Samo Škoberne, Polona Demšar in Klaus Grosskopf, udeleženci mednarodnega kiparskega simpozija Forma viva v Kostanjevici na zaključni slovesnosti.

PIŠECE, 1. avgusta – V cerkvi sv. Mihaela je v okviru festivala stare glasbe Seviqs Brežice nastopila kubanska skupina Ensemble Ars Longa.

KOSTANJEVICA, 1. avgusta – S slovesnostjo pred Lamutovim likovnim salonom se je zaključil letošnji mednarodni kiparski simpozij Forma viva. Zbranim je spregovoril predstavnik veleposlaništva Zvezne republike Nemčije v Sloveniji Karsten Schneider, kustos Goran Milovanović ter direktor Galerije B. Jakca Bojan Božič. Dogodek je pospremila projekcija fotografij delovnega utripa Forme vive domačina Uroša Abrama, študenta FAMU v Pragi, ob glasbeni spremljavi Simona Klavžarja na marimbii.

DOLENJSKE TOPLICE, 2. avgusta – V cerkvi sv. Ane je koncertiral orglar Milko Bizjak.

KOSTANJEVICA, 2. avgusta – Pri OŠ Jožeta Gorjupa so na literarnem večeru poezije sodelovali Alja Adama, Jana Putrle Srdič, Ana Pepelnik in Primož Čučnik.

METLIKA, 2. avgusta – Na grajskem dvorišču je bil koncert domačinke, jazz pevke Kristine Oberžan in pianista Gregorja Ftičarja.

SEMIČ, 2. avgusta – V GD so odprli humanitarno prodajno razstavo umetniških in literarnih del.

VESELA GORA, 2. avgusta – V okviru Poletja v Šentrupertu in Klasikaa Dolenjska je bil v cerkvi sv. Frančiška Ksaverja koncert španske skupine Hexachordo.

KOSTANJEVICA, 3. avgusta – Festival Noster Nostri se je zaključil s koncertom Inus Fundus, La Gabyle pri Lamutovem likovnem salonu.

NOVO MESTO, 5. avgusta – Po daljši bolezni je v 92. letu starosti umrl prof. Karel Bačar, dolgoletni profesor slovenščine na novomeških šolah, inšpektor na Zavodu za šolstvo in višji bibliotekar v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu, kjer je osnoval, razvijal in do upokojitve vodil domoznanski oddelek. Njegovo življenjsko delo so Prispevki za dolenski biografski leksikon. Bil je tudi sodelavec Rasti.

HRASTOVICA PRI MOKRONOGU, 6. avgusta – V cerkvi sv. Roka je bil koncert Ensemble Anticameraviglia v sklopu Klasikaa Dolenjska.

KOSTEL, od 6. do 16. avgusta – S predstavitevjo projekta Vodnik v svet Kolpe, ki sta ji sledila uradna otvoritev prireditve in koncert Prifarskih muzikantov, se je pričela 9. turistično-ekološko-etnološka prireditev Tamburavanje va Koste. Potekal je festival etno glasbe Etnokostel 2008, na katerem je nagrado občinstva in strokovne žirije prejela tamburaška skupina Dupljak, otroške delavnice, sejem domače in umetnostne obrti, nastopili so Subotički tamburaški orkester, etno skupina Jararaja, Dupljak, odprli pa so tudi razstavo Podobe Kostela v sliki in besedi.

DOLENJSKE TOPLICE, 7. avgusta – V sklopu Festivala Brežice je bil v cerkvi sv. Ane koncert italijanske pihalne skupine Ensemble Accademia. Dan pozneje so nastopili še na bizeljskem gradu.

METLIKA, 7. avgusta – Na grajskem dvorišču se je s poetičnim dokumentarcem Občutek za veter predstavila metliška režiserka Maja Weiss.

NOVO MESTO – V atriju Knjižarne Goga so delček svoje ustvarjalnosti na literarnem večer predstavili člani literarne sekcije DU Novo mesto. Z glasbo je večer popestril kitarski duo Primoža Moškona in Matevža Maznika.

SEVNICA, 7. avgusta – V Lekos galeriji Ana so odprli slikarsko razstavo Tanje Tramšek Ženske so... - V galeriji gradu so na ogled postavili razstavo ročnih del rokodelcev iz doline Sopote pri Radečah.

TREBNJE, 7. avgusta – V parku je bila gledališka produkcija Diversity on Stage v organizaciji Grad Teatra, ki je potekala v okviru projekta mednarodne izmenjave, ki ga je od konca julija ob podpori EU v Črmošnjicah gostil Grad Teater iz Trebnjega.

METLIKA, 8. avgusta – Kamniti odmev besede je bil naslov literarnega večera s člani Literarnega kluba Metlika na grajskem dvorišču.

Koncert skupine Le Tendre Amour v Mokronogu.

MOKRICE, 10. avgusta – Na gradu je v okviru festivala Seviqs Brežice koncertiral francoski kvartet Compagnie Quatre Mesure.

NOVO MESTO, 10. avgusta – Na vrtu San Sebastian je bila na ogled predstava Zlatolaska v izvedbi Kranjskih komedijantov v okviru nedeljskih lutkovnogledaliških predstav Mali nagajivci.

NOVO MESTO, od 11. do 16. avgusta – V dolenski prestolnici je potekala 9. mednarodna delavnica in festival Jazzinty, ki se ga je udeležilo okrog sto udeležencev. Zavod LokalPatriot je priredil niz predavanj, učnih ur, vaj in nastopov. Šestdnevno dogajanje se je zaključilo s koncertom vseh udeležencev na Muzejskih vrtovih, kjer sta dan prej nastopila združena Big Band Krško in Big Band Grosuplje pod vodstvom Igorja Lunderja.

KRŠKO, 13. avgusta – V Dvorani v parku so imeli ljubitelji poezije, likovne umetnosti in glasbe lepo priložnost prisostvovati zanimivi prireditvi z naslovom Potpuri lepega. Obiskovalci so prisluhnili domačim pesnikom, si ogledali razstavo slik Severine Trošt Šprogar iz Trbovelj in prisluhnili improvizacijam Erika Huela na klavirju z Nizozemske.

MOKRONOG, 13. avgusta – V sklopu Klasikaa Dolenjska je bil v cekvi sv. Tilna koncert Le Tendre Amour, židovska glasba Evrope.

NOVO MESTO, 14. avgusta – Literarni večer s pisateljem Štefanom Kardošem, letošnjim kresnikovcem, je v atriju Knjigarne Goga povezovala Manca Stare. Večer sta glasbeno popestrila nizozemski pianist Erik Huele in violinistka Naika Makuc. – V okviru festivala Jazzinty je na Muzejskih vrtovih nastopil Adam Nussbaum Band.

DRAŠIČI, 15. avgusta – V soselki Drašiči se je pričela tridnevna 4. slikarska kolonija.

PLETERJE, 15. avgusta – V Muzeju na prostem je v organizaciji Mladinskega kluba Ptjeln potekal prvi Literarni večer za pokušino.

PRELESJE, 15. avgusta – V Baričevi hiši so na ogled postavili likovno razstavo Dušice Guštin. V kulturnem programu je nastopila sopranistka Mateja Kunstek iz Ljubljane.

VESELA GORA, 15. avgusta – Na dvorišču za gradom je bil koncert Neische in godalnega kvarteta Enthnodelia.

BRESTANICA, 16. avgusta – Na gradu je potekalo 11. državno prvenstvo v igranju na diatonično harmoniko. Pomerilo se je 25 deklet, največ z Dolenjske in Bele krajine.

KOSTANJEVICA, 16. avgusta – Na gospodarskem dvorišču Galerije B. Jakca je potekalo slovensko srečanje rogistov – del nastopajočih skupin. – Na slavnostni seji ob občinskem prazniku je bil v samostanski cerkvi slavnostni koncert Komornega godalnega orkestra Slovenske filharmonije. Opatovo čašo je prejel kulturnik, »oče« kostanjeviške Forme vive, Lado Smrekar.

KRKA, 16. avgusta – Na kmetiji Javornik je bil koncert skupine Mahnimal, mešanica ritmov Konga in svetovne pop glasbe.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 16. avgusta – 3. Anini glasbeni večeri so se v cerkvi sv. Ane nadaljevali z nastopom Domžalskega trobilnega kvarteta.

METLIKA, 16. avgusta – Boom Teater je na prireditvi Pridi zvečer na grad zaigral komedijo Popravni izpit z domačinko Violeto Tomič v glavni vlogi.

ŠENTJERNEJ, 16. avgusta – V okviru občinskega praznika je na prireditvenem prostoru pred občinsko stavbo potekalo 35. srečanje slovenskih lovskih pevskih zborov in lovskih rogistov. Zvečer so nastopile združene glasbene skupine.

NOVO MESTO, 17. avgusta – Na vrtu San Sebastian je kulturni zavod Fru izvedel Rdečo kapico.

ŠENTJERNEJ, 17. avgusta – V farni cerkvi je bilo srečanje pritrkovalcev.

ŠENTJERNEJ, 18. avgusta – Občinski pihalni orkester je povabil na tradicionalni koncert pred občinsko stavbo.

NOVO MESTO, od 19. do 21. avgusta – V KC J. Trdine se je pričel tridnevni 2. festival Pljunek smeha, ki je potekal v okviru Novomeških poletnih večerov. Zvrstile so se tri komedije: Radoslava Zlatana Doriča Kako smo ljubili tovariša Tita v izvedbi Kosovelovega doma Sežana in SNG Nova Gorica ter v režiji Marjana Bevka, rokenrol improvizirana predstava Ta kratke v izvedbi Narobova in KUD Franceta Prešerna ter monokomedija Marka Pokorna Kdo

Mechthild Karkow in Vincent Bernhard na koncertu v cerkvi na Vihru.

vam je pa to delu? v izvedbi Borisa Kobala in v režiji Jaše Jamnika.

BREŽICE, 20. avgusta – Ansambel Alba Novella je v okviru festivala Seviqs Brežice imel koncert v Viteški dvorani gradu. Nastopili so še v Kamniku ter v Hudičevem turnu v Soteski.

ŠENTJERNEJ, 20. avgusta – Na hipodromu je bil koncert za mlade z različnimi glasbenimi skupinami.

METLIKA, 21. avgusta – Na grajskem dvorišču je nastopilo slovensko društvo Planika iz srbskega Zrenjanina.

NOVO MESTO, 21. avgusta – V Knjigarni Goga je bil literarni večer z angolsko pisateljico Filipo Melo, s katero se je pogovarjal Lenart Zajc.

SEVNICA, 22. avgusta – Na gradu so odprli likovno kolonijo Arspekta.

VIHER NAD ŠENTRUPERTOM, 22. avgusta – Festivali Seviqs Brežice so se zaključili s koncertoma violinistke Mechthild Karkow in čembalista Vincenta Bernhardta v cerkvi Sv. Duha, dan pozneje pa še na gradu Turjak.

BISTRICA PRI ČRNOMELJU, 23. avgusta – Pri lovski koči je bila produkcija poletne gledališke šole Vaje v slogu, ki jo je pripravila gledališka skupina ZIK Črnomelj.

METLIKA, 23. avgusta – V okviru poletnih prireditev Pridi zvečer na grad je na gradu nastopila glasbena skupina Dej še n litro.

SEVNICA, 23. avgusta – Na gradu je bila na ogled komedija Prigode iz ambulate v izvedbi gledališke skupine KS Studene.

METLIKA, 24. avgusta – Na grajskem dvorišču je Boris Kobal zaigral monokomedijo Kdo vam je pa to delu.

NOVO MESTO, 24. avgusta – V okviru nedeljskih lutkovnogledaliških predstav Mali nagajivci je bila na vrtu Sebastian na ogled predstava Izgubljene koklice v izvedbi zavoda Kult.

SVIBNO PRI RADEČAH, 24. avgusta – Tu se je zaključil 11. kreART, srečanje likovnikov, za katerega je organizator KUD kreART iz Loke pri Zidanem Mostu izbral majhno vas v zasavskih hribih. Tokratni kreART so posvetili pokojnemu rojaku Pavlu Kavšku.

BRESTANICA, 25. avgusta – Na gradu Rajhenburg je potekal Renesančni večer s skupino Alta capela Carniola. Obenem so na ogled postavili razstavo Oblačilna kultura 16. stoletja.

KRŠKO, 26. avgusta – Poletne glasbene večere v starem mestnem jedru je pričela domača zasedba iz Krškega z imenom D Palinka bend, ki je zaigrala slovenske popevke, znane popevke iz časa nekdanje Jugoslavije in večno zelene melodije z vseh koncev sveta. – Delček utripa mednarodnega festivala poezije in vina Medana pred Medano je bilo po zaslugi Valvasorjeve knjižnice Krško mogoče začutiti tudi v mestnem parku, ko so svoje pesmi v materinem jeziku brali Marcello Potocco iz Slovenije, Roland Oresik z Madžarske in Rumen Leonidov iz Bolgarije, prevode v slovenščino pa prevajalca Žiga Kump in Tomaž Breznikar.

NOVO MESTO, 27. avgusta – V prostorih policijske postaje so odprli likovno razstavo devetih slikarjev, članov likovne skupine, ki deluje v tovarni Revoz. O delih je spregovoril umetnostni zgodovinar Jožef Matijević, za popestritev otvoritve pa je z branjem poezije poskrbela Marija Udovč. – Na tradicionalnem literarnem večeru Beri: četrtek je bilo mogoče prisluhniti zanimivemu pogovoru z avtorjem romana Čefurji raus Goranom Vojnovičem. Isti večer so v Knjigarni Goga odprli fotografsko razstavo Bojane Rudovič Žvanut iz Ljubljane.

ROSALNICE, 27. avgusta – Tako se je pelo in igralo nekoč je bil naslov revije belokranjskih pevcev ljudskih pesmi in godevcev ljudskih viž pod staro lipo v okviru poletnih kulturnih prireditev Pridi zvečer na grad.

MALA LOKA, 28. avgusta – Na gradu je bil koncert Vonj po ljubezni, šansoni Romane Kranjčan.

NOVO MESTO, 28. avgusta – Na vrtu San Sebastian je bil koncert skupine Oko.

SEVNICA, od 28. do 29. avgusta – V grajskem parku je potekal 6. Grand Rock Sevnica z zanimivimi gosti.

NOVO MESTO, 29. avgusta – Na vrtu San Sebastian je bilo mogoče prisluhniti 3. kantavtorskem festivalu z Adijem Smolarjem in Markom Stadlerjem.

RIBNICA, 29. avgusta – Župnija je v cerkvi sv. Štefana organizirala koncert Trnovskega okteta. – V gradu je bila na ogled stand up komedijo z Lucijo Čirkvič in Saro Horžen.

SEVNICA, 29. avgusta – V KD je potekal koncert poletnega tabora Naš Big band 2008 Sevnica.

BRESTANICA, 30. avgusta – S koncertom ansambla KUD Slovenija se je na gradu Rajhenburg končalo letošnje Poletje na gradu Rajhenburg.

NOVO MESTO, 30. avgusta – V organizaciji Likovnega društva Mavrica in Društva Novo mesto se je del novomeškega Glavnega trga spremenil v galerijo na prostem. Razstavljalo in ustvarjalo je okrog štirideset slikarjev iz Slovenije in zamejstva, pridružili pa so se jim tudi nekateri Novomeščani.

ŠENTRUPERT, 30. avgusta – Poletje v Šentrupertu se je nadaljevalo v cerkvi sv. Ruperta s klavirskih recitalom Damjana Brerarja z gostjo Pio Zorko na violini.

NOVO MESTO, 31. avgusta – Na vrtu San Sebastian je Lutkomotiva zaigrala predstavo Fižolček, ogelček in slamica.

ČRNOMELJ, avgusta – Potekala so zaključna arheološka izkopavanja med staro šolo in župnijsko cerkvijo sv. Petra v starem mestnem jedru, ki jih vodi dr. Phil Mason.

NOVO MESTO, avgusta – Ob 250-letnici rojstva pesnika Valentina Vodnika so se ga v frančiškanskem samostanu spomnili in počastili z izdajo faksimila tristranske Pesmi od zveličaniga Leonarda iz Porto Maurizio, mašnika inu mogočniga Pridigarja ordna S. Frančiška. – V produkciji novomeškega Studia Vrtnice so posneli nov slovenski igrani mladinski film z naslovom Dan prve piščalke, film o najstarejšem znanem glasbilu. Producent filma je Primož Kastelic, scenarij je napisal Jadran Sterle, film pa je režiral Tugo Štiglic.

SPLIT, avgusta – V Galeriji Kula je bila na ogled slikarska razstava slikarja Janka Orača iz Novega mesta. Predstavil se je z akrili in akril-kolaži na platnu, ki so nastali lani in letos.

ŠENTJERNEJ, avgusta – V knjižnici župnišča se je z likovnimi deli predstavila amaterska slikarka Minka Smolič iz Ostroga pri Šentjerneju.

VRH PRI ŠENTRUPERTU, avgusta – Šentruperska šola je izdala pesniško zbirko Pesmi mojih pet petnajstletnega Aljaža Škrjanca iz Vrha. Zbirko je uredil prof. dr. Jože Zupan.

ŽUNIČI, avgusta – KUD Artoteka Bela krajina iz Črnomlja in Krajinski park Kolpa sta pripravila 9. likovno kolonijo, na kateri je sodelovalo 24 likovnih umetnikov. Dela so ob koncu razstavili v Šokčevem dvoru, kasneje pa bodo na ogled v prostorih črnomaljske UE.

SEPTEMBER

HROVAČA, 2. septembra – Na skednju Škrabčeve domačije so kot predvečer Vilenice pripravili srečanje z Goranom Stefanovskim in Kico Kolbe. Z njima se je pogovarjala Tanja Lesničar Pučko.

STRAŽA, 2. septembra – V okviru 22. straške jeseni je bil na prireditvenem prostoru koncert MePZ Sveti Jakob iz Vavte vasi.

KRŠKO, 3. septembra – Poletni glasbeni večeri v parku so se nadaljevali z nastopom rokovske glasbene skupine Momento.

STRAŽA, 4. septembra – Na 22. straški jeseni se je predstavila Lipičnikova glasbena delavnica.

KOSTANJEVICA, 5. septembra – V lapidariju Galerije B. Jakca so na ogled postavili dela iz niza Poti grafike in keramike Karla Plemenitaša, ki živi in ustvarja v Ljubljani.

NOVO MESTO, 5. septembra – V Jakčevem domu Dolenjskega muzeja so odprli razstavo akrilov Slike ljubljanskega slikarja, udeleženca lanske likovne kolonije Novomeški likovni dnevi, Žarka Vreca. Umetnikovo ustvarjalno pot je predstavila kustodinja Jakčevega doma Jasna Kocuvan.

STRAŽA, 5. septembra – Na 22. straški jeseni je zaigral pihalni orkester Krka.

TREBNJE, 5. septembra – V rojstni hiši dr. Alojzija Šuštarja na Grmadi so odprli spominsko ploščo njemu v spomin, kasneje pa se je v CIK-u nadaljeval program, v katerem so sodelovali akademik Ciril Zlobec, Šuštarjeva sošolka, sopranistka Vilma Bukovec, obogatili pa so tudi Rastočo knjigo. Vanjo so

vpisali prof. dr. Miho Japlja, Janeza Mejača in Tatjano Fink.

ČRNOMELJ, 6. septembra – V Galeriji Laterna so odprli umetniško razstavo Gabriele Tognoloni.

NOVO MESTO, 6. septembra – Na Glavnem trgu je bil koncert z Gibonijem, Vladom Kreslinom in Društvom mrtvih pesnikov.

PREČNA, 6. septembra – V pristavi Lukenjskega gradu je potekalo 5. srečanje ljudskih pevcev in godcev.

STRAŽA, 6. septembra – Na 22. straški jeseni je bilo 4. srečanje folklornih skupin.

MARIBOR, 7. septembra – Zmagovalci festivala narečnih popevk so člani tamburaške skupine Prifarski muzikanti iz Kostela, saj so osvojili dve najbolj prestižni nagradi: s skladbo Lepu je blu najboljše besedilo po mnenju strokovne žirije ter nagrado za najboljšo skladbo po izboru gledalcev in poslušalcev.

KRŠKO, 10. septembra – Na koncertu v starem mestnem jedru je nastopila vokalna skupina Male celice.

BIHAČ, 11. septembra – V Mestni galeriji so odprli razstavo del Božidarja Jakca Portret krajine, ki so jo pripravili v sodelovanju z novomeškim Jakčevim domom oz. Dolenjskim muzejem. Avtorica je Jasna Kocuvan.

NOVO MESTO, 11. septembra – V KC J. Trdine je nastopil harmonikar Marko Hatlak. – Knjigarna Goga je povabila na literarni večer s pesnikom, umetnostnim zgodovinarjem in esejistom Miklavžem Komeljem. Pisateljica, prevajalka in odgovorna urednica revije Rast Barica Smole se je z njim pogovarjala predvsem o avtorjevi zadnji pesniški zbirki Nenaslovljiva imena. – V galeriji sodobne umetnosti Simulaker so na ogled postavili Transformacije, pregledno fotografsko razstavo srbskega v Ljubljani delujočega umetnika in pesnika Branka Bačovića. Na otvoritvi so brali njegovo poezijo.

SEVNICA, 11. septembra – Na gradu so v galeriji odprli razstavo Arspekta9 z deli, nastalimi na koloniji v okviru Sevnškega grajskega poletja 2008. O razstavi je spregovoril domači akademski slikar Alojz Konec.

ČRNOMELJ, 12. septembra – V cerkvi Sv. Duha je bil koncert Bratka Bibiča & The Madleys. – V mali dvorani KD je potekalo regijsko srečanje literatov seniorjev.

DOLENJSKE TOPLICE, 12. septembra – V KKC je s prijatelji koncertirala sopranistka Ani Rode.

KRŠKO, 12. septembra – Odtisi je naslov slikarske razstave Blaža Vehovarja, diplomanta beneške Akademije lepih umetnosti, ki so jo odprli v avli KD.

MOKRONOG, 12. septembra – V občinski stavbi so odprli nove prostore Knjižnice Pavla Golie Trebnje, društvene prostore in letno gledališče. Slavnostni govornik je bil direktor Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti Igor Teršar.

RIBNICA, 12. septembra – V Galeriji Miklove hiše so na ogled postavili razstavo Braneta Severja, ki jo je predstavila umetnostna zgodovinarica in likovna kritičarka Nadja Gnamuš.

TREBNJE, 12. septembra – V Vita centru je bil večer stand up komedije.

ŽUŽEMBERK, 12. septembra – Na večeru petja, plesa in poezije pod skupnim naslovom Besede, nabrane skozi čas so v grajski kletni dvorani nastopili pesnik Jurij Marusig, pravljničarka Tadeja Murn, Janez Pavel Gliha, Francka Ožbolt in Mojca Pršina. Tako so se zaključile 12. poletne grajske prireditve.

ČRNOMELJ, 13. septembra – V Galeriji Laterna so odprli umetniško razstavo Rite Marizza.

KRKA, 13. septembra – V sklopu Festivala Krka je bil v Krški jami koncert Josipe Lisac.

MALA LOKA, 13. septembra – Na gradu je bil koncert Duo Jure Tori in Ewald Oberleitner.

SEVNICA, od 13. do 14. septembra – Preko tisoč godbenikov iz Slovenije in tujine se je udeležilo Mednarodnega festivala pihalnih orkestrrov ob 100-letnici godbeništvu v Sevnici. Nastopile so tudi mažoretne skupine. Slavnostni koncert je pripadel Godbi Sevnica, nastopili so še pihalni orkester

Dr. Milan Jazbec in dr. Ivanka Počkar na predstavitvi knjige Pohanca: časi na vasi.

Slovenske policije, godba iz nemškega mesta Tuerkendfeld, vokalna skupina Coronke iz Boštanja, oktet Jurija Dalmatina iz Sevnice in pevec Rudi Šantl. Slavnostni govornik je bil predsednik države dr. Danilo Türk. Ob praznovanju je izšla tudi tretja knjiga Sevničana Oskarja Zorana Zeliča V čas zapisana sevniška partitura.

ŠKOCJAN, 13. septembra – V OŠ Frana Metelka so ljudski pevci Fantje z vasi pripravili prireditev Škocjanska jesen.

DOBRNIČ, 14. septembra – S celodnevним peštrim dogajanjem so pospremili otvoritev obnovljenega KD. V programu so nastopile domače pevke in učenke podružnične šole.

KRŠKO, 17. septembra – Glasbena skupina Jazzo je nastopila na poletnem glasbenem večeru v parku in zaključila letošnje poletne večere.

ČEŠČA VAS, 18. septembra – Na velodromu je bila na ogled predstava APT 20. stoletje v režiji Matjaža Bergerja. Ponovili so jo še naslednja dneva.

KRŠKO, 18. septembra – V KD je bila na ogled posavsko-dolenjska premiera komedije Gustav filma Ona+On. Igrala sta Pia Zemljič in Primož Pirnat.

METLIKA, 18. septembra – Na grajskem dvorišču je potekal bralni maraton z osnovnošolci in srednješolci, ki so v goste povabili pesnika, pisatelja in igralca Matjaža Pikala.

NOVO MESTO, 18. septembra – Mednarodnemu dnevu gluhih je bila posvečena otvoritev likovne razstave Janeza Blatnika v restavraciji Splošne bolnišnice Novo mesto. Avtorja je predstavila Nataša Kordiš. – V Knjigarni Goga je bil koncert skupine Zadnji taxi.

KOSTANJEVICA, 19. septembra – V nekdanji samostanski cerkvi so na ogled postavili razstavo Wireframe zagrebškega slikarja in grafika Roberta Šimraka. Njegovo delo je predstavila umetnostna zgodovinarica Leila Topić.

KRŠKO, 19. septembra – Transfer je naslov razstave kiparja Roka Bogataja in slikarja Mirana Kreša, ki so jo odprli v Galeriji Krško.

BREŽICE, 20. septembra – V Klubu Mladinskega centra je potekal glasbeni maraton s skupinama Nikki Louder in Grimmski.

ČRNOMELJ, 20. septembra – V cerkvi Sv. Duha je bil koncert vokalne skupine Sekstet.

DOBRAVA, 20. septembra – Na ogled je bila Ogrlična zabava, prireditev z lutkovno predstavo, zabavo in še čim.

RAŠICA, 20. septembra – Na Trubarjevi domačiji je predsednik Slovenije Danilo Türk odprl 18. dneve evropske kulturne dediščine, posvečene Primožu Trubarju. Na domačiji so pripravili delavnice, vodene ogleda, v galeriji Skedenj ustvarjalno delavnico Ane Bukvice, sprehod po Trubarjevi rojstni vasi... Predstavili so tudi delo Knjiga velikanka, Abecedarija naših dni.

VESELA GORA, 21. septembra – S pesmijo na Veselo Goro je bil naslov prireditve pri Barbovi graščini. Zapeli so moška pevska zbor Emil Adamič iz Mokronoga in Vinogradniki iz Šentruperta ter ženska zbor Zimzelen z Mirne in pevke iz Šentruperta. V grajski kleti je bila na ogled razstava viteških rekvizitov in opreme.

ARTIČE, 22. septembra – V OŠ so predstavili knjigo Pohanca: časi na vasi avtorjev dr. Milana Jazbeca (tudi urednik) in dr. Ivanke Počkar. Pri predstavitvi je sodelovala etnologinja dr. Marija Makarovič, dogodek pa je popestril nastop šolskega pevskega zbora.

BREŽICE, 22. septembra – Knjižnica je v sodelovanju s Srednjo elektro šolo in Tehniško gimnazijo Novo mesto in KUD Franjo Stiplovšek v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine v Dvorani Savice Zorko pripravila prireditev Slovenska pismenost od Trubarjevih časov do medmrežja.

NOVO MESTO, 22. septembra – Z bosanskim pisateljem Zilhadom Ključaninom se je na literarnem večeru v Knjigarni Goga pogovarjala Barica Smole.

VIŠNJA GORA, 22. septembra – V Mestni hiši je potekalo območno srečanje literatov seniorjev in predstavitev pesniške zbirke Janka Rošlja Šumi iz daljave. Srečanje je strokovno spremljala Ana Porenta.

NOVO MESTO, 23. septembra – V APT je bila na ogled predstava ME-Ti/ Knjiga obratov v režiji Matjaža Bergerja. – V atriju Knjigarne Goga je društvo ljubiteljev filma predstavilo cikel glasbenega filma, tokrat Mary Poppins.

KRŠKO, 24. septembra – V KD je potekal dobredelni koncert s priznanimi posavskimi glasbeniki za posodobitev brežiške bolnišnice.

BIZELJSKO, 25. septembra – Na gradu so postavili razstavo likovnih izdelkov z likovne kolonije na OŠ Bizeljsko ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja.

BRESTANICA, 25. septembra – V cerkvi Lurške Marije so predstavili vodnik Cerkve v občini Krško.

KRŠKO, 25. septembra – Zimske urice so v Valvasorjevi knjižnici posvetili slovenskim protestantom in njihovi dobi.

NOVO MESTO, 25. septembra – V galeriji gostinskega lokala Brblarna so odprli samostojno likovno razstavo domačina Zdravka Červa, dolgoletnega ljubitelja likovne umetnosti. – V galeriji Simulaker so na ogled postavili pregledno likovno razstavo nizozemskega kiparja, slikarja in grafika Dirka Heija. Razstavo Med preteklostjo in prihodnostjo, ki jo je med drugim slovesno odprl veleposlanik Kraljevine Nizozemske John C. M. Groffen, so postavili v počastitev 75. obletnice umetnikovega rojstva. O avtorju je spregovoril umetnostni zgodovinar Jožef Matijevič.

STIČNA, 25. septembra – V okviru Dnevoev evropske kulturne dediščine so v Muzeju krščanstva odprli razstavo Človek in vrednote.

ČRNOMELJ, 26. septembra – V Pastoralnem centru so predstavili knjigo Dušice Herman z naslovom Janez Kuhar v objemu violinskega ključa. Delo govori o vsestranskem glasbeniku, ki je leta 1943 pričel delovati tudi v Beli krajini. V kulturnem programu so zapele pevke PZ Generacija 57.

MULJAVA, 26. septembra – V Galeriji Kresnička so pripravili zaključno prireditev Trubarjevo leto na Muljavi.

NOVO MESTO, 26. septembra – Ob 15. obletnici smrti arheologa Toneta Kneza so v Dolenjskem muzeju v Knezovi sobi odprli spominsko razstavo. To bo zdaj stalna arheološka razstava. O pomembnem dolenjskem arheologu je spregovoril direktor Dolenjskega muzeja Zdenko Picelj.

OTOČEC, od 26. do 27. septembra – V Hotelu Šport Otočec je potekalo 34. delovno srečanje Društva slovenskih književnih prevajalcev pod delovnim naslovom Prevajanje pogovornega jezika in drugi prevajalski paberki.

ČRNOMELJ, 27. septembra – V cerkvi Sv. Duha so odprli slikarsko razstavo Alenke Vidrgar.

PRELOKA, 27. septembra – V večnamenskem domu so 1. valček za Kolpo posvetili beneškemu fantu Ediju Bucovazu. Beneški fantje so imeli koncert, nastopili pa so tudi drugi glasbeni gostje.

HOM NAD ŠENTRUPERTOM, 28. septembra – V Brcarjevi kleti so na koncertu Pozdrav trgatvi zapeli pevski zbor vinogradnikov ter Zagriški fantje iz KUD Marije Kmetove iz Šentlovena.

KOČEVJE, 29. septembra – V Šeškovem domu je potekala kulturna prireditev Vse generacije za danes, za jutri... V prostorih DU so odprli razstavo ročnih in umetniških del z naslovom Dedki, babice in vnuki razstavljajo.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 30. septembra – S koncertom pevke Nuške Drašček in pianista Jake Puciharka v podružnični cerkvi sv. Ane so se zaključili letošnji Anini glasbeni večeri.

CELJE, septembra – V Galeriji sodobne umetnosti so na ogled postavili razstavo slik in grafik z naslovom Risba v atmosferi novomeškega likovnega ustvarjalca prof. Branka Suhyja.

KRŠKO, septembra – Na 6. Luksuz festivalu poceni filma v lovski koči na Trški Gori pri Krškem so v tekmovalnem programu prikazali 52 kratkih filmov mladih, še neuveljavljenih avtorjev iz devetih držav. V okviru festivala je potekala tudi delavnica Vesela kamera.

PREDGRAD, septembra – V Predgradu so zabeležili stoletnico prvega organiziranega nastopa folkloristov.

PRESKA, septembra – Na 7. jesenskem koncertu ljudskih pesmi so nastopili gostitelji Fantje s Preske, Mlada Zarja z Račne, Prešmentani faloti iz Stopercev, ljudski pevci z Blance, pevska skupina Izgnanci iz Dol pri Litiji, Paridolske korenine iz Paridol, Pšenični klas iz Viher in tercet Juhana iz Tolmina. Program je popestrila razstava slikarke Mirjan Kocjan iz Sežane.

ŠMARJETA, septembra – Ljudske pevke Šmarjetke so izdale svojo prvo zgoščenko Šmarjetke vrtimo čas nazaj.

Slikar in grafik Dirk Heij.

SEPTEMBER

TREBNJE, septembra – Trebanjske mažorete so na 10. evropskem tekmovanju mažoretnih skupin v romunskem Cluju zasedle 9. mesto.

TROGIR, septembra – V muzeju mesta Trogir so na razstavi 1. mednarodnega bienala slikarjev in kiparjev Mediteran 2008 sodelovali tudi trije slikarji z našega območja: Janko Orač iz Novega mesta, Jože Marinč iz Kostanjevice in Marija Rus iz Bojanje vasi.

OKTOBER

Pesnik Tone Pavček na slavnostnem literarnem večeru v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu.

LJUBLJANA, 1. oktobra – PZ DU Straža pod vodstvom Mitje Bukovca je zastopal Dolenjsko in Belo krajino na Festivalu za tretje življenjsko obdobje v Cankarjevem domu.

KOČEVJE, 2. oktobra – Tu, kjer sem doma je bil naslov osrednje prireditve ob prazniku občine Kočevje v Šeškovem domu. Zlato priznanje je dobila Folklorna skupina Predgrad, ki letos beleži stoletnico delovanja.

NOVO MESTO, 2. oktobra – V KC J. Trdine je v organizaciji Turistične zveze Dolenjske in Bele krajine ter Društva harmonikarjev Mirna Peč potekala revija harmonikarskih skupin in orkestrrov Slovenije 2008. – V avli mansarde UE so odprli razstavo likovnih del slikarke Mojce Lampe Kajtna. Z njo se je pogovarjala Meta Orač. V glasbenem delu programa so nastopili mladi glasbeniki GŠ Marjana Kozine. – Stanka Hrastelj je v atriju Goga vodila pogovor z literarno ustvarjalko Slavico Šavli, ki je predstavila svojo novo knjigo Inja, ki je izšla pri novomeški Založbi Goga.

BOŠTANJ, 3. oktobra – Zavod KŠTM je povabil na koncert Eroike v cerkvicu sv. Križa.

IVANČNA GORICA, 3. oktobra – V KD je bila na ogled lutkovna predstava Krtak Zlatko ali kakec, ki je padel z neba.

NOVO MESTO, 3. oktobra – V Knjižnici M. Jarca je bilo srečanje in pogovor s pesnikom Tonetom Pavčkom ob njegovi 80-letnici. – V APT so pripravili premiero plesne predstave Levi terorizem v izvedbi APT po konceptu in koreografiji Marka Mlačnika in jo ponovili še čez nekaj dni.

OBČICE, 3. oktobra – Potekal je 27. ekstempore mladih likovnikov Bele krajine.

VESELA GORA, 3. oktobra – V cerkvi je bila na ogled monodrama na besedilo Matjaža Kmecla in v izvedbi Anatola Šterna Trubar pred slovensko procesijo. Večer je popestril nastop Učiteljskega PZ Emila Adamiča.

ČRNOMELJ, 4. oktobra – V Galeriji Laterna so odprli razstavo Zvezde na nebu. – Na Maleričevi hiši v starem mestnem jedru so slovesno odkrili spominsko ploščo zaslužni učiteljici in prosvetiteljici Josipini Pepci Primožič, v hiši pa so na ogled postavili fotografije in ročna dela njenih učenk. O Primožičevi je spregovoril mag. Janez Kramarič. Pester kulturni program so oblikovali tamburaški orkester GŠ Črnomelj, recitatorji OŠ Mirana Jarca, Gledališka skupina ZIK Črnomelj in pevska skupina učiteljev in drugih delavcev OŠ Loka.

KOČEVJE, 4. oktobra – V Šeškovem domu se je pričel 1. mednarodni salon digitalne in dia fotografije.

NOVO MESTO, 4. oktobra – Na odru KC J. Trdine se je novomeška gledališka skupina Schyzma predstavila z novim gledališkim projektom Ime mi je ljubezen. Prihajam z Vzhoda. Osrednji avtor projekta je David Petrovič.

RIHPOVEC, 4. oktobra – Odprli so slikarsko razstavo Ex tempore Rihpovec 2008.

STUDENEC, 4. oktobra – OŠ in člani tamkajšnjega KD so pripravili slovesnost ob 130-letnici šole.

NOVO MESTO, od 6. do 7. oktobra – MGL je v KC J. Trdine zaigralo varietesko predstavo Carmela in Paulino Joseja Sanchisa Sinisterre.

METLIKA, 7. oktobra – V Ljudski knjižnici je bila na ogled lutkovna igra Miška kaško skuhal.

NOVO MESTO, 7. oktobra – Na literarnem večeru v atriju Knjižarne Goga se je v pogovoru z Matjažem Grumom predstavil pisatelj Andrej Morovič, ki je pred kratkim izdal nov roman Progres.

NOVO MESTO, 8. oktobra – V KC J. Trdine je nastopila poljska glasbenica Katarzyna Mycka na marimbi, z njo pa tudi marimbista Simon Klavžar in Jože Bogolin.

Slikarka Nene Borčilo na svoji razstavi v Kulturnem centru Janeza Trdine.

SENOVO, 8. oktobra – V KD so pripravili lutkovno predstavo Grdi raček.

BREŽICE, 9. oktobra – V Poslovnem centru Gasa so predstavili zbornik s strokovnega posveta Zborovska glasba v Posavju od 19. do 21. stoletja, ki ga je MePZ Viva pripravil ob 15-letnici oktobra lani. Zbornik je uredila Alenka Černelič Krošelj. Viva je izdala tudi svojo tretjo zgoščenko z naslovom Vrtiljak. – V avli MC so odprli razstavo izdelkov in fotografij uporabnikov Ozare z naslovom Ozarin ustvarjalni pogled.

DVOR, 9. oktobra – Domači upokojenci so v večnamenski dvorani pripravili zanimiv kulturni dogodek Večer spominov. Nastopili so učenci dvorske podružnične šole in oktet Dvorjani.

KOČEVJE, 9. oktobra – Pevska skupina Prijatelji je v sodelovanju z občino v dvorani Šeškovega doma pripravila večer domoljubnih in partizanskih pesmi z naslovom Na svoji zemlji svoj gospodar.

NOVO MESTO, 9. oktobra – Na turneji po Sloveniji je kanadski mladinski pisatelj Richard Schrimger obiskal tudi novomeške učence. Srečanje je Oddelek za mladino KMJ v sodelovanju z Založbo Miš pripravil v okviru prireditve leto medkulturnega dialoga in tedna otroka in mladih. – Plesna skupina Mojce Hrovat je v KC J. Trdine zaigrala predstavo Astrid Lindgren Pika Nogavička.

NOVO MESTO, od 9. do 10. oktobra – APT je povabil na ogled plesne predstave Levi terorizem po konceptu in koreografiji Marka Mlačnika.

TREBNJE, 9. oktobra – V KD je bila prva predstava otroškega abonmaja Črkolandija.

ČRNOMELJ, 10. oktobra – Nekdo te mora imeti rad je naslov knjižnega prvenca Lidije Maričič iz Prelesja, ki so jo predstavili v Galeriji Laterna. Na ogled je bila tudi razstava likovnih del družine Čečura. – V avli KD so na ogled postavili fotografsko razstavo Vinka Kukmana Jutra so najlepša zjutraj.

HROVAČA, 10. oktobra – Škrabčeva domačija letos beleži desetletje življenja s slovensko umetnostjo, znanostjo in podjetništvom in peto obletnico Ustanove patra Stanislava Škrabca. Ta jubileja so počastili s prireditvijo, na kateri so podelili letošnje Škrabčeve štipendije in nagrade, ter z otvoritvijo prenovljene Kersničeve kovačnice.

METLIKA, 10. oktobra – Breze in Kolpa je naslov likovne in fotografske razstave, ki so jo odprli v prostorih UE.

MIRNA, 10. oktobra – V knjižnici so pripravili Čateški večer z razstavo fotografij s Čateža in okolice, kulturnim programom in pogovor z zakoncema z Nizozemske.

NOVO MESTO, 10. oktobra – V Čajarni je potekal likovno-glasbeni dogodek, na katerem se je kot likovna in glasbena ustvarjalka predstavila Maja Mlakar, novomeška likovna pedagoginja. – V atriju Knjigarne Goga so predstavili novi roman pisatelja Žige Valetiča Tunel, trgovina s samomorilskimi pripomočki. – Diplomirana slikarka Nene Borčilo se je v mali dvorani KC J. Trdine predstavila z likovno razstavo svojih najnovejših del z naslovom Animus. Avtorico, po rodu Trboveljčanko, ki živi in ustvarja v Novem mestu, je predstavil umetnostni zgodovinar Jožef Matijević.

DOLENJA VAS, 11. oktobra – Domače KD Žarek, ki mu predseduje Mira Damjanovič, je desetletnico praznovalo s prireditvijo v GD.

NOVO MESTO, 11. oktobra – V Knjigarni Goga je bilo mogoče prisluhniti pravljici Obuti maček, sledilo je izdelovanje lepljenke. – Lutkovno gledališče skupine Poperčki je v BTC-ju zaigralo lutkovno predstavo Mehurčki.

RIHPOVEC, 11. oktobra – Pod mentorstvom Marije Prah je na 5. rihpovškem ekstemporu ustvarjalo petnajst ljubiteljskih slikarjev, ki sta se jim pridružila še akademska kiparka Maja Kastelic iz Trebnjega in Ivan Pirnovar s Čateža, ki ustvarja v kamnu.

SEVNICA, 11. oktobra – Na gradu se je na razstavi z naslovom Dotik predstavilo deset samoukih umetnikov. O razstavi je spregovorila predsednica društva K.N.O.F. Mojca Metelko.

SLOVENSKE GORICE, 11. oktobra – Na 24. srečanju gasilskih PZ v Sv. Trojici je nastopil tudi MPZ PGD Šmihel pod vodstvom Mateja Burgerja.

ŠENTRUPERT, 11. oktobra – V OŠ dr. Pavla Lunačka je potekalo regijsko

srečanje ljudskih pevcev in godcev.

VIDEM, 11. oktobra – V Jakličevem domu je bilo mogoče prisluhniti koncertu Veronike Zajec na violinskih citrah.

ČRNOMELJ, 12. oktobra – Mini teater iz Ljubljane je v KD zaigral virtualno lutkovno predstavo Palčica.

MOSTEC, 12. oktobra – V gostilni Krule so odprli razstavo del 4. likovne kolonije Mostec.

OBČINE, 12. oktobra – Na Jurjevi domačiji so na ogled postavili razstavo Lesene sestavljanke Janeza Goloba.

KRŠKO, 13. oktobra – V knjižnici so predstavili knjigo Resnica življenja. – V KD je igralec Jernej Kuntner zaigral monokomedijo Penisov monolog.

KRŠKO, 14. oktobra – V Valvasorjevi knjižnici se je Sandi Lekše pogovarjal z avtorjem knjige resnice življenja Bona Barška iz Krškega.

NOVO MESTO, od 14. do 15. oktobra – Pod naslovom Goga žensk se je zvrstilo nekaj kulturnih dogodkov: predvajanje dokumentarnega filma Stric Sem & bosanski sen italijanske filmske ustvarjalke Chiare Brambilla, predavanje iraške novinarkinje in politologinje Hane Al Bayati o globalizaciji s pomočjo vojne ter odprtje likovne razstave Telesa slikarke Polone Gunde.

BREŽICE, 15. oktobra – V družbi z Naravo je naslov fotografske razstave brežiškega fotografa Hrvoje Tea Oršaniča, ki so jo odprli v Posavskem muzeju. Ob otvoritvi je spregovoril mojster fotografije Oskar Karel Dolenc, z glasbo pa je dogodek pospremil kantavtor Peter Dirnbek.

FARA, 15. oktobra – V počastitev desetletnice delovanja je občina Kostel izdala knjigo Zgodovina Kostela 1500–1900 avtorja dr. Stanislava Južniča. Delo so predstavili v prostorih občine.

NOVO MESTO, 15. oktobra – V KC J. Trdine so odprli razstavo nagrajenih del likovnega natečaja za vrtee.

ČRNOMELJ, 16. oktobra – UE in KUD Artoteka Bela krajna sta povabila na otvoritev razstave SEN 2008, razstave del, ki so nastala na tridnevni poletni likovni koloniji v Žuničih. V otvoritvenem programu je nastopila tamburaška skupina OŠ Dragatuš.

NOVO MESTO, 16. oktobra – V Knjižnici M. Jarca so predstavili glasilo Sopotja DU Novo mesto in knjigo za otroke Ivanke Mestnik z naslovom Veselje v zajčjem hotelu. Za popestritev večera so poskrbeli mladi harmonikar iz GŠ M. Kozine in pesnika Tereza Balaževič in Maks Starc. – V Knjižarni MK je potekala knjižna čajanka Mavrični lok življenja, pogovor o novih knjigah za otroke.

RIBNICA, 16. oktobra – Tvoja last sem, dokler ne pozabiš name je naslov razstave, ki so jo odprli v galeriji Miklova hiša.

BREŽICE, 17. oktobra – V Mestni hiši so predstavili knjigo Branka Brečka Živi svet Vrbine.

ČRNOMELJ, 17. oktobra – V Pastoralnem centru je bilo mogoče prisluhniti predstavitvi pesniške zbirke Ivane Vatovec V brezvetrju časa in romanu o Francetu Špeliču Vsa njegova križpotja, katerega soavtorja sta Vatovčeva in Rudi Mlinar.

KOČEVJE, 17. oktobra – Amaterski kipar Tomaž Maurin je v dvorani KS predaval o utrinkih in znanju s kiparske delavnice v Rusiji.

KRŠKO, 17. oktobra – V KD je bilo mogoče prisluhniti skupnemu koncertu ŽPZ Carmina iz Preštice na Češkem in MoPZ Svoboda Brestanica. Koncert z naslovom Pesem združuje so naslednji dan ponovili v KD na Gori pri Krškem.

NOVO MESTO, 17. oktobra – V galeriji Dolenjskega muzeja se je s samostojno razstavo predstavil novomeški likovni ustvarjalec, diplomirani slikar, grafik in grafični oblikovalec Janko Orač. Razstavo z naslovom Plastenja je odprl župan Alojz Muhič, o slikarju in njegovem delu pa sta spregovila direktor Dolenjskega muzeja Zdenko Picelj in umetnostni zgodovinar Jožef Matijevič. Z glasbenimi improvizacijami na razstavljenih slikah je nastopil Lado Jakša. – V klubu LokalPatriot so na koncertu oz. na večeru z legendarnimi slovenske scene nastopili Zoran Predin, Janez Benčina – Benč, Panda, Avtomobili in DJ Tiro.

ŠMARJETA, 17. oktobra – Japonski portreti je naslov fotografske razstave Matije Brumna v stari šoli.

Ivanka Mestnik na predstavitvi svoje knjige Veselje v zajčjem hotelu.

Primož Trubar v igri Gledališke skupine Goga Gimnazije Novo mesto.

ARTIČE, 18. oktobra – Zapojmo s prijatelji je bil naslov koncerta v Prosvetnem domu.

BREŽICE, 18. oktobra – MePZ Viva je povabil na letni koncert v Viteško dvorano Posavskega muzeja.

CERKLJE OB KRKI, 18. oktobra – Ljudski pevci so v GD nastopili na koncertu pod naslovom Zapojmo čisto po domače.

ČRNOMELJ, 18. oktobra – V farni cerkvi sv. Petra so v čast sv. Petra ob začetku praznovanj 780-letnice župnije Črnomelj in omembe Črnomlja pripravili koncert sakralne glasbe. Nastopili so Nina Kompare, Matic Anžej in Ana Kokotec.

KRŠKO, 18. oktobra – V klubu KD je bil jazz koncert Jure Pukl High interaction group.

NOVO MESTO, 18. oktobra – V klubu LokalPatriot so povabili na otvoritev zaključne razstave grafiške delavnice in koncert v živo Jagodni izbor.

TREBNJE, 18. oktobra – MePZ Strune iz Šentlovena z gosti je v CIK pripravil večer zabavne glasbe.

KOSTANJEVICA, 19. oktobra – V predverju pošte so odprli razstavo fotografij 12 fotografov z naslovom Jesen v Kostanjevici, prvo od štirih razstav o Kostanjevici. Dela so nastala na nedavnem 1. kostanjeviškem fotografskem taboru, ki sta ga zasnovala in izvedla domačina Jani Zakšek in Marjan Jerele. Razstavo je pospremil nastop glasbene skupine Soddiha.

BREŽICE, 21. oktobra – Slovensko ljudsko gledališče je v Prosvetnem domu zaigralo gledališko predstavo Richard Bean Evrofilija.

LJUBLJANA, 21. oktobra – V Kinodvoru je bila uradna slovenska premiera filma Dar Fur – vojna za vodo režiserjev in scenaristov Toma Križnarja in Maje Weiss. Na pobudo poljskega Amnesty International bo film novembra predvajan v poljskem parlamentu.

MOKRONOG, 21. oktobra – V KD je bila predstava za otroke.

NOVO MESTO, 21. oktobra – Bralni krožek Berimo z Manco Košir je v Knjižnici M. Jarca pripravil srečanje na temo Pavček. – Andrej Medved, prejemnik letošnje Jenkove nagrade, je bil gost literarne večera v Knjižnici Goga. Z njim se je pogovarjala pesnica Stanka Hrastelj.

NOVO MESTO, 22. oktobra – Ženska v Trubarjevih besedilih je bil naslov predavanja prof. dr. Milene Blažič v Knjižnici M. Jarca. Dogodek je popestril glasbenik Jani Kovačič.

ČRNOMELJ, 23. oktobra – Iz krhkega spomina ljudi je naslov razstave o zgodovini krščanstva v Beli krajini, ki so jo odprli v Pastoralnem centru.

KRŠKO, 23. oktobra – Lutkovno gledališče Ljubljana je v KD uprizorilo lutkovno predstavo Trnuljčica. – V prostorih Galerije Krško so odprli likovno razstavo slikarja Rafaela Samca z naslovom Slutenje. Avtorja je predstavila umetnostna zgodovinarica Alenka Černelič Krošelj, na otvoritvi pa je zapel dekliški pevski sestav Tomke iz Ljubljane.

MOKRONOG, 23. oktobra – V krajevni knjižnici so na ogled postavili razstavo pesnice in slikarke Jože Očepek Zvesti bralec. Potekal je tudi literarni večer.

NOVO MESTO, 23. oktobra – Društvo Novo mesto je izdalo in predstavilo publikacijo Novomeški ustvarjalci, zgodovina za prihodnost, ki so jo pripravili Mitja Simič, Staša Vovk in Tomaž Levičar. – V klubskih prostorih DU so na ogled postavili likovno razstavo Jožeta Bezga. – Gledališka skupina Goga Gimnazije Novo mesto je ob 500-letnici Trubarjevega rojstva v KC J. Trdine uprizorila gledališko predstavo Moji lubi bratje inu Slovenci. Mentorica je bila Vladka Korošec. – Stanka Hrastelj se je v atriju Knjižarne Goga pogovarjala s pisateljem, pesnikom, dramatikom in filmskim scenaristom Ferijem Lainščkom.

STARI TRG OB KOLPI, 23. oktobra – V OŠ so s prireditvijo Stati inu obstati zaključili Trubarjevo leto.

TREBNJE, 23. oktobra – Branje=kul je bil naslov pogovora o ljubezni na internetu v Knjižnici P. Golie.

KOSTANJEVICA, 24. oktobra – V razstavnih prostorih Lamutovega likovnega salona Galerije B. Jakca je bila na ogled fotografska razstava novomeškega fotografa mlajše generacije Boštjana Puelja. Na 11. samostojni razstavi se je predstavil z obsežnim ciklom fotografij z naslovom Pogrešani

v akciji. – V Kmečkem hramu je bil gost literarnega večera Feri Lainšček. Z njim se je pogovarjal Goran Milovanović.

KRŠKO, 24. oktobra – V avli KD so odprli fotografsko slikarsko razstavo Rajka Čubra. – V KD je bil jubilejni koncert Bog Banda Krško in Ota Pestnerja pod naslovom Večer slovenske popevke.

MIRNA, 24. oktobra – V Domu Partizan so pripravili glasbeno-pogovorni večer literat in pevcev sosednjih občin. Gostja je bila urednica revija Naša žena Marta Krpič.

NOVO MESTO, 24. oktobra – V dvorani škofijskega doma je bilo mogoče prislunhiti predstavitvi knjige treh dram z naslovom Tri prof. Janeza Kolenca, ki je izšla ob njegovi 86-letnici. Na literarnem večeru so odlomke iz knjige brali Franci Koncilija, Božena Petrov in Doris Bubnjič. Esej o avtorju je pripravil Janez Gorenc. – V KC J. Trdine je bila na ogled gledališka predstava Ime mi je ljubezen. Prihajam z Vzhoda v izvedbi Schyzme. – V atriju Knjigarne Goga je bila projekcija filma Hedwig and the Angry Inc.

SEMIČ, 24. oktobra – V KC so odprli nove knjižnične prostore, v njih pa še razstavo del s 27. ekstempora mladih likovnikov Bele krajine.

BLANCA, 25. oktobra – KUD Franceta Prešerna Blanca, sekcija ljudski pevci je imel koncert Delo smo že končali s prikazom kmečkih opravil. Nastopili so tudi gostje: ljudske pevke s Preske, Šentlenartski pobi, folklorna skupina DKD Svoboda Senovo in blanški osnovnošolki.

ČATEŽ, 25. oktobra – V Hotelu Terme so odprli likovno razstavo, na kateri se je predstavil novomeški likovni ustvarjalec Nejc Smodiš s ciklom 12 risb, zasnovanih za umetniški koledar za prihodnje leto. V otvoritvenem programu sta sodelovala glasbenik Aleksander Raztresen in pesnik Janez Bršec, o avtorju in razstavi pa je spregovoril Sebastjan Šerement.

KOSTANJEVICA, 25. oktobra – Pevska skupina Društva podeželskih žena Pod Gorjanci v dolini Krke je povabila na premierni koncert v Lamutov likovni salon.

KRŠKO, 25. oktobra – Najemmina ali We are thenation on the best location je bila komedija Rozinega teatra, ki so jo uprizorili v KD.

NOVO MESTO, 25. oktobra – V Knjigarni je bila ura pravljic in kreativna delavnica za otroke Pravljlična sobota Rdeča kokoška: petelini in kokoši. – V ATP je bil premierni koncert skupine Dan D.

SEMIČ, 25. oktobra – V okviru prireditev Praznovanje jeseni je KD Orel pripravilo srečanje ljudskih pevcev in godcev.

TREBNJE, 25. oktobra – V KD je bila na ogled predstava Pridi gola na večerjo.

ČRNOMELJ, 26. oktobra – Da ne bi izginilo to, kar smo se odločili narediti je bil naslov koncerta ljudskih pesmi in umetne glasbe MePZ KUD SCT iz Ljubljane v Pastoralnem centru.

DOBRNIČ, 26. oktobra – V KD je bila na ogled lutkovna predstava za otroke z naslovom Bicikleta.

SEMIČ, 26. oktobra – Na Štefanovem trgu je bil koncert Dalmatinske klape.

ČRNOMELJ, 27. oktobra – V KD je bila na ogled monokomedija Kolombovo jajce.

METLIKA, 27. oktobra – Kdo je napravil Vidku srajčico je naslov predstave Lutkovnega gledališča Ljubljana, ki so jo zaigrali v KD.

KOČEVJE, 28. oktobra – V okviru literarnega projekta Pisateljjska soba je v Kočevje na tritedenski obisk pripotovala britanska pisateljica in pesnica Malike Booker. Z gostjo se je v Jazbini pogovarjala pobudnica edinega takega projekta v Sloveniji, pesnica Lela B. Njatin.

SEMIČ, 28. oktobra – Ob občinskem prazniku so slovesno odprli nov KC Semič. Slavnostni govornik je bil prometni minister mag. Radovan Žerjav.

ŠENTRUPERT, 28. oktobra – V KD je bila na ogled predstava za otroke.

ČRNOMELJ, 29. oktobra – Slavka Čučura je vodila likovno delavnico z naslovom V objemu naše cerkve, ki je potekala v Galeriji Laterna.

OTOČEC, 29. oktobra – V restavraciji Tango je bila na ogled predstava Jureta Godlerja z naslovom Čisto pravi Mozart.

DOBOVA, 30. oktobra – Dobova se predstavi je bil naslov kulturne in

Iz gledališke predstave Ime mi je ljubezen skupine Schyzma med nastopom v Kulturnem centru Janeza Trdine.

zabavne prireditve v KD.

NOVO MESTO, 30. oktobra – V Galeriji Simulaker so na ogled postavili Intermedijsko instalacijo Cell Phone Disco avtorjev Aukesa Touwslangerja in Ursule Lavrenčič. – Na literarnem večeru v Knjižarni Goga je avtor Vinko Moederndorfer predstavil novo pesniško zbirko Dotikanja, ki je izšla pri novomeški Založbi Goga.

PLETERJE, 30. oktobra – V stari samostanski cerkvi kartuzije Pleterje je v čast spomina na pokojne prijatelje in znance Zvone Pelko organiziral Koncert za ljubezen preko groba slovenskega baročnega tria Camerata B. Trio.

TREBNJE, 30. oktobra – Dan reformacije malo drugače je bil naslov prireditve, ki so jo pripravili v KD. Nastopili so mladi gledališčniki in glasbeniki, ki so se srečevali na počitniških delavnicah, ter Družinsko gledališče Kolenc.

ČRNOMELJ, 31. oktobra – V Galeriji Laterna so odprli razstavo slik Sodoma&Gomora Breda&Maja.

NOVO MESTO, 31. oktobra – MePZ Evangelijske cerkve Dobrega pastirja Novo mesto je ob 500-letnici Trubarjevega rojstva in ob dnevu reformacije povabil na koncert v evangelijsko cerkev.

KOSTANJEVICA, oktobra – V Grafičnem kabinetu Bogdana Borčiča v Galeriji B. Jakca so na ogled postavili novo, že šesto postavitev, ki jo je ob 80. rojstnem dnevu pripravil kar umetnik sam. Izbor grafik sledi kronološkemu pregledu izjemnega grafičnega opusa, ki ga je prof. Borčič v celoti zapustil Galeriji.

KRŠKO, oktobra – Društvo zaveznikov mehkega pristanka in Amnesty International Slovenije sta poskrbela za izid prve romske slikanice na območju Posavja, Dolenjske in Bele krajine z naslovom Jagoda.

LJUBLJANA, oktobra – Vesna Hrovat, ki se ukvarja z oblikovanjem artefaktov, maket in tekstilij, z modo in oblikovalskim poslovanjem, se je kot inovativna oblikovalka predstavila v domači galeriji na gradu Dobrava, kjer je bila na ogled kolekcija njenega nakita z imenom Zmečkanke. Z domiselnimi lončki U pot pa se je uvrstila na razstavo 21. bienala industrijskega oblikovanja, ki je bila v Arhitekturnem muzeju v Ljubljani. – Pri Založbi Jasa je v zbirki Onežimo svet izšla knjiga Sonce v brlogu, v kateri je med pisce s širše Dolenjske zastopana Ivanka Mestnik iz Novega mesta z zgodbico Maček dobi dom.

NOVO MESTO, oktobra – Skladatelj in glasbenik Uroš Rakovec je popestril otvoritev likovne razstave akademske slikarke Maje Ninaloto Sever iz Ljubljane z naslovom Red paintings. Umetnico je predstavila likovna kritičarka Barbara Sterle Vurnik.

OREHOVICA, oktobra – V tednu otroka so učenci podružnične šole otrokom iz vrta Čebelica in podružnične šole Mali Slatnik zaigrali gledališko igrico Zvezdica zaspanka, ki jo je režirala Katja Hodnik.

RAŠICA, oktobra – Pri Zavodu za razvijanje ustvarjalnosti iz Velikih Lašč so ob letošnji 500-letnici Trubarjevega rojstva pripravili velik projekt, Abecedarij današnjih dni. Različne skupine, od otrok do udeležencev univerze za tretje življenjsko obdobje, so od pomladi ustvarjali strani za knjigo velikanko. Avtorica in vsebinski vodja projekta je mag. Ana Porenta.

SEVNICA, oktobra – V Lekos galeriji Ana je bila na ogled razstava keramike Nade Sever, domačinke iz okolice Sevnice, ki pa živi na Gorenjskem. Galeristka Breda Drenek Sotošek je na otvoritvi prebrala nekaj pesmi Severjeve, ki je izdala že dve pesniški zbirki.

SKOPJE, oktobra – Na 6. romskem filmskem festivalu Zlato kolo 2008 je slovenski kratki dokumentarni film Ženski pogovori prejel nagrado zlato kolo. Lani so ga posnele Dženi Rostohar, Janina Tesch, Veronika Mota Galindo, Ayar Zandi in Maja Kocjan v produkciji Luksuz iz Krškega.

Oblikovalka Vesna Hrovat.

Vse fotografije v Kroniki: Milan Markelj

Uporabljene kratice:

DU: društvo upokojencev

CIK: center za izobraževanje in kulturo

GD: gasilski dom, gasilsko društvo

GŠ: glasbena šola

KC: kulturni center

KKC: kulturno-kongresni center

KD: kulturni dom, kulturno društvo

KUD: kulturno-umetniško društvo

KS: krajevna skupnost

MC: mladinski center

MGL: Mestno gledališče ljubljansko

MePZ: mešani pevski zbor

MPZ: moški pevski zbor

MK: Mladinska knjiga

MKK: mladinski kulturni klub

OPZ: otroški pevski zbor

OŠ: osnovna šola

PGD: prostovoljno gasilsko društvo

PZ: pevski zbor

RIC: razvojno-izobraževalni center

SAZU: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

TD: turistično društvo

UE: upravna enota

ZIK: zavod za izobraževanje in kulturo

ZKD: zveza kulturnih društev

ŽPZ: ženski pevski zbor

R A S T

REVILJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENO VPRABANJA
LETOVIŠTE DECEMBR 2023, 52. LETNIŠTE, 100. ŠTEVILKA, STR. 1-2

POPRAVEK IN OPRAVIČILO

V prejšnji številki Rasti je prof. Jože Zupan predstavil dr. Vero Smole. Ugledna dialektologinja in profesorica na Filozofski fakulteti Ljubljana je tudi soavtorica Slovenskega (in ne Slovenskega) lingvističnega atlasa.

Popravki napisov pod fotografijami:

- na str. 425 je pravilno: Med Slovani in Kozaki, Ukrajina 2001.

Z delom kolektiva Slovenskega lingvističnega atlasa, v Budišinu/Bautznu 1997;

- na str. 427 je pravilno: Z delom bivšega jugoslovanskega kolektiva Slovenskega lingvističnega atlasa v Arandelovcu (Srbija) 1999 (druga z leve je prav tako Dolenjka dr. Karmen Kenda Jež).

RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
LETNIK XIX., DECEMBER 2008, št. 6 (120), ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

IZDAJATELJICA:	Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Alojz Muhič
SOIZDAJATELJICE:	Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Metlika, Mirna Peč, Mokronog-Trebelno, Semič, Straža, Šentjernej, Šentrupert, Škocjan, Šmarješke Toplice, Trebnje in Žužemberk ter Knjigarna Goga
SVET REVIJE:	Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Andreja Brancelj Bednaršek (Metlika), Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Marjan Grhut (Šmarješke Toplice), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Dušan Krštine (Straža), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Mitja Ličen (Knjigarna Goga), Stane Peček (Trebnje in Mokronog-Trebelno), Aleksander Rupena (Mirna Peč), Ida Zagorc (Šentjernej), Jože Zupan (Šentrupert)
UREDNIŠTVO:	Barica Smole (odgovorna urednica), Ivan Gregorčič (namestnik odgovorne urednice, Literatura), Dragica Breščak (Kultura), dr. Marko Koščak in Joža Miklič (Družbena vprašanja), Milan Markelj (Odmevi in odzivi), Janko Orač (likovni urednik)
NASLOV UREDNIŠTVA IN TAJNIŠTVA:	Mestna občina Novo mesto, Seidlova 1, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07)39-39-253, faks: (07) 39-39-208, elektronska pošta: rast@novomesto.si
SPLETNA STRAN	www.revijarast.com
TAJNIK REVIJE:	Franc Zaman – Uradne ure ob sredah od 9. do 13. ure, tel.: (07) 39-39-210 in 041-845-729, faks: 39-39-212
LEKTOR:	Peter Štefančič
NAROČNINA:	Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast. Letna naročnina za fizične osebe je 18,80 EUR, za pravne osebe 31,30 EUR. Ta številka stane v prosti prodaji 4,20 EUR. Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
PRISPEVKI:	Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Zeleno je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi naj bodo shranjeni v formatu MS Word, rtf ali txt.
NAKLADA:	500 izvodov
PRIPRAVA ZA TISK:	MiM
TISK:	Tiskarna Novo mesto
PODPORNIKI:	Izhaja dvomesečno Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, občine soizdajateljice, Krka, d. d., Trimo Trebnje.

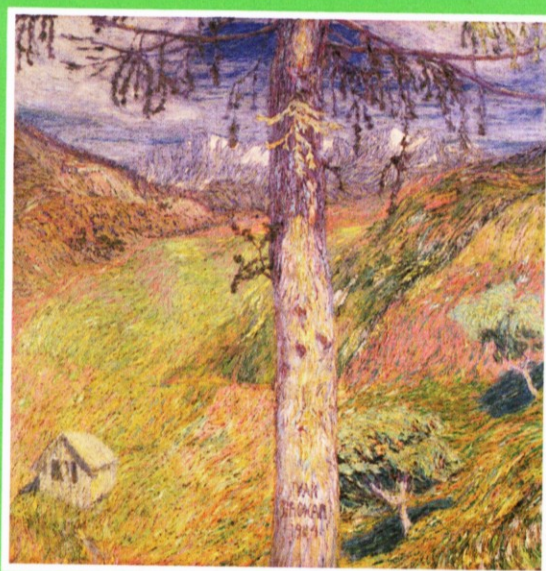
82
RAST 2008

KNJIŽNICA M. JARČIČ
Posebna zbirka

200801525,6

COBISS c

RAST - DECEMBER 2008

MESTNA OBČINA NOVO MESTO